

აკაკი ურუშაძე

გერძულ-რომაული
და
ქართული მეტრიკის
საკითხები

თბილისის უნივერსიტეტის ბაკოვცემოვობა

თბილისი 1980

8A+8Г1
83.3+83.3 Гр1
87/88.09.1+899.962.1.(9.1+808.03
უ 622

ნაშრომში განხილულია ანტიკური კვანტატიური მეტრიკის საკითხები; დახასიათებულია ბერძნული და კლასიკური ლათინური ლექსთწყობის საზომები; გაანალიზებულია ამ საზომთა გადმოცემის ცდები ძველსა თუ ახალ ქართულ მწერლობაში.

წიგნი განკუთვნილია ფილოლოგებისათვის, აგრეთვე ანტიკური (ბერძნულ-რომაული) პოეზიითა და ქართული მთარგმნელობითი შემოქმედებით დაინტერესებული მკითხველისათვის.

რედაქტორი ი. შენგელია

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1980

შერსიფიკაციის უმთავრესი ცნებები

§ 1. ვერსიფიკაცია (ლათინური versificatio) არის მოძღვრება ლექსთწყობის შესახებ. იგი შეისწავლის ლექსთწყობის სისტემებს, ლექსის თხზვის წესებსა და კანონებს. ვერსიფიკაცია სალექსო მეტყველების ბგერითი და კომპოზიციური მოწესრიგების ხელოვნებაა. პროზაული მეტყველებისაგან ამ ხელოვნებას განასხვავებს სისტემური რიტმულობა.

სალექსო მეტყველების უმთავრესი ნიშნებია:

1. ერთმანეთთან შეხამებულ ინტონაციურ-რიტმულ მონაკვეთთა დანაწევრებულობა.

2. ლექსის შინაგანი ზომა.

პირველი ნიშანი საერთოა ნებისმიერი ენის ლექსისათვის, მეორე ნიშნის რაობა კი დამოკიდებულია ამა თუ იმ ენის ფონეტიკურ წყობაზე, მის შინაგან ბუნებაზე.

სალექსო მეტყველების მნიშვნელოვანი (მაგრამ არააუცილებელი) ნიშანია აგრეთვე სალექსო სტრიქონთა დაკავშირება ბგერობრივი განმეორებებით, ანუ რითმით (ბერძნული ἔσθμη).

სალექსო მეტყველების საფუძველი ხალხური სიმღერაა. სიმღერაში სიტყვა მჭიდრო კავშირშია მელოდიასთან (ბერძ. μελωδία). სიმღერის ნიადაგზე აღმოცენებულმა და მისგან გამოყოფილმა სალექსო მეტყველებამ შეინარჩუნა მელოდიის არსებითი ნიშანი — რიტმულობა; მაგრამ ლექსის რიტმის ბუნება განსხვავებულია მუსიკის რიტმისაგან. მუსიკალური რიტმი განუწყვეტელია: აქ არსებული შესვენებები — პაუზები (ბერძ. παύση 'შესვენება', 'შეწყვეტა') მუსიკალურ მეტრულ ერთეულში — ტაქტში შედის, სალექსო რიტმი კი წყვეტილია და მასში არსებული შესვენებები — ცეზურები ლექსის მეტრულ ერთეულს არ მიეთვისება. ლექსში რიტმს ქმნის მეტყველების მეტრულ-სინტაქსური დანაწევრებისა და ბგერათა რიგის გარკვეული მოწესრიგება. საერთოდ ლექსს განსაზღვრავენ როგორც ემოციური ტიპის მეტყველებას, რომელშიაც მაქსიმალურად არის ამჟღავნებული სუბიექტურ-ემოციური დამოკიდებულება მთქმელისა ცხთვრებისეული მოვლენებისადმი¹.

§ 2. სალექსო სტრიქონი ანუ კარედი. სალექსო მეტყველების ძირითადი მეტრულ-ინტონაციური ერთეულია სალექსო სტრიქონი, რომელსაც ძველი ბერძნები δ σελχιος სიტყვით აღნიშნავდნენ (= 'რიგი', 'წყება'; აქედან მომდინარეობს რუს. стих). რომაელები სალექსო სტრიქონს უწოდებდნენ versus-ს ('კვალი', 'ორნატი ნახნავისა', 'წყება', 'რიგი', 'სტრიქონი', 'ლექსი').

ქართულ ენაში სალექსო სტრიქონს, ჩვეულებრივ, ტაქს უწოდებენ; მაგრამ ამ ტერმინით ლექსთან დაკავშირებული სხვა ცნებებიც აღინიშნება. გ. წერეთლის ფუნდამენტურ გამოკვლევაში დასაბუთებულია, რომ სალექსო სტრიქონის აღსანიშნავად ტაქს ტერმინის გამოყენება გაუპართლებელია და რომ სჯობს, ვიხმაროთ ტერმინი კარედი, რომელიც ზუსტად გამოხატავს იმ შინაარსს, რის აღსანიშნავადაც იგი არის განკუთვნილი¹. სალექსო სტრიქონს ქვემოთ ყველგან ჩვენც ამ კარედ ტერმინით აღვნიშნავთ.

§ 3. კარედის შედგენილობა. სალექსო მეტყველების ძირითადი მეტრული ერთეული კარედი დაყოფა უფრო წვრილ ერთეულებად, რომლებიც სხვადასხვა სისტემის ლექსთწყობებში სხვადასხვანაირია. ეს ერთეულებია: ნახევარკარედები, მუხლები — სეგმენტები, ტერფები, მარცვლები. მრავალმარცვლიანი კარედა ჩვეულებრივ ორ ნახევარკარედად გაყოფა ევრეთ წოდებულა ცეზურათ (ვანკვეთით).

§ 4. კარედების გაერთიანება. კარედება შეიძლება გაერთიანდნენ მსხვილ ერთეულად შინაარსობრივი მთლიანობის, ზომის, რიტმულობის, ინტონაციურ-სისტემატურა წყობისა და რითმის ერთგვარობის საფუძველზე. ასეთ მსხვილ ერთეულს ძველი ბერძნები უწოდებდნენ სტროფს (στροφή „მობრუნება“, „მოქცევა“). სტროფი შეიძლება იყოს ორ- და მეტკარედიანი.

ლექსთწყობის სისტემები

§ 5. ლექსთწყობის ძირითადი სისტემები. ლექსთწყობის თეორია — ევრათეიკაცია ანუ მეტრიკა* გამოჰყოფს სამ მთავარ სისტემას. ესენია: 1. მეტრული ლექსთწყობა, 2. სილაბური ლექსთწყობა და 3. ტონური ლექსთწყობა.

* სალექსო საზომებზე მოძღვრების აღმნიშვნელი ბერძნული ტერმინი მეტრიკა (ή μετρική τέχνη — ή μετρική επιστήμη, ლათ. metrica ars — metrica res) მომდინარეობს სიტყვისაგან τὸ μέτρον („საზომი“). მეტრიკა ელინისტურ ხანაში გამოეყო მუსიკის თეორიას, დაუკავშირდა გრამატიკას და მიიღო ცნობილი სქემატური ხასიათი.

§ 6. თანამედროვე კლასიფიკაციები. სამ მთავარ სისტემაში გამოვლენილი მრავალი ნიუანსის შესწავლის საფუძველზე ლექსთწყობის თანამედროვე თეორიებში მოცემულია სხვადასხვაგვარი კლასიფიკაცია. მაგალითად, მეტრიკული ტიპოლოგიის თვალსაზრისით მსოფლიო ხალხთა პოეზიაში გამოპყოფენ: 1. დურაციულ ანუ კვანტიტატიურ („ქრონემულ“) სისტემას (ამ სისტემისაა ძველი ბერძნული, კლასიკური ლათინური, ვედური, სანსკრიტული, არაბული, სპარსული და სხვ. ლექსთწყობები); 2. ტონურ სისტემას (ამ სისტემისად მიიჩნევენ ჩინურ, ვიეტნამურ და შორეული აღმოსავლეთის რიგ სხვა ენათა ლექსთწყობებს), 3. სილაბურ სისტემას (ამ სისტემას მიაკუთვნებენ ფრანგულ, იტალიურ, ესპანურ, ჩეხურ, პოლონურ და სხვ. ლექსთწყობებს), 4. სილაბურ-აქცენტუალურ ანუ სილაბურ-ტონურ სისტემას (აქ შემოჰყავთ რუსული, გერმანული, ინგლისური და სხ. ლექსთწყობები).

ზოგიერთი მკვლევარი ამ ოთხი სისტემიდან გამოირიცხავს ტონურ სისტემას და მას დურაციულს უკავშირებს; ზოგიერთი სილაბურ და სილაბურ-აქცენტუალურ სისტემებს ერთ ჯგუფში ათავსებს³.

§ 7. ანტიკური ლექსთწყობა. ანტიკური ანუ კლასიკური (ძველბერძნული და რომაული) ლექსთწყობა მეტრულ-ოდენობითი (კვანტიტატიური) ლექსთწყობაა. ასეთი ლექსთწყობა დამახასიათებელია ძველი ბერძნული და კლასიკური ლათინური ენებისათვის იმიტომ, რომ ამ ენებში სალექსო რიტმის საფუძველია ხმოვანთა და მათ მიერ შექმნილ მარცვალთა ოდენობა ანუ კვანტიტეტი (ლათ. *quantitas*). ამ ტერმინით აღინიშნება ხმოვანთა, მათ მიერ შედგენილ მარცვალთა ოდენობა, სიგრძე-სიმოკლე, რაც ძველი ბერძნული და კლასიკური ლათინური ენების ფონეტიკური წყობის არსებითი ნიშანი იყო. ანტიკურ ლექსში რიტმს ქმნის გრძელ და მოკლე მარცვალთა კანონზომიერი თანმიმდევრობა. სწორედ ეს ასხვავებს ანტიკურ ლექსს, ვთქვათ, რუსული ან ქართული ლექსისაგან. რუსული ლექსთწყობა სილაბურ-აქცენტუალური სისტემისაა. იგი ემყარება ნახვილიან და უმახვილო მარცვალთა გარკვეულ ალტერნაციას. მაორგანიზებული როლი ლექსის შექმნაში აქ ეკუთვნის ექსპირატორულ მახვილს, რომელიც პროზაული მახვილისაგან არ განსხვავდება. ძველი ბერძნული და კლასიკური ლათინური ენების მახვილი კი მუსიკალური, მელოდიკური მახვილი იყო (მახვილიანი მარცვალი უმახვილოსაგან ტონის სიმაღლით განსხვავდებოდა) და ლექსთწყობაში მაორგანიზებელ როლს ვერ ასრულებდა, ე. ი. პროზაულ (გრამატიკულ) მახვილს ლექსში არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა და ანაზღად თუ დაემთხვეოდა მეტრულ ხმის აწევას⁴.

§ 8. ქართული ლექსთწყობა. ქართული ლექსის სისტემა არსებითად განსხვავდება ანტიკური კვანტიტატიური ლექსთწყობის სისტემისაგან. სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგად არის ცნობილი მოძღვრება ქართული ლექსის სილაბური-ტონური ბუნების შესახებ, ამ თეორიის თანახმად ქართულ ლექსში ძირითადი ელემენტია მეტრული მახვილი: ქართულ ლექსთწყობას განსაზღვრავს მახვილთა სპეციფიკური განლაგება სალექსო კარედებში⁶, ზოგიერთთა აზრით კი, ქართულ ლექსთწყობას ახასიათებს იზოსილაბიზმი ანუ სალექსო კარედების შემადგენელ მარცვალთა რაოდენობრივი თანაბარობა⁷, ამ მარცვალთა რიტმული — მუხლებრივი განაწილება კარედებში, ქართული სალექსო კარედის სტრუქტურის ანალიზის საფუძველზე ამტკიცებენ, რომ ქართულ ლექსში მახვილი შეიძლება არ იყოს მეტრიკული და რიტმული ერთეულების მარეგულირებელი ძალა, რადგან იგი არ არის რელევანტური. ქართული ლექსის სილაბური ბუნება ჯერ კიდევ ადრე იყო აღნიშნული ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში, გამოთქმულია აზრი იმის თაობაზე, რომ მახვილი არ შეიძლება აღმოჩნდეს ქართული ლექსის საფუძველად⁸. ბოლო ხანებში წამოყენებულია საკმაოდ არგუმენტირებული დებულებები: „ქართულ ლექსში ტერფების ძიება ფიქციაა...“, ქართული სალექსო კარედის უძვირესი სტრუქტურული ერთეული არის მუხლი, რომელიც წარმოადგენს ქართული ლექსის ქვაკუთხედს⁹; „როგორც ჩანს მახვილის ადგილს, მის განლაგებას მუხლსა და სტრიქონში (ტაეპში) ქართული ლექსის სტრუქტურისათვის მნიშვნელობა არა აქვს... მახვილს ქართულ ლექსში სხვა ფუნქცია აქვს... ექსპრესიულ-გამომსახველობითი“¹⁰.

გ. წერეთლის აზრით, მახვილი მიჯნის ფენომენის შექმნაში მონაწილეობს; იგი მუხლის ან კარედის სტრუქტურას კი არ ცვლის, არამედ სხვადასხვაგვარ მუსიკალურ-გამომსახველობით ელფერს ანიჭებს. ქართული ლექსი რეგულირებული სილაბური ლექსია¹⁰.

ბერძნული მებრძოლი

§ 9. ძველი ბერძნული ლექსთწყობის რაობა. ძველი ბერძნული ლექსთწყობა, როგორც აღვნიშნეთ, მეტრულ სისტემას განეკუთვნება. კლასიკური ბერძნული ლექსი კვანტიტატიური იყო და ენაში არსებულ გრძელ და მოკლე ხმოვანთა შემცველი მარცვლების კანონზომიერ თანამიმდევრობას ემყარებოდა. ამ ლექსთწყობის რიტმი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მუსიკასთან — სიმღერასა და ცეკვასთან. ბერძნული კვანტიტატიური სალექსო საზომებისათვის, რომლებიც ჩანასახისა თუ სრულყოფილი სახით ჯერ კიდევ ჰომეროსის წინააღმდეგ პოეზიაში აღმოცენდნენ, მუსიკალური რიტმის კანონები არსებითი იყო. ბერძენი პოეტი ხშირ შემთხვევაში თვითონვე იყო თავისი პოეტური ტექსტის მელოდის შემქმნელიცა და მსმენელთა წინაშე გარკვეული მუსიკალური ინსტრუმენტის თანხლებით შემსრულებელიც. ამიტომ ძველ ბერძენ ეპიკოს პოეტს უწოდებდნენ აედს (αἰδῆς — „მომღერალი“, „მაგალობელი“). ასე, მაგალითად, ბერძენთა წარმოდგენით ჰომეროსი იყო ბრმა აედი, რომელიც მუზეების შეგონებით შეთხზულ პოემებს ფორმინქსზე აუოლებით მღეროდა. „ილიადასა“ და „ოდისეაში“ აეტორს გამოჰყავს „ღვთაებრივი მომღერლები“ ფემიოსისა და დემოდოკეს სახით, რომლებიც ეპიკურ სიმღერებს მარტივი სიმებიანი საკრავის — ფორმინქსის (φρῆμιξ) აკომპანემენტით ასრულებენ.

ლექსის მჭიდრო კავშირს მუსიკასთან კარგად ადასტურებს ტერმინი ლირიკა, რომელიც სპრჲ (შვიდხმიანი სიმებიანი საკრავი) სიტყვისაგან მომდინარეობს. ძველი ბერძნები ლირიკოსებს (λῆριχοι) უწოდებდნენ იმ პოეტებს, რომლებიც თავიანთ ლექსებს ამა თუ იმ მუსიკალურ ინსტრუმენტზე დამღეროდნენ. დროთა განმავლობაში მუსიკალური აკომპანემენტი თანდათან ჩამოშორდა ლექსს. უწინარეს ყოვლისა მუსიკალური ელემენტი ეპიკურ ჟანრს მოსცილდა, შემდეგ კი, თანდათანობით, მუსიკალური აკომპანემენტი ლირიკულ ჟანრებსაც (ელეგიას, იამბიკას) დააკლდათ. ეპიკურმა და ლირიკულმა ჟანრებმა არსებობა განაგრძეს როგორც წმინდა, დამოუკიდებელმა ლიტერატურ-

რულმა ერთეულებმა. მუსიკასთან მჭიდრო კონტაქტი ბოლომდე შერჩა ბერძნული ლირიკის ისეთ სახეობას, როგორც იყო მელოსი (μελῳδ). მელოსის ორი ქვეყნარი ქორიკა (საგუნდო ლირიკა) და მელიკა (ლესბოსური მონოდური — პიროვნული ლირიკა) წარმოუდგენელი იყო მუსიკალური აკომპანემენტის გარეშე.

ძველი ბერძნული პოეზიის ეს არსებითი მხარე (მუსიკასთან მჭიდრო კონტაქტი) დღესდღეობით ხელშესახები აღარ არის. ბერძნული პოეზიის ჩვენამდე მოღწეულ ნიმუშებს ჩვენ განვიხილავთ როგორც წმინდა ლიტერატურულ ნაწარმოებებს და მათ მუსიკალური აკომპანემენტის თანმხლები სიმღერით კი არ ვასრულებთ, არამედ ვკითხულობთ. ჩვენ ზუსტად არ ვიცით, როგორ წარმოთქვამდნენ ძველი ბერძნები პოეტურ ქმნილებებს. ამიტომ ჩვენი კითხვა ძველი ბერძნული პოეზიის ნიმუშებისა უაღრესად პირობითია და ემყარება ტრადიციით დამკვიდრებულ წესებს.

§ 10. პროსოდია. პროსოდია (προσῳδή) სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს „მიმღერებას“, „მიბგერებას“ (προσφώνησις) და წარმოადგენს მოძღვრებას მარცვალთა ოდენობის შესახებ*. კლასიკური ბერძნული ლექსის სწორი წაკითხვა უწინარეს ყოვლისა გულისხმობს გრძელი და მოკლე მარცვლების გამორჩევას. საამისოდ კი აუცილებელია ხმოვანთა ოდენობის — კვანტიტეტის ცოდნა.

§ 11. ხმოვნის ოდენობა. ბერძნულ ანბანში წარმოდგენილი შეიდი მარტივი ხმოვანი ბგერის გამომსახველ ნიშანთაგან (α ε η ι ο υ ω) ε და ი მოკლე ხმოვნებს აღნიშნავს, η და ω — გრძელ ხმოვნებს, α, ι და υ კი — დიქრონებს (διχρονα), ე. ი. ხან გრძელ ხმოვნებს გამოხატავენ, ხან — მოკლეს. სამეცნიერო გამოკვლევებში, ლექსიკონებსა და სახელმძღვანელოებში ხმოვნის სიგრძეს პორიზონტალური ხაზით (—) აღნიშნავენ, ზოლო სიმოკლეს ნახევარკალით (⌒). ეს ნიშნები დიქრონულ ხმოვნებს თავზე დაესმის. ამგვარად: ᾱ, ῑ, ῡ გრძელი ხმოვნები იქნება, ᾶ, ῖ, ῝ კი — მოკლე. ხმოვანი ბგერის გამომხატველ ასოზე დასმული ასეთი ნიშანი = ხმოვნის დიქრონულობის მიუწყებელია (ე. ი. ხმოვანი შეიძლება გრძელიც იყოს და მოკლეც მდებარეობის შესაბამისად).

მარტივი ხმოვნების გარდა ძველ ბერძნულ ენაში იყო რთული ხმოვნებიც ანუ დიფთონგები (διφθογγοι). დიფთონგები ორი ჯგუფისაა: საკუთრივ დიფთონგები αι, ει, οι, αυ, ευ, ου და ე. წ. შეკუმშული დიფთონგები φ, ψ, θ.

* ძველი ბერძნები ამავე ტერმინით აღნიშნავდნენ გრამატიკულ მახილს (ῥυθμός). მახილის ნიშანს.

შენიშვნა. ძველი ბერძნული ენის დიალექტებში გვხვდება აგრეთვე ე. წ. გრძელხმოვნიანი დიფთონგები ηυ, αυ და დიფთონგი υι, რომელიც მხოლოდ ხმოვნის წინაა მოსალოდნელი.

დიფთონგები, როგორც წესი, გრძელი ხმოვნებია.

§ 19. მარცვლის ოდენობა. მარცვლის ოდენობას განსაზღვრავს მისი შემადგენელი ხმოვანი. გრძელი ხმოვნის შემცველი მარცვალი გრძელია (συσλλαβή μακρά), მოკლე ხმოვნისგან შედგენილი მარცვალი კი — მოკლე (συσλλαβή βραχεία).

მარცვალი გრძელი ან მოკლე შეიძლება იყოს წარმომავლობით (φύσει, naturā) და მდებარეობით (θέσει, positione):

1. მარცვალი გრძელია წარმომავლობით, თუ მისი შემადგენელი არის მარტივი გრძელი ხმოვანი (η, α, ᾱ, ι, υ) ან დიფთონგი (αι, αυ, ει, ευ, οι, ου, αι, ηι, υι, ηυ, αυ, ου). მაგალითად, ყველა მარცვალი გრძელია სიტყვებში: ἥρα, ἄδω, ἡμέρα, ἀήρ...

შენიშვნა. αი და οι დიფთონგები ლექსში გრძელია იქაც, სადაც მახვილის ნიშნისა და ადგილისათვის მოკლე ხმოვნებად ითვლებიან (μειναι, ἀνθραποι...).

2. მარცვალი გრძელია მდებარეობით, თუ მის შემადგენელ მოკლე ხმოვანს ორი ან მეტი თანხმოვანი ანდა რთული თანხმოვანი (ζ, ξ, ψ) მოსდევს. მაგალითად, მდებარეობით გრძელია ბოლოდან მეორე მარცვალი სიტყვებში: στέλλω, μέγιστος, ἐχθρός, ἄρχη, τράπεζα, βῆς, ὄψων... გრძელია ბოლოდან პირველი მარცვალი სიტყვაში ἄρραξ (მაგრამ ἄρρακος).

შენიშვნა. ზემოაღნიშნული წესი დაცულია ბერძნულ ლექსთწყობაში შემდეგი სამი შემთხვევის დროს:

1) როცა ხმოვნის მომდევნო თანხმოვნები ან რთული თანხმოვანი ერთ სიტყვაშია:

χάρμα (—), Κόσμος (—). ὄψων (—);

2) როცა ხმოვნის მომდევნო თანხმოვნები განაწილებულია ორ მომიჯნავე სიტყვაში (წინმდებარესა და მომდევნოში):

μέδω δέ (— —), ἐν τούτῳ (— —);

3) როცა ხმოვნის მომდევნო თანხმოვნებით ან რთული თანხმოვნით მეორე სიტყვა იწყება:

τά κτήματα (— — —), ὁ ζῶν (— —).

3. მარცვალი გრძელია წარმომავლობით, თუ მისი შემადგენელი ხმოვანი კონტრაქციის (ორი ხმოვნის შერწყმის) შედეგად არის მიღებული: ἄκων ← ἀέκων, ἰχθυῖς ← ἰχθυῖς, ἱέρως ← ἱερῶς.

4. მარცვალ მოკლე წარმოშობით, თუ მისი შემადგენელი ხმოვანია მოკლე (ε, ο, α, ι, υ). მაგალითად, ყველა მარცვალ მოკლე სიტყვებში:

φιλοσοφία, φάνατος, ἕτερος, ἐνόςμινα.

შენიშვნები:

1) გრძელხმოვანი მარცვალ შეიძლება ლექსში მდებარეობით დამოკლდეს, თუ გრძელ მარტივ ხმოვანს ან ღიფთონგს ხმოვანი მოსდევს. მაგალითად: βέβηλαι (— —), ἥρων (— —), ἐπει (— —), ἔμπαιον (— —), οἶος (—) სῶς (—).

2) თუ მოკლე ხმოვანს ორი ისეთი თანხმოვანი მოსდევს, რომელთაგან ერთი ხშულია (π, κ, τ, β, γ, δ, φ, χ, θ), ხოლო მეორე — ნარნარა (λ, μ, ν, ρ), ასეთი ხმოვნის შემცველი მარცვალ შეიძლება გრძელიც იყოს და მოკლედ (συλλαβή καινή, syllaba anceps, communis). მაგალითად: τέχον (= —). τυφλός (= —), κύνχλος (= —), τίς δρῶς (= —).

3) მარცვალ უთუოდ გრძელია, თუ ხშული თანხმოვანი წინმდებარე სიტყვის ბოლოკიდურია, ხოლო ნარნარა — მომდევნო სიტყვის თავკიდური. მაგალითად: ἐκ νηῦν (— —). ასეთივე ვითარებაა რთულ სიტყვებში (მაგალითად: ἐκλέγω — —) და ისეთ შემთხვევებში, როცა β, γ, δ თანხმოვნებს მოსდევს λ, μ, ν თანხმოვნები. მაგალითად: βίβλος (—), τάγμα (—), ἔχονα (— —).

პროსოდიის აღნიშნულ წესებს მრავალი გამონაკლისი ახლავს.

§ 13. სიტყვის დამარცვლა. მარცვალთა ოდენობის გამორკვევამდე საჭიროა სიტყვის დამარცვლა. დამარცვლის წესებია:

1) სიტყვაში იმდენი მარცვალია, რამდენი ხმოვანიცაა მასში წარმოდგენილი: ἄν-θρῶ-πος სამმარცვლიანი სიტყვაა, χῶ-ρα — ორმარცვლიანი, νόσος კი — ერთმარცვლიანი.

2) თუ თანხმოვანი ინტერვოკალურია (ორი ხმოვნის შუა მდებარეობს), დამარცვლის დროს იგი მომდევნო მარცვალს განეკუთვნება. მაგალითად: λῶ-γος, φέ-ρα, σερᾶ-τη-γός, ἐ-λεῖν-θε-ρος, ψα-χή, ἱ-α-νός.

3) თუ ორი ხმოვნის შუა ერთზე მეტი თანხმოვანია, მომდევნო მარცვალს ის თანხმოვნები განეკუთვნება, რომლებითაც შეიძლება ბერძნული სიტყვა დაიწყოს. მაგალითად: ὁ-στέ-ον, ἐ-σμή, ἱ-χθύν, ὁ-γδο-ος.

4) თუ ხმოვანთა შორის ორი ისეთი თანხმოვანია, რომელთაგან პირველი სონორია და მეორე ხშული, ასეთი თანხმოვნები მარცვალთა შორის განაწილდება. მაგალითად: Ἄρ-τα-ξέρ-ξης.

ასევე განაწილდება ორი ერთნაირი თანხმოვანი: $\Psi\pi$ - $\pi\sigma$, $\beta\alpha\lambda$ - $\lambda\alpha$.

ასევე დაიშლება მკვეთრი შესატყვის ფშვინიერთან: $\Lambda\tau$ - $\mu\iota\varsigma$, $B\alpha\chi$ - $\chi\sigma$, $\Sigma\alpha\pi$ - $\varphi\delta$.

5) რთული სიტყვა დაიშლება შემადგენელ ნაწილებად: $\xi\zeta$ - $\acute{\alpha}\gamma\alpha$, $\pi\epsilon\rho$ - $\gamma\rho\acute{\alpha}\varphi\alpha$.

§ 14. დროის მონაკვეთი. როგორც ვთქვით, სალექსო კარედებში მარცვალთა რაოდენობას რიტმისათვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს. ასე, მაგალითად, ჰომეროსის პოემათა სალექსო სტრიქონები — კარედები შეიძლება იყოს 17-, 16-, 15-, 14- ან 13-მარცვლიანი, მაგრამ რიტმულობის თვალსაზრისით ეს კარედები ყოველთვის იზოქრონულია, ე. ი. რიტმს საფუძვლად უდევს მარცვალთა წართქმა დროის თანაბარ მონაკვეთებში.

ყოველი მარცვლის წართქმას სჭირდება დროის გარკვეული მონაკვეთი ($\chi\rho\acute{o}\nu\sigma$ tempus). მოკლე ხმოვნის შემცველი მარცვლის წართქმას სჭირდება დროის უმცირესი მონაკვეთი, რომელსაც ბერძნულად $\chi\rho\acute{o}\nu\sigma$ $\pi\rho\acute{o}\tau\omicron\varsigma$, ლათინურად კი mora („დაყოვნება“, „დახანება“) ეწოდება. გრძელი ხმოვნის შემცველი მარცვლის წართქმა მოითხოვს ორჯერ მეტ დროს, ე. ი. გრძელი მარცვალი ორი ქრონოს პროტოსის ანუ ორი მორის შემცველია. ამგვარად: მოკლე მარცვალი (—) ერთმორიანი ოდენობაა, გრძელი მარცვალი (—) კი ორმორიანი*.

§ 15. ტერფი. გრძელ და მოკლე მარცვალთა განსაზღვრულ ჯგუფს ანუ რიტმულ-მელოდიკურ ერთეულს, რომელიც კანონზომიერად მეორდება სალექსო კარედებში, ეწოდება ტერფი (ბერძ. $\tau\epsilon\rho\acute{\alpha}\varsigma$, ლათ. pes, გერმ. Versfuss, რუს. стопа). ყოველი ტერფი ორი ელემენტისაგან შედგება: ერთი ძლიერი ელემენტი, რომელსაც მეტრული ხმის ამაღლება, ეგრეთ წოდებული არსისი ($\acute{\alpha}\rho\sigma\iota\varsigma$ „აწევა“, „ამაღლება“) მოუღის; მეორე სუსტი ელემენტი, მასზე ხდება ხმის დაწევა, დადაბლება, რასაც თესისი ($\theta\acute{\epsilon}\sigma\iota\varsigma$) ეწოდება. გრაფიკულ სქემებში ხმის აწევა ანუ არსისი გამოიხატება მეტრული მახვილის ნიშნით (') — იქტუსით (ლათ. ictus „დაკრა“, „დარტყმა“). სრულყოფილ, იდეალურ ტერფში არსისი გრძელ მარცვალზეა, თესისი — მოკლეზე; მაგრამ ტერფში გრძელი ელემენტი შეიძლება ზოგჯერ მოკლე მარცვლებად დაიშალოს; ასეთ შემთხვევებში არსისი მოკლე ელემენტზე იქნება.

იქტუსით გამოხატული მეტრული ხმის ამაღლების ანუ არსისის ფონეტიკური ბუნება დღეს ჩვენთვის მთლად ნათელი არ არის, მაგრამ

* მუსიკასთან მჭიდროდ დაკავშირებულ ძველბერძნულ ლირიკულ საზომებში მარტივი გრძელი ხმოვნის შემცველი მარცვალი შეიძლებოდა სამ-, ოთხ- და ხუთმორიანიც კი ყოფილიყო. ანტიკური ლექსის კითხვის დროს ჩვენ ამას დღეს ვეღარ ვითვალისწინებთ და გრძელ მარცვალს ყველგან ორმორიან ელემენტად მივიჩნევთ.

ამ რიტმულ მახვილს, ჩანს, არაფერი არა აქვს საერთო ძველი ბერძნული ენის გრამატიკაში ცნობილ პროზაულ მახვილიან. სალექსო კარედებში მეტრული მახვილის — არსისისა და გრამატიკული მახვილის შესაძლებელი შეხვედრა შემთხვევითი ხასიათისაა.

ძველ ბერძნულ ლექსთწყობაში შემდეგი სახის ტერფები გვხვდება:

1. ორმარცვლიანები

— პირიქი (πυρρίχιος, purrichins)*

— იამბი (ἰαμβίος, iambus)

— ჭორე ანუ ტროქე (χορείος—τροχάιος, choreus — trochaeus)

— სპონდე (σπονδαίος, spondeus)

2. სამმარცვლიანები

— ტრიბრაქი (τριβράχης, tribrachys)

— დაქტილი (δάκτυλος, dactylus)

— ანაპესტი (ἀναπαιστος, anapaestus)

— ამფიბრაქი (ἀμφιβράχης, amphibrachys)

— ბაქხი (βακχίος, bacchius)

— ანტიბაქხი, პალიმბაქხი (ἀντιβακχίος — παλิมβακχίος, antibacchius — palimbacchius)

— კრეტიკი, ამფიმაკრი (κρητικός — ἀμφιμακρὸς, creticus — amphiacer)

— მოლოსი (μολισσός, molossus)

3. ოთხმარცვლიანები

— პროკელესმატიკოსი (προκελευσματικός, proceleusmaticus)†

— პირველი პეონი (πρῶτον πρῶτος, paeon primus)

— მეორე პეონი (πρῶτον δεύτερος, paeon secundus)

— მესამე პეონი (πρῶτον τρίτος, paeon tertius)

— მეოთხე პეონი (πρῶτον τέταρτος, paeon quartus)

— აღმავალი იონიკი (ἰωνικός ἀπ' ἐλάττωστος, ionicus a minore)

— დაღმავალი იონიკი (ἰωνικός ἀπὸ μείζωστος, ionicus a maiore)

— ჭორიამბი (χορίαμβος, choriambus)

— ანტისპასტი (ἀντισπαστος, antispastus)

— დიქორე, დიტროქე (διχόρεος — διτροχάιος, dichoreus, ditrochaeus)

* ორი მოკლე მარცვლის შემცველი ეს ორმოთხანი ტერფი გამოიყენებოდა მხოლოდ როგორც დამხმარე საშუალება.

- — — — დიიამბი (διὰμβος, diiambus)
- — — — ეპიტრიტი პირველი (ἐπιτρίτος πρῶτος, epitritus primus)
- — — — ეპიტრიტი მეორე (ἐπιτρίτος δευτερος, epitritus secundus)
- — — — ეპიტრიტი მესამე (ἐπιτρίτος τρίτος, epitritus tertius)
- — — — ეპიტრიტი მეოთხე (ἐπιτρίτος τέταρτος, epitritus quartus)
- — — — დისპონდე (δισπώνδευς — δισπώνδειος, dispondeus).

4. ხუთმარცვლიანი

- — — — — დოქმიოსი (δόχμιος — δοχμαχός, dochmius).

შენიშვნა: ანტიკურ ლექსთწყობაში სალექსო კარები ან ერთ-გვაროვანი — გამყოლი ტერფებისაგან შედგება, ანდა სხვადასხვაგვარი ტერფებისაგან. პირველ შემთხვევაში საქმე მარტივ კარედთან გვექნება, მეორე შემთხვევაში კი — რთულთან.

§ 16. ქრონოს პროტოსის ანუ მორათა ურთიერთობა ძირითად ტერფებში. ზემოთ აღნიშნულ ტერფებში ზოგი ძირითადი, დამოუკიდებელი ტერფია, ზოგი — დამხმარე. მარცვალთა რაოდენობის თვალსაზრისით ძირითად ტერფში არ შეიძლება იყოს ორზე ნაკლები და ოთხზე მეტი მარცვალი. მორათა რაოდენობის თვალსაზრისით კი უმცირესი ტერფი შეიცავს სამ მორას, უდიდესი — ექვსს. ოთხზე მეტმარცვლოვანი და ექვსზე მეტმორიანი ტერფები დამხმარე, რთული შედგენილობის ტერფებია.

ორმორიანი ტერფი (პირიქი) დამოუკიდებლად არ არსებობს, ვინაიდან ასეთ ტერფში რიტმული მახვილი არც ერთ ელემენტს არ მოუვს; მეორე მხრივ, რიტმული მახვილი ექვსზე მეტი მორის შემცველ ტერფს ვერ დაიქვემდებარებს.

ძირითად ტერფთაგან იამბი, ქორე და ტრიბრაქი სამმორიანი ტერფებია; სპონდე, დაქტილი, ანაპესტი და ამფიბრაქი — ოთხმორიანები; ბაქზი, ანტიბაქზი, კრეტიკი ანუ ამფიმაკრი და ოთხივე პეონი — ხუთმორიანები; მოლოსი, აღმავალი და დაღმავალი იონიკები — ექვსმორიანები.

ამ ტერფებში არსისისა და თესისის ურთიერთობა გრაფიკულად ასე გამოიხატება: — — იამბი, — — ქორე, — — — დაქტილი, — — სპონდე, — — — ანაპესტი, — — — ამფიბრაქი, — — — ტრიბრაქი (იამბურ ლექსში), — — — ტრიბრაქი (ქორეულ ლექსში).

ანტიკურ ტერფში მორათა განლაგების, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, არსისისა და თესისის ანუ რიტმული მიმართების სამი გვარია (γέννη ἁπλοῦς, ἁπλῶς ანუ ἁπλοῦς ἁπλῶς):

1. ორმაგი მიმართების ანუ იამბური გვარი (γένος διπλῶν — γένος ἁπλοῦς, genus duplex). ამ გვარში ტერფის ძლი-

ერი ელემენტი (არსისი) ისეთ მიმართებაშია სუსტთან (თესისთან), როგორც ორი — ერთთან (2:1). ასეთია:

ა) სამმორიანი ტერფები: ქორე $-| \sim = 2:1$; იამბი $\sim| - = 1:2$;

ბ) ექვსმორიანი ტერფები: დაღმავალი იონიკი $--| \sim \sim = 4:2$ ($2:2 \times 1:1$), აღმავალი იონიკი $\sim \sim| - - = 2:4$ ($1:1 \times 2:2$).

2. თანაბარი მიმართების ანუ დაქტილური გვარი (γένος ἴσος — γένος δακτυλικόν, genus par). აქ არსისისა და თესისის მიმართება ისეთია, როგორც ორისა — ორთან (2:2). ასეთი გვარისაა მხოლოდ ოთხმორიანი ტერფები:

ა) დაქტილი $-| \sim \sim = 2:2$ ($2:1 \times 1$)

ბ) ანაპესტი $\sim \sim| - = 2:2$ ($1 \times 1:2$).

3. ერთნახევარ-მიმართებიანი ანუ პეონური გვარი (γένος ἡμισίσιον — γένος πασηναικόν, genus sescuplex). აქ არსისისა და თესისის მიმართება ისეთივეა, როგორც სამისა — ორთან (3:2). ამ გვარისაა ხუთმორიანი ტერფები:

ა) პირველი პეონი $- \sim| \sim \sim = 3:2$ ($2 \times 1:1 \times 1$)

ბ) მეოთხე პეონი $\sim \sim| \sim - = 2:3$ ($1 \times 1:1 \times 2$)

გ) კრეტიკი ანუ ამფიმაკრი $- \sim - = 2:1:2$.

§ 17. დიპოდია. სალექსო კარედებში ზშირია მოკლე — სამმორიან (ზოგ შემთხვევაში ოთხმორიან) ტერფთა მუხლებად დაწყვილება — გაერთიანება. როგორც წესი, წყვილდებიან მხოლოდ იამბური, ქორეული და ანაპესტური ტერფები. ტერფთა ამგვარ დაწყვილებას ეწოდება დიპოდია (διποδία — თსჯაყჯ „შეუღლება“). დიპოდიაში გაერთიანებულ ორი ტერფისაგან ერთს მთავარი იქტუსი (რიტმული ხმის ამოღება) მოუვა (⏏) მეორეს — არა ძირითადი (⏏).

დიპოდიური კარედებია: იამბური ტრიმეტრი, ტროქეული ტეტრა-მეტრი.

დაქტილური ტერფები დიპოდიებად ვერ გაერთიანდებიან; ამიტომ მათ მიერ შედგენილი კარედი მონოპოდიურია (μονοποδία).

§ 18. ლოგაედური კარედი. ისეთ სალექსო კარედს, რომელიც დაქტილურ-ქორეული ტერფების შერევეითაა შედგენილი, ლოგაედური (λογαδικός თსჯაყჯ) ეწოდება.

§ 19. ანაკრუსისი. სალექსო კარედი შეიძლება დაიწყოს არასრული ტერფით (ერთმორიანი ან ორმორიანით), რომელსაც რიტმული მახვილი არ მოუდის და ერთგვარ პროსოდიულ შესავალს წარმოადგენს. ასეთ ნაკლულოვან საწყის ტერფს ანაკრუსისი (ἀνακρουσις „წა-კვრა“) ეწოდება.

§ 20. კატალექსისი (καταληξίς). ასე ეწოდება სალექსო კარედის დასასრულს. თუ კარედის ბოლო ტერფი არასრულია, ასეთ კარედს

კატალექტიკური ანუ კუდმოკვეცილი (καταληκτικὸς στίχος) ეწოდება. ეს ტერფი ან ერთმარცველიანი ან ორმარცველიანი (catalect. in syllabum, catalect. in disyllabum).

თუ კარედს ერთი ან ორი მარცვალი მეტი აქვს ბოლოში, ასეთი კარედი ჰიპერკატალექტური (ὑπερκαταληκτικὸς στίχος) იქნება.

§ 21. ცეზურა (τοιμή, caesura). ათზე მეტ მარცველიანი კარედები, ჩვეულებრივ, ორ ნახევარკარედებად განიყოფებიან შესვენება — პაუზით, რომელსაც ლათინურად caesura „განკვეთა“ ეწოდება. ცეზურა, როგორც წესი, არის ტერფის განკვეთა სიტყვის დაბოლოებით. თუ განკვეთა არსისს დაემთხვა, ცეზურა ვაჟურია, თუ თესისს — ცეზურა ქალურია. ცეზურის გრაფიკული ნიშანი ასეთია ||.

§ 22. დიერესისი (διαίρεσις, diaeresis). დიერესისი ანუ განყოფა არის ტერფის დასასრულისა და სიტყვის ბოლოს დამთხვევა. ყველაზე ხშირია დიერესისი ჰექსამეტრული კარედის მეოთხე ტერფში. ასეთ დიერესისს ბუკოლიკური დიერესისი (διαίρεσις βιοσυλλογική) ეწოდება (ბუკოლიკურ პოეზიაში ხშირი ხმარების გამო), დიერესისების სიმრავლე კარედში იშვიათი მოვლენაა. სრული დიერესისებიანი კარედებია, მაგალითად, ესენი:

τῶν δὲ τε | τηλόσε | διςπὸν ἐν | οὐρασι | ἔχουσιν | ποίμην

Δ, 455

sparsis | hastis | longis | campus | splendet et | horret.

Enn.

დიერესისი გრაფიკულად ასეთი ნიშნით } გამოიხატება.

§ 23. ჰიატუსი. ორი ხმოვნის უშუალო მეზობლობა სიტყვის შიგნით ანდა სიტყვის ბოლოკიდურ ხმოვანსა და მომდევნო სიტყვის თავკიდურ ხმოვანს შორის ქმნის ეგრეთ წოდებულ ჰიატუსს (ბერძ. χᾶσμα, ლათ. hiatus, რუს. разрыв, ქართ. ღიაობა). ანტიკურ ლექსთწყობაში (გამონაკლის შემთხვევათა გარდა) ჰიატუსი დაუშვებელი იყო *.

ჰიატუსის თავიდან ასაცილებლად არსებობდა სხვადასხვა საშუალება: 1. კონტრაქცია, 2. ელიზია, 3. კრასისი, 4. ხმოვნის წინ მდებარე გრძელი ხმოვნის დამოკლება.

§ 24. კონტრაქცია (συναιρέσις — contractio) ანუ შეკუმშვა ეწოდება სიტყვის შიგნით ორი ზედიზედ მოსული ხმოვნის შერთვას ანუ შერწყმას ერთ ხმოვნად. ასეთი შერწყმის შედეგად მიღებულ ხმოვანს კონტრაჰირებული ხმოვანი ეწოდება (მაგ. νόος > νοῖς)¹.

* ქართულ ენაში ჰიატუსის შემთხვევები გვაქვს სიტყვებში: დააწერა, დაუწერა, გააცინა, გაუღიმა, არა აქვს და მისთ.

§ 25. ელიზია (ἐξήλιψις, *elisio*) ანუ ამოგდება არის წინმდებარე სიტყვის ბოლოკიდური მოკლე ხმოვნის ამოვარდნა მომდევნო სიტყვის თავიკიდურ ხმოვანთან, დაკარგულ ხმოვანს ეწოდება ელიდი-რებული და მის ადგილზე დაისმის აპოსტროფი [']. ელიზიას, ჩვეულებრივ, ექვემდებარება წინდებულებისა და კავშირების ბოლოკიდური ხმოვნები. მაგალითად: $\epsilon\pi\iota$ $\alpha\upsilon\tau\acute{\alpha}\nu \rightarrow \epsilon\pi'$ $\alpha\upsilon\tau\acute{\alpha}\nu$, $\epsilon\pi\iota$ $\acute{\epsilon}\alpha\sigma\tau\acute{\alpha}\nu \rightarrow \acute{\epsilon}\phi'$ $\acute{\epsilon}\alpha\sigma\tau\acute{\alpha}\nu$, $\pi\omicron\lambda\lambda\acute{\alpha}$ $\epsilon\iota\delta\omicron\nu \rightarrow \pi\acute{o}\lambda\lambda'$ $\epsilon\iota\delta\omicron\nu$...².

§ 26. კრასისი (*κράσις* „შერევა“) არის სიტყვის ბოლოკიდური მარტივი ხმოვნის ან ლიფთონგის შერევა-შერწყმა მომდევნო სიტყვის თავიკიდურ ხმოვანთან, რაც იწვევს ორი სიტყვის გაერთიანებას. ასეთი შერევა-შერწყმის დროს მივიღებთ გრძელ ხმოვანს ან ლიფთონგს. კრასისის გრაფიკული ნიშანია კორონისი (*κορωνίς*), რომელიც სუსტი ფშვინების ნიშანს ['] ჰგავს და დაისმის შერწყმის შედეგად მიღებულ ხმოვანზე: მაგალითად; $\tau\acute{o}$ $\delta\nu\omicron\mu\alpha \rightarrow \tau\omicron\upsilon\nu\omicron\mu\alpha$, $\acute{o}$ $\acute{\alpha}\nu\eta\rho \rightarrow \acute{\alpha}\nu\eta\rho$, $\tau\eta$ $\eta\mu\acute{\epsilon}\rho\alpha \rightarrow \mu\eta\mu\epsilon\rho\alpha$...²

§ 27. ჰიატუსის გამო ხშირია წინმდებარე გრძელი ხმოვნის დამოკლება მომდევნო ხმოვანთან (*vocalis ante vocalem brevis est sive corripitur*). გრძელი ხმოვნის ასეთი დამოკლება ხდება სიტყვის შიგნითაც და მეზობელ სიტყვებშიც. მაგალითად $\omicron\iota\varsigma$ (—), $\delta\eta\iota\varsigma$ (— —), $\chi\lambda\upsilon\theta\iota$ $\mu\epsilon\upsilon$ $\acute{\alpha}\rho\chi\upsilon\rho\acute{o}\tau\omicron\varsigma$, $\acute{\omicron}\varsigma$... (— — — — —).

§ 28. აფერესისი (*ἀφαίρεσις* „წართმევა“). აფერესისი კრასისის მსგავსი მოვლენაა. ეს არის სიტყვის თავში ბგერის დაკარგვა (შდრ. ქართ. რკო < კრკო; ინგლ. *I'm* < *I am*). აფერესისი არის შებრუნებული ელიზია — *elisio inversa*, როცა მომდევნო სიტყვის თავიკიდური მოკლე ხმოვანი იკარგება წინმდებარე სიტყვის ბოლოკიდურ გრძელ ხმოვანთან: $\chi\alpha\iota$ $\acute{\alpha}\lambda\lambda\alpha\varsigma \rightarrow \chi\acute{\alpha}\lambda\lambda\alpha\varsigma$, $\mu\eta$ $\acute{\epsilon}\lambda\alpha\sigma\sigma\omicron\nu \rightarrow \mu\eta\lambda\alpha\sigma\sigma\omicron\nu$ ($\mu\eta$ 'ლას-სონ).

§ 29. სინიძესისი (*συνίησις*, *synizesis* — „ჩაწევა“, „ჩაჯდომა“). ლექსში ხშირია სიტყვის შიგნით გრაფიკულად გამოსახული ორი მომიჯნავე ხმოვნის გამოთქმა ერთ მეტრულ მარცვლად. ამ მოვლენას სინიძესისი ეწოდება, მაგალითად: $\chi\rho\upsilon\sigma\acute{\epsilon}\phi$, $\eta\mu\acute{\epsilon}\alpha\varsigma$, $\Pi\eta\lambda\eta\eta\acute{\epsilon}\delta\epsilon\omega$, $\text{'}\text{Α}\tau\rho\epsilon\acute{\iota}\delta\epsilon\omega$, $\Delta\epsilon\acute{o}\nu\sigma\omicron\varsigma$, $\acute{\epsilon}\rho\epsilon\alpha$ და სხვ.

§ 30. სინალეფე (*συναλοιφή*, *synaloephe*) იგივე სინიძესისია, ოღონდ აქ ხდება სხვადასხვა სიტყვების მომიჯნავე ხმოვანთა გამოთქმა ერთ მეტრულ მარცვლად. მაგალითად: $\mu\eta$ $\acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{\alpha}$, η $\omicron\upsilon\chi$, $\delta\eta$ $\acute{\alpha}\tau\epsilon$, $\acute{\epsilon}\gamma\omega$ $\omicron\upsilon\tau\epsilon$, $\acute{\epsilon}\pi\epsilon\iota$ $\omicron\upsilon\tau\epsilon$ და სხვ. სხვაგვარად ამ მოვლენას სინეკთონესი-სიცი (*συνεκτονήσις*) ეწოდება.

§ 31. კარედის ბოლო მარცვალი. ყოველი კარედის ბოლო მარცვალი ორმაგი ბუნებისაა — შეიძლება გრძელიც იყოს და მოკლეც (σπ-laba anceps), რომლის გრაფიკული გამოსახულება ასეთია =. ელიზია კარედის ბოლო ნაწილში, ჩვეულებრივ, დაუშვებელია.

§ 32. ანტიკური ლექსის აგების ორი მთავარი პრინციპი. კვანტიტატიურ კლასიკურ პოეზიაში ლექსი ითხზებოდა ორი პრინციპით: 1. ერთი გამყოლი ტერფის ან სხვადასხვა ტერფების შემცველი ერთგვაროვანი კარედების პრინციპით (αᾶα σελχον) და 2. ნაირტერფებიანი მუხლებისაგან შედგენილ კარედებზე დაფუძნებული სისტემის პრინციპით (ααα σσσεηαα). სისტემა უდევს საფუძვლად, მაგალითად, ისეთ ლირიკულ თხზულებას, რომლის შემადგენელი ნაწილებია: ს ტ რ ო ფ ი (στροφή), ან ტ ი ს ტ რ ო ფ ი (ἀντιστροφή) და ე პ ო დ ი (ἐπιμέτρη).

§ 33. „ლექსის სკანდირება“. ტერფებზე დაყრდნობით ლექსის მკაფიოდ, დამარცვლით წართქმას ძველი ბერძნები აღნიშნავდნენ სიტყვით βάλλειν („სელა“, „ნაბიჯ-ნაბიჯ სიარული“): არსისისა და თესისის რიტმს ფეხის რიტმულ აწევასა და დაწევას უფარდებდნენ (δ πινς τῷθετα εἰς τὸ ἔβατος და ὁ πινς ἀρετα ἀπὸ τῶν ἔμφοις). რომაელები ამ ცნებას გამოხატავდნენ ზმნებით: scandere (scando „ავლივარ“), percutere (percutio „დავკრავ“), ferire (ferio „ეურტყამ“); უპირატესად კი ხმარობდნენ scandēre ზმნას. აქედან მომდინარეობს ტერმინი „ლექსის სკანდირება“³.

დაქტილური ჰექსამეტრი

§ 34. ჰექსამეტრის რაობა. დაქტილური ჰექსამეტრი ანუ საგმირო საზომი (ἑξάμετρος σελχος, ἑξμετρον ἥρῳνιον — ἥρῳν; hexameter dactylicus, versus heroicus — herous, versus longus) ბერძენთა უძველესი და უგრძელესი სალექსო საზომია. ტერმინი ჰექსამეტრი (ἑξάμετρος) პირველად ჰეროდოტეს თხზულებაში გვხვდება („ისტორია“, I, 47). ამ ტერმინით აღნიშნავს ჰეროდოტე მისან პითიას მიერ დელფოში წართქმულ ლექსს — წინათქმას. პლატონის გადმოცემით, ჰექსამეტრს საგმირო ლექსს (ἥρῳν) უწოდებდა პერიკლეს თანამედროვე მუსიკოსი და სოფისტი დამონი („სახელმწიფო“ 400).

დაქტილური ჰექსამეტრითაა შეთხზული ანტიკური ეპოქის საუკეთესო ეპიკური ქმნილებები (ჰომეროსის „ილიადა“ და „ოდისეა“, ჰესიოდეს „სამუშაონი და ღლენი“ და „თეოგონია“, აპოლონიოს როდოსელის „არგონავტიკა“, თეოკრიტეს იდილიები — საბერძნეთში, ლუკრეციუსის „საგანთა ბუნებისათვის“, ვერგი-

ლი უსის „ენეიდა“, ოვიდიუსის „მეტამორფოზები“, ჰორაციუსის სატირები — რომში).

დაქტილური ჰექსამეტრი ეწოდება ამ საზომს იმიტომ, რომ მისი კარელი შეიცავს ექვს დაქტილურ ტერფს (ἔξ ἡέξισι, μᾶτριον „ზომა“)*.

ჰექსამეტრულ კარელში მეექვსე ტერფი კუდკეცილია ანუ კატალექტიკური და მუდამ ორი მარცვლისაგან შედგება (versus catalecticus in dissyllabum). აქ პირველი მარცვალი მუდამ გრძელია, მეორე მარცვლის რაობა კი დამოკიდებულია მის კვანტიტეტზე: იგი შეიძლება გრძელიც იყოს და მოკლეც (syllaba anceps). ამის გამო ეს ბოლო ტერფი ხან სპონდეურია (—), ხანაც ქორეული (—).

ხმის მეტრული ამაღლება — არსისი ჰექსამეტრში ყოველთვის ტერფის პირველ ნაწილზე მოდის. მთელ კარელში ასეთი ხმის ამაღლება იქნება ექვსი. წმინდა დაქტილური ჰექსამეტრის სქემა (σχημα) ასეთია:

— — — | — — — | — — — | — — — | — — — | — —

რადგანაც გრძელი მარცვალი თავისი მუსიკალური ოდენობით ორი მოკლე მარცვლის ტოლია და ორ ქრონოს პროტოსს (ორ მორას) შეიცავს, დაქტილურ ტერფში თითო-თითო მორიანი ორი მოკლე მარცვალი შეიძლება ერთმა გრძელმა მარცვალმა შეცვალოს და დაქტილის (— —) ნაცვლად მივიღოთ სპონდე (— —). ასეთი შენაცვლება შეიძლება მოხდეს ჰექსამეტრული კარელის ყველა ტერფში, ოღონდ იშვიათად — მეხუთეში. ისეთ კარელს, რომელშიც მეხუთე ტერფი სპონდეა, სპონდეური კარელი (ἔξάμετρον σπονδαῖς — ἔξάμετρον σπονδαῖς — σπῆις σπονδαῖς, versus spondiacus) ეწოდება**.

დაქტილის შეცვლა სპონდეური ტერფით შესაძლებელია ერთსა და იმავე დროს რამდენსამე ტერფში — ორ, სამ და ოთხ ტერფშიაც კი. უეანასკნელი, მეექვსე ტერფიც, როგორც ითქვა, შეიძლება სპონდე იყოს.

* ჰექსამეტრული კარელის შემადგენელი ტერფის სახელი ὁξαεσις ნიშნავს „ოთხს“, ტრადიციით დამკვიდრებულია ამ სახელის აქნა ანატომიურ საფუძველზე როგორც თითო შედგება სამი სახსრისაგან, რომელთაგან ერთი დანარჩენთ ორჯერ აღემატება, ისე დაქტილი შედგება სამი ელემენტისაგან (— — —) — ერთი გრძელი და ორი მოკლე მარცვლისაგან.

უფრო სარწმუნო ჩანს ბოლო ხანებში გამოთქმული მოსაზრება, რომელიც კინტილანეს მითითებას (§ 33, შენ. 3) ემყარება: ტერმინით „დაქტილი“ გამოხატულია ლექსის სკანდირების დროს ფეხისა და თითის (ცერის) ღარტყმით კარელთან შეზომებული მუსიკალური ტაქტის — რიტმის დროის მონაკვეთები⁴.

** მკვლევართა გამოთვლით 18 ჰექსამეტრული კარელიდან ერთ კარელს აქვს სპონდე მეხუთე ტერფში; ამავე დროს მეოთხე ტერფი უპირატესად დაქტილია⁵.

§ 85. ჰექსამეტრული კარედის სქემა. ჰექსამეტრული კარედის სქემა, ყველა შესაძლებელი შემთხვევის გათვალისწინებით, ასეთი იქნება:

$\frac{1}{1} \quad \frac{1}{2} \quad \frac{1}{3} \quad \frac{1}{4} \quad \frac{1}{5} \quad \frac{1}{6}$

მარტო სპონდუური ტერფებით შეთხზული ჰექსამეტრი ძალზე იშვიათია. უფრო ხშირია წმინდა დაქტილური ტერფებით გამართული კარედი; ხშირია, აგრეთვე, დაქტილ-სპონდეს მონაცვლეობა.

დაქტილების სიუხვე ლექსს სიცოცხლეს ანიჭებს და დინამიკურს ხდის (შდრ. ქართული მალალი შაირი), სპონდეური ტერაფებით დატვირთვა კი კარედს მძიმე ხასიათს აძლევს, რიტმს ანელებს (შდრ. ქართული დაბალი შაირი).

§ 86. ჰექსამეტრული კარედები*. 1. ისეთ კარედს, რომელშიც წმინდა ლაქტილური ტერფებია, ბერძნები აღნიშნავენ ტერმინით, *δισδακτυλός* (ჰოლოლაქტილური კარედი):

νοῦσον ἃ | νὰ στρατὸν | ὥρσε κα | κήγ, δ' ἄ | κοντο δὲ | λαοί.
(Δ, 10)

ბოროტი ქირი წარუგზავნა ლაშქარს; იღუპებოდა ხალხი.

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, μοῦσα πόλυτροπον, δὲ μάλα πολλὰ
(α, 1)

ვაუკაცზე მიაბზე, მუზავ, მრავალტანჯულზე, რომელმაც ბევრი (იხეიდალა).

ისეთ კარედს, რომელშიც ყოველი სიტყვა დაქტილური ტერფია, ძეჩიფ ნაბერჰამიფ-ს უწოდებდნენ და ცუდ ლექსად (χαχόμειρον) მიაჩნდათ: ⁶

ὑβριος | εἴνεχα | τῆσδε· συ | δ' ἰσχεο | πεῖθεο | δ' ἡμῖν
 (A, 214)

(დაიწყება) ამ ზეადობის გამო; შენ კი თავი შეიკავე და დაგვიჭერე.

2. მხოლოდ სპონდეური ტერაფებით გამართულ კარეს ეწოდება ბლიჟენიონი და სპონდენიონი (პოლსპონდეური კარედი):

* ნამუშები მოტანილია ჰომეროსის პოემებიდან. დამოწმებული კარგები აღნიშნება. ბერძნული ლიტერებით: „ილადას“ სიმღერები აღნიშნულია მთავრული ასოებით (A, B, Γ... Ω), „ოდისეას“ სიმღერები — ნუსხურით (α, β, γ... ω).

(o, 334)

 $(\varphi, 15)$

(A. 2)

(A. 21)

(K, 299)

(Ψ. 2)

(μ, 423)

20

6. „ოღისეაში“ გვხვდება ისეთი კარედიც, რომლის მეექვსე ტერფი დაქტილურია. ასეთ კარედს „გრძელტერფიანს“ (μακροσχηλῆς) უწოდებდნენ:

Κύκλωψ, τῆ, πῖε οἶνον, ἐπεὶ φάγες ἀνδρόμεα κρέα
 + — + — + — + — + — + — + — + —
 (ი, 347)

იკელოპო, აპა, დაღე ღვინო, რაჲ იგემე ხორცი კაცისა.

§ 37. ცეზურა ჰექსამეტრში. როგორც ითქვა (§ 21), მრავალმარცვლიანი კარედები განიკვეთებიან ხოლმე შესვენებებით — ცეზურებით. ცეზურისათვის (τοιμή, caesura) აუცილებელია სიტყვის დაბოლოება ტერფის განკვეთით. ჰომეროსის პოემათა კარედებში შემდეგი სახის ცეზურები გვხვდება:

1. პენთემიმერესი (τοιμή πεντήμιμερής) — ყველაზე ხშირად ხმარებული ვაჟური ცეზურა „ხუთი ნახევარი — ტერფის“ ანუ ორნახევარი ტერფის, ე. ი. მესამე ტერფის გრძელი ელემენტის (არსისის) შემდეგ:

μῆνιν ἄειδε θεά, || Πηληϊάδῳ Ἀχιλλεύς
 + — + — + — + — + — + — + — + —
 (A, 1)

დაქტილური სპონდეური ტერფები

რისხვას უგალობე, ღმერთჟალო, პელოდის აქილეუსისა.

ἀλλὰ κἀκὺν ἄφει, || κρατερὸν δ' ἐπὶ μῆτιν ἔτελλεν
 + — + — + — + — + — + — + — + —
 (A, 25)

დაქტილური ტერფები

ბოროტად გააძევა, მკაცრი სიტყვა უთხრა.

2. ტროქეული ცეზურა (τοιμή κατὰ τρίτον τροχαῖον) — ხშირად ხმარებული ქალური ცეზურა მესამე ტერფის პირველი მოკლე მარცვლის (თესისის) შემდეგ:

οἴωνοισί τε δαΐτα, || Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή
 + — + — + — + — + — + — + — + —
 (A, 5)

დაქტილურ-სპონდეური ტერფები

(გახადა) ფრინველთ ნაღავლად, ზევსის სრულდებოდა ზრახვა.

τῇ δεκάτῃ δ' ἀγορήνδῃ || καλέσασατο λαὸν Ἀχιλλεύς
 + — + — + — + — + — + — + — + —
 (A, 54)

დაქტილური ტერფები

მეათე დღეს კრებად მოიხმო ხალხი აქილეუსმა.

3. ჰეფ თემიმერესი (τοιμή ἐφ' ἡμετέρῃς) — შედარებით იშვიათი ვაჟური ცეზურა „შვიდი ნახევარი — ტერფის“ ე. ი. მეოთხე ტერფის გრძელი ელემენტის (არსისის) შემდეგ. ამ ცეზურას, ჩვეულებრივ, წინ უძღვის დამხმარე ცეზურები:

ტრი თემიმერესი (τοιμή τρισημίμῃ, caesura semiternaria) — განკვეთა „სამი ნახევარი — ტერფის“ შემდეგ ე. ი. ვაჟური ცეზურა მეორე ტერფში, ან ე. წ. κατὰ (μετὰ) δευτέρου τροχαιῶν (post secundum trochaeum) — ქალური ცეზურა იმავე მეორე ტერფში:

πρεσβυγενής || Ἀντηνορίδης || κρατερὸν ῥά ἔ πένθος

(A, 249)

დაქტილურ-სპონდეური ტერფები
უფროსმა ანტენორიძმა (იხილა) და ძლიერმა სვედამ (შენიყრო).

ἦ Αἶαξ || ἦ Ἰδομενεὺς || ἦ δῖος Ὀδυσσεύς

(A, 145)

დაქტილურ-სპონდეური ტერფები
ან ვანტმა, ან იდომენევსმა, ან ღვთაებრივმა ოდისევსმა.

λαστόμενός || τε θύγατρα φέρων || τ' ἀπερείσι' ἄποινα

(A, 13)

დაქტილური ტერფები
გამოსასყიდად ქალიშვილისა მოჰქონდა უთვალავი საზღაური.

Τυδεΐδῃ τε || καὶ Ἀτρεΐδῃ || ἐκ δ' ἀμφοτέρωιν

(E, 207)

დაქტილურ-სპონდეური ტერფები
ტიდიდსა და ატრიდს; ორთავეს.

4. ბუკოლიკური ცეზურა (τοιμή βιοσυλική) ანუ ბუკოლიკური დიერესისი (იხ. § 22) — დამხმარე ცეზურა მეოთხე ტერფში, სადაც სიტყვისა და ტერფის დასასრულთა დამთხვევა ხდება. ბუკოლიკურ დიერესისს წინ უძღვის პენტემიმერესი ან ტროქეული ცეზურა:

ῥήσων, αὐτοῖς | δὲ ἑλάρια } τενχε χύνεσθαι

(A, 4)

დიქტილურ-სპონდეური ტერფები
გმირთა (გვამები) ძალთ მიუვდო ნაღველად.

ὁὖλομένην ἢ μυστ' Ἀχαιοῖς || ἄλγε' ἔμνηξεν
 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1

(A, 2)

დაქტილურ-სპონდეური ტერფები
 (რისხვა...) დამლუპველი, რომელმაც აქაველთათასი ჭირი არგუნა.

* * *

ბერძნული მეტრიკის მკვლევარნი გამოჰყოფენ სხვა არაძირითად ცეზურებსაც⁸; მაგრამ ჰომეროსის პოემებში მთავარი ორი ცეზურაა: პენტემიმერესი და ტროქეული ცეზურა. გამოთვლილია, რომ 27.803 ჰექსამეტრულ კარელში 11.361 პენტემიმერესია და 15.640 ტროქეული ცეზურა, დანარჩენ 802 კარელში სხვა არამთავარი ცეზურები გვხვდება⁹.

დამატებითი ნიმუშები:

ὣς ἄρα φωνήσας || ἀπὲρ πρὸς δῶματα πατρὸς
 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1

(ბ, 657)

პენტემიმერესი
 დაქტილურ-სპონდეური ტერფები
 ასე თქვა და წარემართა მამისეული სასახლისაკენ.

μνηστῆρες δὲ πάροιθεν || Ὀδυσσεὺς μεγάρῳ
 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1

(ბ, 625)

ტროქეული ცეზურა,
 დაქტილურ-სპონდეური ტერფები
 სასიძონი ოდისეისის სასახლის წინ.

αἰνότατε Κρονίδη || ποῖον τὸν μῦθον ἔειπες
 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1

(A, 552)

პენტემიმერესი
 დაქტილურ-სპონდეური ტერფები
 ძლიერზე ძლიერო კრონიდო, ეგ რანაირი სიტყვა ბრძანე.

§ 88. ტმესისი. ძველ ბერძნულ ეპოსში (აგრეთვე ტრაგედიებში) ხშირია ე. წ. ტმეზისი (ტმჟსც) — „განკვეთა“, „განპოზა“. ეს არის

პრევერბიან ზმნაში პრევერბის გამოცალკეება ერთი ან მეტი სიტყვის ჩასმით: *

ἐν τ' ἄρα οἱ φῶν χεῖρ, ἔπειτα τ' ἐφατ' ἔκ τ' ἐν ὁμαζε
(β, 302)

ხელი მოჰქიდა და სახელდებით უთხრა.

§ 39. ჰომეროსის ლექსის ენობრივი თავისებურებანი. უძველეს ხანებში ჰექსამეტრული კარედებით გამართული ეპიკური ლექსი წარმოადგენდა სიმღერას (ᾠδὴ), რომელსაც ეპიკოსი პოეტი-მომღერალი (ᾠδοῦν) მარტივი სიმებიანი საკრავის, ე. წ. ფორმინგის (φρῦμα), აკომპანემენტით ასრულებდა (იხ. § 9). ჰექსამეტრული კარედის ტერფები ყოველთვის ვერ იტევდა და ვერ იგუებდა ცოცხალი სალაპარაკო ბერძნულის მოვლენებს. ეპიკოსი პოეტი სასიმღეროდ დანიშნული ჰექსამეტრული ლექსის სიზუსტის დასაცავად იძულებული იყო, დაერღვია ენაში არსებული ფონეტიკური, მორფოლოგიურ-სინტაქსური და ზოგჯერ ლექსიკური პრინციპები, რათა ამ გზით შეენახა საუკუნეთა მანძილზე დამკვიდრებული ეპიკური ტრადიციები. ეს არის მთავარი მიზეზი, რომელმაც მეცნიერებაში ადრევე დააყენა ჰომეროსის ეპოსის ენის საკითხი. ბერძნული პოეტური ხელოვნების უბირველესი ძეგლები „ილიადა“ და „ოდისეა“, რომელთა შექმნაც ძველი წელთაღრიცხვის IX საუკუნეში ივარაუდება, ენობრივი თვალსაზრისითაც უნიკალური ძეგლებია. სწორედ ამ პოემების ჰექსამეტრებში გვხვდება უაღრესად თავისებური ენობრივი მოვლენები. რაკილა ეს მოვლენები ძველი ბერძნული ენის ცნობილი დიალექტების ჩარჩოებში ვერ თავსდება, მეცნიერებმა ჰომეროსის პოემების ენას ეპიკური დიალექტი ანუ ჰომეროსის დიალექტი უწოდეს. ჰომეროსის ენის ერთ-ერთი დამახასიათებელი თვისება ნარეველიალექტიანობაა (ძველ იონურ დიალექტს ერთვის მძლავრი ნაკადი ეოლიზმებისა). სხვა მოვლენათაგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია: 1. ხმოვნის (მარცვლის) მეტრული დაგრძელება და 2. მარცვლის გაშლა.

ჰომეროსის პოემების ჰექსამეტრულ კარედებში მოკლე მარცვალი ზოგჯერ დაგრძელდება, [თუ ტერფის იმ ნაწილში მოხვდა, რომელიც მეტრიკის წესით უთუოდ გრძელი უნდა იყოს. ასე, მაგალითად, დაგრძელებულია დასაწყისი მარცვლები სიტყვებში: ὄν-νομᾶ (ὄνομᾶ „სახელი“), ὄν-ρεᾶ (ὄρεᾶ „მთები“), Ὀν-λუმπιος (Ὀλύμπιος ὀლიმპო), ὄν-ბῆς (ὄν-ბῆς „გზა“), μεί-λαυι (μῆ-λαυι „შავს“) და სხვ.

* ტმესისი გვხვდება ვეფხისტყაოსანში; მაგალითად:

„გველნი მოშლით მოეკენეს, ბალი შელმა შერაშენდა“

ხშირია გრძელი მარცვლის გაშლა ორ მარცვლად; მაგალითად: $\epsilon\lambda\sigma\theta\rho\acute{o}\ \alpha\upsilon\tau\epsilon\varsigma$ (= $\epsilon\lambda\sigma\theta\rho\alpha\upsilon\tau\epsilon\varsigma$ „მხედველნი“) და მისთ.

საყურადღებოა, მაგალითად, „ოდისეას“ X სიმღერის მე-60 კარედის მეტრიკა, რომელიც თვალსაჩინო სიძნელეს უქმნის მკითხველს. აი ეს კარელიც:

ბჭყ $\epsilon\lambda\varsigma$ $\text{A}\acute{\iota}\delta\lambda\omicron\varsigma$ $\chi\lambda\sigma\tau\acute{\alpha}$ $\delta\acute{\omega}\mu\alpha\tau\alpha'$ $\tau\omicron\nu$ δ' $\acute{\epsilon}\lambda\acute{\iota}\chi\alpha\nu\omicron\nu$

„გავემართეთ ეოლოსის სახელგანთქმულ სასახლისაჲენ, აჲ შევხვდით [ეოლოსს]“.

ასეთი სახითაა ეს კარელი წარმოდგენილი ხელნაწერთა ყველა ნუსხაში და გამოცემაში (სხვაობას გვიჩვენებენ ხელნაწერები მხოლოდ კარედის ბოლო ნაწილში; $\tau\omicron\nu$ δ' $\acute{\epsilon}\lambda\acute{\iota}\chi\alpha\nu\omicron\nu$ || $\tau\omicron\nu$ $\delta\acute{\epsilon}$ $\acute{\alpha}\acute{\iota}\chi\alpha\nu\omicron\nu$).

მეტრიკის თვალსაზრისით რომ განვიხილოთ ეს კარელი, დაბრკოლებას წავაწყდებით მეორე ტერფში. პირველი ტერფი სპონდეა: ბჭყ

$\epsilon\lambda\varsigma$, მეორე ტერფი, ხელნაწერთა იკითხვისას რომ დავეყრდნოთ, ასევე

— სპონდელ უნდა მივიჩნიოთ, მომდევნო, მესამე ტერფის, დასაწყისი გრძელი მარცვლის გამო, რომელიც ღიფთონგს წეიცავს და მომდევნო ორ მოკლე მარცვალთან ერთად დაქტილურ ტერფს ქმნის. ესე იგი, თითქმის გვაქვს: $\text{A}\acute{\iota}\delta\lambda\omicron\varsigma$ $\chi\lambda\sigma\tau\acute{\alpha}$, რაც ყოვლად შეუძლებელია, ვინაიდან

— — — — —

ფორმაში $\text{A}\acute{\iota}\delta\lambda\omicron\varsigma$ $\omicron$ მოკლეა როგორც წარმომავლობით (*de natura*), ისე მდებარეობით (*de positione*). როგორ უნდა აეხსნათ ეს მოვლენა, კარელი რომ ტრადიციისამებრ სწორედ წავიკითხოთ? როგორც ჩანს, ხელნაწერთა ტრადიცია ვერ გადმოგვცემს ამ კარედში იმ ვითარებას, რაც შესაძლოა ზეპირმეტყველებაში არსებობდა, ანდა პოეტური ლიცენცია (*licentia poetica*) იყო.

$\text{A}\acute{\iota}\delta\lambda\omicron\varsigma$ მეორე კანკლედობის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა ($\text{A}\acute{\iota}\delta\lambda\omicron\varsigma$ — $\text{A}\acute{\iota}\delta\lambda\omicron\varsigma$). ჰომეროსის ენაში მეორე კანკლედობის ნათესაობით ბრუნვაში სამი პარალელური ფორმა გვხვდება მეტრული მოთხოვნების შესაბამისად:

ყველაზე ხშირი და ჰომეროსის ენისაავე დამახასიათებელი პირველი ფორმა წარმოდგენილია ბოლოკიდურით $\omicron\iota\omicron$ (< $\omicron$ - $\sigma\iota\omicron$, რომელიც შეეფარება სანსკრიტში a - sa დაბოლოებას; შემდეგ არის მიღებული უსიგმო $\omicron$ - $\iota\omicron$ ბოლოკიდურ ფუძისეულ $\omicron$ -ზე $\iota\omicron$ ნიშნის დართვით). მაგალითები: $\text{ϕ}\epsilon\alpha\iota\omicron$, $\text{ϰ}\epsilon\lambda\iota\omicron$, $\text{χ}\alpha\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\iota\omicron$, $\delta\rho\gamma\upsilon\rho\acute{\epsilon}\nu\iota\omicron$, $\beta\iota\omicron\iota\omicron$, $\delta\acute{\nu}\acute{\epsilon}\mu\iota\omicron$ და მისთ.

მეორე ფორმა წარმოდგენილია ამ ბოლოკიდურით, რაც ე. წ. ატიკური კანკლედობის საკუთარ სახელებში გვხვდება: $\Pi\epsilon\tau\epsilon\delta\omicron$ [ატი-

კურში იქნებოდა Πετεώ (სახ. Πετεώς) პეტეოსისა]; Πηγελάω(ο) (სახ. Πηγελάω) პენელეოსისა...

მესამე ფორმაა ბოლოკიდური $οι < οο < οιο$ -ს ამოგდებით, ე. ი. $ο + ο$ კონტრაქციით $\rightarrow ου-ς$: ἀλόχου, ἀντισ, μῆριν, Πάλου, δυσμενός, ἀνέμου, ἐκηψίδου...

როგორც აღვნიშნეთ, $οι$ ბოლოკიდური $οιο$ ბოლოკიდურისაგან მომდინარეობს $οι$ გარდამავალი საფეხურით. ეს $οι$ საფეხური, ჩანს, ან პოეტური ლიცენცია იყო, ანდა მეტყველებაშიც იხმარებოდა. ხენებულ კარედში სწორედ ეს $οι$ კომპლექსი უნდა ვიგულისხმოთ ზელნაწერთა ტრადიციით დაცულ $οι-ς$ ნაცვლად. თუ Ἀλόλου სიტყვაში $οι$ კომპლექსს ვივარაუდებთ, რომელშიც ფუძისეულ მოკლე $ο-ს$ საშუალოდ $ι-ს$ გარეშე მოსდევს ბრუნვისეული და მდებარეობით დაგრძელებული $ο$, მაშინ საკომპანო კარედი გამართულად წაიკითხება, ე. ი. გვექნება:

βῆν εις | Ἀλόλο | ο | κλυτὰ | θάματα | τὸν δ' ἐκ | χανοῖ

დაქტილურ-სპონდეური ტერცები
პენთემიმერესი.

ასეთი და სხვა ამგვარი თავისებურებები (მაგალითად, ხშირი უაუგმენტო ფორმები ზმნისა) ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, მხოლოდ მეტრიკის ნიადაგზე უნდა აიხსნას. მეცნიერთა ნაწილი სწორედ ამის გამო ფიქრობს, რომ ჰომეროსის ეპოსის ენა ზელოვნური ენაა, რომ იგი ეპიკური ლექსის წარმონაქმნია. ასეთი აზრისა იყო, მაგალითად, გ. ვიტე. ამავე აზრს იზიარებდა ნაწილობრივ ვ. სმითი¹⁰. პ. კრეჩმერი და თანამედროვე ჰომეროლოგთა დიდი ნაწილი, პირიქით, უპირატესად იმას აღიარებენ, რომ ჰომეროსის პოემების ენის საფუძველი იყო ცოცხალი სალაპარაკო ენა: „ეპიკური ლექსი ბერძნული ენის წარმონაქმნია“¹¹.

§ 40. ჰექსამეტრი ელინისტურ და ბიზანტიურ პერიოდებში. კლასიკური ხანის ბერძნულ პოეზიაში დამკვიდრებულმა ჰექსამეტრმა, რომელსაც მრავალი პოეტური ლიცენცია ახასიათებდა, ელინისტურ ხანაში რაფინირებული სახე მიიღო. ამ დროის ეპიკურ თხზულებებში (კალიმაქეს ეპილიონეზში, თეოკრიტეს იდილიებში, აპოლონიოს როდოსელის „არგონავტიკაში“ და სხვ.) უკვე იშვიათია ეპიკური დიალექტის ენობრივი ნორმების დარღვევა მეტრიკულ მოთხოვნილებათა გამო. რაც შეეხება ბიზანტიურ პერიოდს, ამ დროს ჩამოყალიბდა ჰექსამეტრული კარედის შეთხზვის მკაცრად შეზღუდული წესები. პოეტური ლიცენცია დაუშვებელი გახდა. ასეთი შეზღუდვები და თავისებური რეფორმა გა-

მოიწვიეს ბერძნული ენის განვითარებაში მომხდარმა ცვლილებებმა და მეტრიკაში ახალი კრიტერიუმების დანერგვამ. ბერძნულ ენაში ჯერ კიდევ აღრევე დაიწყო გრძელ და მოკლე ხმოვანთა შორის არსებული განსხვავებების გაქრობა, ხოლო ახალი წელთაღრიცხვის IV საუკუნეში ეს პროცესი თითქმის დამთავრდა. ლექსთწყობაში მოიშალა კვანტიტატიურობა და ფეხი მოიკიდა ისეთმა ლექსმა, რომელიც ემყარებოდა სილაბურობასა და აქცენტუაციას. მიუხედავად ამისა ბიზანტიურ ხანაში განაგრძობდნენ ანტიკური ლექსთწყობის ყაიდაზე გამართული ლექსების წერას, იყენებდნენ ანტიკურ კვანტიტატიურ საზომებს (დაქტილურ ჰექსამეტრს, იამბიკურ ტრიმეტრს, ტროქეულ ტეტრამეტრს, იონიკურ დიმეტრსა და სხვ.), მაგრამ ეს იყო ამ საზომთა ხელოვნური გამოყენება და კვანტიტატიურ ლექსთწყობაში ახალი კრიტერიუმების (პაროქსიტონაციის, მახვილის, სილაბურობის, რეფერენისა და სხ.) შეტანა¹².

ჰექსამეტრული კარედების გამართვას ძველი ბერძნული ეპიკური ტრადიციების დაცვით ცდილობდნენ IV — V საუკუნეების ეპიკოსი ნონოს პანოპოლელი და მისი სკოლის პოეტები (ტრიფიოდორე, კოლუთე, მუსეოსი). მიუხედავად ასეთი ცდისა, თვით ნონოსის პოემის („დიონისიას“) ჰექსამეტრულ კარედებს ახასიათებს ბოლო მარცვლების კვანტიტატიური გადაგვარება (პაროქსიტონაცია), ტროქეული ცეზურის (τ. χατὰ τριχόν τριχαιών) გარდა სხვა ცეზურების გამოუყენებლობა და სხვა ახალი კრიტერიუმები. ბიზანტიურ ეპოსში დაქტილური ჰექსამეტრის ნაცვლად თანდათანობით ფეხს იკიდებს თორმეტმარცვლოვანი იამბიკური ტრიმეტრი. ამ საზომითაა შეთხზული, მაგალითად, V — VI საუკუნეების ბიზანტიელი ეპიკოსის მარიანოსის თხზულებები.

§ 41. დაქტილური ჰექსამეტრის გენეზისის საკითხი. დაქტილური ჰექსამეტრი მრავალი ხნის მანძილზე ბერძნული ლექსთწყობის უმთავრესი და უნივერსალური საზომი იყო. მან დიდი როლი შეასრულა ბერძნული პოეზიის განვითარების საქმეში. ამ საზომის წარმოშობის, სტრუქტურისა და გავრცელების საკითხით ჯერ კიდევ ძველი ბერძენი და რომელიც მკვლევრები დაინტერესდნენ. ისინი კარგად გრძნობდნენ, რომ ჰექსამეტრულ კარედებში არსებული სიძნელებები, წინააღმდეგობანი და პოეტური ლიცენციები შემთხვევითი ხასიათისანი არ იყვნენ. ძველი მკვლევრები იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ ჰექსამეტრული საზომი, რომელიც იონიურ პოეზიაში დამკვიდრდა, ძალზე შორეული და, შესაძლოა, უცხოური წარმოშავლობისა იყო. ისინი დაქტილური ჰექსამეტრის კვალს ჰომეროსის წინაპრებიდან პოეზიაში, თქმულებებსა და ლეგენდებში ეძებდნენ [ბერძნული ტრადიციით ჰექსამეტრუ-

ლი საზომი შექმნა მითიურმა მომღერალმა ლიკიელმა თუ ჰიპერბორეელმა ოლენმა ('Ωλην)]. დაქტილურ ტერმებს რომ ბერძნულ პოეზიაში ბუნებრივი საფუძველი არ ჰქონდა, ამის დასადასტურებლად ჩვეულებრივ იმოწმებენ არისტოტელეს, რომელიც ბერძნული ენისათვის ბუნებრივ ზომად იამბს მიიჩნევს: *μάξιπτα γὰρ λεχταὶὸν τῶν μέτρων τὸ ἰαμπεῖόν ἐστιν· σήμεϊον δὲ τοῦτου πλεῖστα γὰρ ἰαμπεῖα, λέγοιμεν ἐν τῇ δισαλκταῖ τῇ περὶς ἀλλήλοισι, ἐξάμετρα δὲ δις ἄλλαι καὶ ἐξαλκταὶ τῆς λεχταῖς ἀρμονίας*¹³ — „იამბიკური მეტრი ხომ ყველა სხვა მეტრზე უფრო შესაფერისია საუბრისათვის; ამის ნიშანია ის, რომ ჩვენ ურთიერთშორის საუბარში ძალიან ხშირად ვლაპარაკობთ იამბებით, ხოლო ჰეგზამეტრით ვლაპარაკობთ იშვიათად და სასაუბრო ენისათვის ჩვეული კილოს დარღვევით“¹⁴. არისტოტელეს აზრით, იამბი არის *μέτρον λεχτικώτατον*¹⁵.

დაქტილური ჰექსამეტრის საწყისების კვლევა-ძიებამ XIX საუკუნის მეცნიერები იმ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ ეს საზომი არ არის ორიგინალური ბერძნული სალექსო საზომი; კიდევ მეტი: იგი არც ინდოევროპული წარმოშობისაა. როგორც ცნობილია, ელინური კულტურის საფუძველი იყო დიდი და უძველესი კულტურა წინაბერძნული, ე. წ. ეგეოსური მოსახლეობისა, რომელსაც მცირეაზიული და კავკასიური მოდგმის ტომებს უნათესაებენ. ჰექსამეტრი ბერძნულ პოეზიას წინა-ელინური კულტურული გარემოდან უნდა შეეთვისებინა.

თ. ბერგკის აზრით, დაქტილური ჰექსამეტრი ორი წვრილი ერთეულის — ორი მცირე ზომის ლექსის გაერთიანების საფუძველზე წარმოიშვა¹⁶. ბერძნული მეტრიკის მკვლევრებმა ა. მაისტერმა და ა. მეიემ დაქტილური ჰექსამეტრი ბერძნულისათვის არაორიგინალურ საზომად აღიარეს და მისი საფუძველი არაინდოევროპულ გარემოში ივარაუდეს¹⁷.

3. ბერაძემ სადოქტორო დისერტაციაში („ბერძნული ჰექსამეტრის საწყისები“, თბილისი, 1949) ბერძნული დაქტილური ჰექსამეტრისა და უძველესი ქართული ლექსის პარალელური შესწავლის საფუძველზე სოლიდური დასკვნები მიიღო:

1. ბერძნული პოეზია ცდილობს თავი აარიდოს წმინდა დაქტილურ ჰექსამეტრს; ჰექსამეტრულ კარედებში დაქტილურ ტერმებს ხშირად ენაცვლება სპონდეები;

2. ჰექსამეტრული კარედის ბოლო ქორეულია;

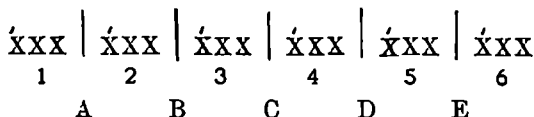
3. კარედის დასაწყისში არცთუ ისე იშვიათია იამბური ელემენტი;

4. ცეზურის ადგილას ლექსს იამბურ-ტროქეული ტერმები ანიჭებენ რიტმს;

5. ბერძნული პოეზიისათვის (და საერთოდ — ბერძნული ენისათვის) უფრო ბუნებრივია იამბურ-ტროქეული საზომები და არა ჰექსამეტრი.

3. ბერძნის აზრით, უძველესი ქართული ლექსი („მთიბლური“ და სხვ.) ექვსტერფიანია და წმინდა დაქტილურ სისტემას წარმოგვიდგენს: დაქტილური რიტმი საერთოდ ქართულისათვის დამახასიათებელი რიტმია, ხოლო ქართულ ლექსთწყობაში (აგრეთვე სიმღერასა და ცეკვის ხელოვნებაში) საგულეველებია ჰექსამეტრული წყობის უძველესი სახე¹⁸.

თანამედროვე მეცნიერებაში აღიარებულია, რომ დაქტილური ჰექსამეტრი ბერძნულმა პოეზიამ შეითვისა ეგეოსური გარემოდან ჯერ კიდევ მიკენურ ხანაში¹⁹. ფიქრობენ, რომ დაქტილური ჰექსამეტრის წინაბერძნული ვარიანტი ბუნებრივად გადმოსცემდა ეგეოსური ენების რიტმს. ჰექსამეტრის წინაბერძნულ ვარიანტს ასეთი — აკატალექტიკური სახე უნდა ჰქონოდა:

ჰექსამეტრის ამ სტრუქტურის ტიპოლოგიურ შესატყვისს ქართულ ლექსთწყობაში ვარაუდობენ²⁰.

§ 42. დაქტილური ჰექსამეტრი და ჰომეროსის ეპოსი მსოფლიო მწერლობაში. 1. ჰომეროსის პოემებმა დიდი როლი შეასრულეს მსოფლიო მწერლობის განვითარების საქმეში. ყველაზე ადრე ჰომეროსი რომაელებმა შეითვისეს. რომაული მწერლობის პირველი ძეგლი იყო ლათინურად თარგმნილი „ოდისეა“. რომაელებს „ოდისეა“ უთარგმნა ძვ. წელთაღრიცხვის III საუკუნის მწერალმა ლივიუს ანდრონიკუსმა (Livius Andronicus, დაახლ. 284 — 207 წწ.). ეს პოემა მან თარგმნა უძველესი რომაული ხალხური სალექსო საზომით — სატურნული ლექსით. ბერძნულ პოეზიაში დამკვიდრებული დაქტილური ჰექსამეტრიც ყველაზე უწინ რომაულმა კვანტიტატიურმა ლექსთწყობამ გადაიღო. პირველად ეს საზომი ლათინურ პოეზიაში შემოიტანა რომაელმა პოეტმა კვინტუს ენიუსმა (Quintus Ennius, 239 — 169 წწ.). დაქტილური ჰექსამეტრით გამართა მან თავისი პოემა „ანალები“ (Annales). ენიუსის მიერ დიდი ოსტატობით გამართულმა ჰექსამეტრმა რომაული პოეზიიდან განდევნა მანამდე გავრცელებული სატურნული ლექსი და მთავარ საზომად გადაიქცა. ამ საზომს იყენებდნენ დიდი რომაელი პოეტები: ლუცილიუსი, ლუკრეციუსი, ვერგილიუსი, ჰორაციუსი, ოვიდიუსი და სხვები. ვერგილიუსის „ენეიდა“

საბოლოოდ განამტკიცა ლათინურ პოეზიაში ჰომეროსის ეპოსის საფუძველზე შექმნილი ეპიკური სტილი.

2. დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში ჰომეროსის პოემები შუა საუკუნეებში გაიცნეს ლათინური ლექსითი და პროზაული თარგმანებით. „ლათინური ჰომეროსი“ (Homerus latinus) იხმარებოდა მანამდე, სანამ ევროპულ ენებზე არ თარგმნეს „ილიადა“ და „ოდისეა“. ჯერ თარგმნიდნენ პოემების ნაწილებს, მერე და მერე კი სრული თარგმანებიც გაჩნდა.

ინგლისელმა პოეტმა ალექსანდრე პოპმა (Pope) ხუთტერფიანი გარითმული იამბებით ინგლისურ ენაზე თარგმნა „ილიადა“ (1715 — 20) და „ოდისეა“ (1825 — 26).

1781 და 1783 წლებში გამოიცა „ილიადასა“ და „ოდისეას“ გერმანული თარგმანები — შესრულებული იოჰან ჰანრიხ ფოსის (Johann Heinrich Voss) მიერ. ფოსმა პოემები თარგმნა ჰექსამეტრული საზომით, სანიმუშოდ მოვიტანთ პოემების დასაწყის კარედებს:

Singe den Zorn, o Götter, des Peleiden Achilleus

(„ილიადა“ I, 1)

Sage mir, Muse, die Taten des vielgewanderten Mannes

(„ოდისეა“, I, 1).

ამავე ხანებში ითარგმნა ჰომეროსი სრულად ფრანგულ ენაზე როზ-ფორისა და ეენის მიერ, ხოლო იტალიურ ენაზე — ფოსკოლოსა და მონტის მიერ.

3. სლავური კულტურა ჰომეროსის ეპოსით ბიზანტიურ ხანაში დაინტერესდა. განსაკუთრებული ყურადღება ჰომეროსმა რუსეთში მიიპყრო XVIII საუკუნის დასაწყისიდან²¹.

„ილიადას“ რამდენიმე ადგილი იამბებით თარგმნა მ. ვ. ლომონოსოვმა. 1776 — 1778 წლებში გამოიცა „ილიადას“ პროზაული თარგმანი, რომელიც პ. ეკიმოვმა შეასრულა. 1778 წელს გამოდის პ. სოკოლოვის მიერ ლექსად თარგმნილი „ოდისეა“. 1787 წლიდან რუსი პოეტი ე. კოსტროვი შეუდგა „ილიადას“ თარგმნას ე. წ. ალექსანდრიული ლექსით — ექვსტერფიანი რითმიანი იამბებით²². ალექსანდრიული ლექსი იმ დროს, როცა ფრანგული კლასიციზმის გავლენა რუსულ ლიტერატურაში უადრესად ძლიერი იყო, ეპიკური პოეზიის აუცილებელ ფორმად ითვლებოდა. სანიმუშოდ მოგვაქვს კოსტროვისეული თარგმანიდან „ილიადას“ საწყისი კარედები:

Воспой Ахиллов гнев, божественная муза,

Источник грекам бед, разрыв меж них союза.

„ილიადას“ ორიგინალის საზომით — დაქტილური ჰექსამეტრით შესრულებული სრული თარგმანი ეკუთვნის დიდ რუს პოეტს ნიკოლოზ ივანეს ძე გნედიჩს (1784 — 1833). გნედიჩი „ილიადას“ თარგმანზე ოცი წლის მანძილზე (1809 — 1829) მუშაობდა. იგი ჯერ ალექსანდრიული ლექსით თარგმნიდა, მაგრამ დარწმუნდა, რომ ჰომეროსის ეპოსის ადეკვატური თარგმანის მისაღებად აუცილებელი იყო ორიგინალის საზომის გამოყენება. რუსული საგმირო ჰექსამეტრის შექმნის ცდა ეკუთვნის XVIII საუკუნის მწერალს ვ. კ. ტრედიაკოვსკის (1703 — 1768). ნ. გნედიჩმა მშვენიერად გამოიყენა რუსული ლექსთწყობის ყველა შესაძლებლობა და „ილიადას“ ორიგინალის საზომის თარგმანით მტკიცედ დაამკვიდრა ჰექსამეტრი რუსულ პოეზიაში. გნედიჩის ბრწყინვალე თარგმანი გამოიცა 1829 წელს. შეიძლება ითქვას, რომ სხვა ენებზე შესრულებული არც ერთი პოეტური თარგმანი არაა ისე ახლო ორიგინალთან, რაგორც გნედიჩის თარგმანი. ბერძნული ჰექსამეტრის რუსულ შესატყვისში არსისა და თესისს მახვილიანი და უმახვილო მარცვლები შეესაბამება. დავიმოწმოთ რამდენიმე კარგი გნედიჩისეული თარგმანიდან:

Гнѣвъ, богиня, воспой Ахиллѣса, Пелѣева сына

(I, 1)

Язву на воинство злѣю навѣл: погибѣли народы

(I, 10)

Ча́стше тру́нов кострѣ́ непреста́нно пыла́ли по ста́ну

(I, 52)

Гро́мко кры́латыя стрѣ́лы, бия́сь за плеча́ми, звуча́ли,

(I, 46)

Гро́зно взгляну́въ на него́, отве́чал Ахиллѣс бы́строно́гий

(I, 148)

Так погребали они конеборного Гектора тело

(XXIV, 804).

პუშკინი ალფრთოვანებით ეგებებოდა გნედიჩისეული თარგმანის ნაწყვეტების გამოქვეყნებას. 1821 წლის 5 მარტის წერილში გნედიჩისადმი იგი წერდა:

О ты, который воскресил
Ахилла призрак величавый,
Гомера музу нам явил
И смелую певичу славы
От эвонких уз освободил.

როცა „ილიადას“ სრული თარგმანი გამოიცა (1829 წ.), პუშკინმა მას ცნობილი ელეგიური დისტიქი მიუძღვნა:

Слышу умокнувший звук божественной эллинской речи,
Старца великого тень чую смущенной душой.

გნედიჩის მიერ გაკეთებულ გზას გაჰყვა დიდი რუსი პოეტი ვ. ა. ჟუკოვსკი და გამოსცა დაქტილური ჰექსამეტრით მშვენივრად გამართული „ოდისეას“ თარგმანი.

არსებული თარგმანების საფუძველზე ჰომეროსის პოემები ხელახლა თარგმნეს რუსმა პოეტებმა ნ. მ. შინსკმა (ვილენკინმა, — 1855—1937) და ბ. ბ. ჯერესაევმა (სმიდოვიჩმა, — 1867—1945).

სომხურ ენაზე „ილიადასა“ და „ოდისეას“ თარგმანები რამდენიმეჯერაა გამოცემული (უახლესი გამოცემები 1955, 1957, 1958 წლებს განეკუთვნება).

ჰომეროსი და დაქტილური ჰექსამეტრის გამოცემა ქართულ მწერლობაში

§ 43. ძველ საქართველოში ანტიკური სამყაროსადმი ინტერესის აღძვრას დიდად შეუწყო ხელი ქრისტიანობის აღიარებამ და მწიგნობრობის გავრცელებამ. ამ ინტერესს აღვივებდა ბიზანტიასთან ადრევე დამყარებული კულტურული, ეკონომიკური და პოლიტიკური ურთიერთობა. ამ დროს „ქართველები დიდი ინტერესით სწავლობდნენ ანტიკურ კულტურას, — ძველ ბერძნულ ისტორიას, ფილოსოფიას, მითოლოგიასა და ლიტერატურას. ეს ინტერესი მეთერთმეტე საუკუნეში არ გაჩენილა, ის უძველესი დროიდანვე მზადდებოდა ჩვენში: ბერძნულ-რომაული კულტურის ელემენტებს ჩვენი წინაპრები გაცილებით ადრე ეცნობოდნენ ბიზანტიელებთან უშუალო, ცოცხალი, საქმიანი ურთიერთობის პროცესში, უფრო კი მწიგნობრული გზით. ამ მხრივ განსაკუთრებული როლი შეასრულეს ჩვენში იმ მწერლებმა, რომელნიც ახლო იდგნენ ანტიკურ ლიტერატურასთან და უფრო მწვავედ განიცდიდნენ მის სიდიადეს“¹.

ორიგინალურ ლიტერატურულ შემოქმედებასთან ერთად ძველი ქართველი მოღვაწენი დიდ მთარგმნელობით მუშაობას ეწეოდნენ. IV — XI საუკუნეებში ქართულ ენაზე ითარგმნა მრავალი პირველხარისხოვანი ძველი ბერძნული, სირიული, სომხური და სხვა ენებიდან. განსაკუთრებით ბევრს თარგმნიდნენ ბერძნული ენიდან. საყოველთაოდ ცნობილია ამ თარგმანთა უაღრესად დიდი მნიშვნელობა იმ თვალსაზრისითაც, რომ ზოგიერთი მათგანის ორიგინალი არ შემონახულა და

მეცნიერებაში არსებული ხარვეზის შევსება ქართულად დაცული პირების მეოხებითა ხერხდება². აღსანიშნავია ისიც, რომ ბერძნულ-ბიზანტიურ-ქართული კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობა ცალმხრივი არ ყოფილა; ბიზანტიური კულტურის, კერძოდ, მწერლობის შექმნასა და განვითარებაში ბერძნებთან, სირიელებსა და კოპტებთან სლავებსა და სომხებთან ერთად ქართველებიც აქტიურად მონაწილეობდნენ. ქართული ენიდან ბერძნულზე რამდენიმე მნიშვნელოვანი ლიტერატურული ძეგლი ითარგმნა, ხოლო ზოგიერთ თხზულებას ქართველი მწიგნობრები პირდაპირ ბერძნულ ენაზე წერდნენ³.

ხსენებულ პერიოდში ქართველმა მოღვაწეებმა თარგმნეს ძველი და ახალი აღთქმის წიგნები, ბასილ დიდის, გრიგოლ ნაზიანზელის, ეფრემ ასურის, გრიგოლ ნოსელის, იოანე ოქროპირის, კირილე ალექსანდრიელის, ფსევდო-დიონისიოს არეოპაგელის, მაქსიმე აღმსარებლის, იოანე დამასკელის, პატრიარქ ფოტიოსისა და სხვათა თხზულებები.

ქართული მწერლობის უძველესი პერიოდისათვის, რომელიც X საუკუნემდე აღწევს, მეტად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ბიზანტიურ აგიოგრაფიას (წმინდანთა ცხოვრების აღმწერ ლიტერატურას). ანტიკური კულტურისა და ამ კულტურის წარმომადგენელთა შესახებ ცნობები ძველ ქართულ მწერლობაში სწორედ ბიზანტიურ აგიოგრაფიას შემოჰქონდა. ბიზანტიური მწერლობის ამ დარგში ხშირად იყო დაპირისპირებული ორი სამყარო — ანტიკური და ქრისტიანული. ასეთი დაპირისპირება ბიზანტიურ მწერლობაში ბერძნულ-რომაული კულტურული მემკვიდრეობის საკმაოდ ფართოდ წარმოდგენის საბაბს იძლეოდა.

ანტიკური კულტურული სამყაროს რემინისცენციებით დატვირთული ბიზანტიური მწერლობა არა მარტო უხვ მასალას აწვდიდა მთარგმნელობითი მოღვაწეობით დაინტერესებულ პირს, არამედ ხსენებული სამყაროს შესწავლის ერთ-ერთ მთავარ წყაროს წარმოადგენდა. ბიზანტიურ აგიოგრაფიულ ძეგლებში ხშირად მოიხსენიებიან ძველი ბერძენი და რომაელი ავტორები, ხოლო ზოგჯერ აქ მათი თხზულებებიცაა გარჩეული; დამოწმებულია ამ თხზულებათა სათაურები, ცალკეული ციტატები და ხანდახან მოკლე შინაარსიც არის გადმოცემული. ძველ საბერძნეთსა და რომთან დაკავშირებული ეს მრავალრიცხოვანი ცნობები ფართოდ შემოჰქონდათ ქართულ მწერლობაში ისეთი მაღალი კვალიფიკაციის მთარგმნელებს, როგორიც იყვნენ: ექვთიმე მთაწმიდელი (955—1028), გიორგი მთაწმიდელი (1009—1065), ეფრემ მცირე (გარდ. დაახ. 1103 წ.), არსენ იყალთოელი (გარდ. დაახ. 1125 წ.), იოანე პეტრიწი (XI—XII სს.) და სხვები. ანტიკური კულტურით გატაცება ძალუმაღ აიწახა ხსენებულ მოღვაწეთა ორიგინალურ შემოქმედებაშიც, სადაც საკმაო მასალა მოიპოვება

ანტიკურობის მიზაძვისა თუ რემინისცენციების, რეცეპციებისა თუ გადამუშავების თვალსაზრისით. ქართველი მოღვაწენი განსაკუთრებული ინტერესით ეკიდებოდნენ ჰომეროსის, პლატონისა და არისტოტელეს თხზულებებს.

ჰომეროსის პოემების სრული თარგმანები ძველ ქართულ მწერლობაში, როგორც ჩანს, არ არსებობდა, მაგრამ ეს მწერლობა ჰომეროსის პოემების შინაარსს კარგად იცნობდა. ვარაუდობენ, რომ ძველ საქართველოში არსებობდა ჰომეროსის პოემების გადმოკეთებული ვერსია, რომელშიც გადმოცემული იყო „ილიადას“ შინაარსი და თქმულებები ტროას ომის ცალკეულ ეპიზოდებზე⁴. ჰომეროსისა და მისი გმირების სახელები საკმაოდ ხშირად გვხვდება ძველ ქართულ ორიგინალურ თუ თარგმნილ თხზულებებში. ასე, მაგალითად, ძველად შედგენილ შატერდის კრებულის სასწავლო წიგნში ჰომეროსი მოიხსენიება როგორც კარგად ცნობილი პოეტი⁵. ხშირადაა დამოწმებული ჰომეროსი კლასიკური ხანის ქართული საერო პოეზიის ისეთ საუკეთესო ნაწარმოებში, როგორიცაა ჩახრუხაძის „თამარიანი“. ცნობები ტროას ციკლის თხზულებებზე, ჰომეროსისა და მისი პოემების პერსონაჟთა სახელები შესულია XI — XIII საუკუნეთა ორიგინალურ საისტორიო თხზულებებში. ესენია: დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“, ანონიმური ავტორის „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, ბასილი ეზოსმოძღუარის „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“ და ჟამთააღმწერლის სახელით ცნობილი მატიანე. ჰომეროსს იმოწმებენ იოანე პეტრიწი და სხვა ქართველი მოღვაწენიც.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ძველი ქართული მწერლობის VII — XI საუკუნეების ძეგლებში ჰომეროსის ეპოსიდან დამოწმებული ციტატები. მათი თარგმანები შესრულებულია უშუალოდ ძველი ბერძნული ენიდან ქართული სალექსო საზომებით. მართალია, ასეთი ციტატების რაოდენობა დიდი არ არის, მაგრამ მათი არსებობა ხსენებულ საუკუნეებში უალრესად მნიშვნელოვანი ფაქტია. ამ ფაქტის მნიშვნელობის გასათვალისწინებლად საჭიროდ მიგვაჩნია, აღვნიშნოთ შემდეგი: შუა საუკუნეთა ევროპის ქვეყნები ჰომეროსისა და ძველი ბერძნული მწერლობის სხვა წარმომადგენელთა თხზულებებს ორიგინალში ჯერ კიდევ არ იცნობდნენ. ჰომეროსის ეპოსი ცნობილი იყო მხოლოდ და მხოლოდ ვიწრო წრეებში და ისიც — ლათინური ენის მეშვეობით

(via latina): ხელთ ჰქონდათ ამ ეპოსის ლათინურად შედგენილი შემოკლებული ლექსითი და პროზაული ვერსიები (ე. წ. Homerus latinus). ეს ის დროა, როცა ჰომეროსზე მალლა აყენებდნენ ვერგილიუსს, რომლის „ენეიდა“ დიდი პოპულარობით სარგებლობდა. ჰომეროსით დაინტერესება და ევროპულ ენებზე მისი პოემების .თარგმნა შედარებით გვიან — რენესანსის ეპოქის შუა ხანებში დაიწყო („ილიადა“ ორიგინალის ენაზე პირველად 1488 წელს დასტამბა დიმიტრი ხალკონდილმა).

§ 44. ჰექსამეტრული კარედების თარგმანები ძველ ქართულ მწერლობაში. ძველი ქართული მწერლობის ძეგლებში („ახალი აღთქმის“ წიგნებში, „პროკოპის მარტილობაში“, არეოპაგეტიკული ტრაქტატის სქოლიონის თარგმანსა და „ელინთა ზღაპრობებში“) დღემდე მიგნებული იყო ანტიკური ეპოქის თხზულებებიდან მომდინარე ხუთი ჰექსამეტრული კარედის თარგმანები. ამათგან: „ახალი აღთქმის“ წიგნებში დაცულ ორ კარედსა და „ილიადადან“ თარგმნილ ასევე ორ კარედზე: პ. ი ნ გ ო რ ო ყ ვ ა მ მიუთითა, „ილიადადან“ თარგმნილი კიდევ ერთი კარედი კი ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ მ ა შენიშნა⁶. ამჟერად ამათ ემატება ჩვენ მიერ მიგნებული ხუთი ჰექსამეტრული კარედის თარგმანები.

უწინარეს ყოვლისა განვიხილოთ „ახალი აღთქმის“ წიგნებში დაცული ჩვენთვის საყურადღებო მასალა. როგორც ცნობილია, სხენებულ წიგნებს უპირატესად დიდი მნიშვნელობა აქვთ არა მარტო ქართული ენის ისტორიის, არამედ ქართული მწერლობის ისტორიის თვალსაზრისითაც. „ახალი აღთქმის“ სხვადასხვა დროისა და სხვადასხვა დონის რედაქციები (ხანმეტნი და საბაწმინდურნი, ექვთიმე ათონელის ტექსტი და გიორგი მთაწმიდლის მიერ ბერძნულ ორიგინალთან სამგზის შემოწმების შემდეგ შექმნილი ახალი რედაქცია, რომელმაც ქართული ვულგატის ღირსება და მნიშვნელობა მოიპოვა, ასევე ეფრემ მცირისეული რედაქცია) მრავალსაუკუნოვანი ქართული მწერლობის ტრადიციის სიძველეს მეტად თვალნათლივ და მასშტაბურობით წარმოაჩენენ.

„ახალი აღთქმის“ († II αὐτὸ δ: αμφήγη) ბერძნულ რედაქციებში დღემდე აღნუსხული იყო რვა სალექსო კარედი, რომლებიც გასული საუკუნის 20-იან წლებში განიხილა ვრცელი გრამატიკული ანალიზის ავტორმა გეო რ გ ვ ი ნ ე რ მ ა⁷. ეს კარედები ანტიკური მეტრული საზომებითაა გამართული: ოთხი კარედი დაქტილური ჰექსამეტრია, ერთი — დაქტილური პენტამეტრი და სამი იამბური ტრიმეტრი. ამ კარედთაგან სამი ანტიკური ეპოქის ავტორთა თხზულებებიდანაა ციტირებული, ხუთი კი ავტორთა დაუმოწმებლად არის ჩართული გაბმულ პროზაში და შეიძლება თვით „ახალი აღთქმის“ წიგნების შემდგენელ-

თა კუთვნილებაც იყოს. ვინერის მიერ განხილულ კარედებს ახლა დამატა კიდევ ერთი სალექსო კარედი, რომელიც ღელმდე ბერძნულ რედაქციებში პროზად იყო მიჩნეული. ეს კარედიც, ისევე როგორც ყველა დანარჩენი, ანტიკური საზომით (ჩვენი ვარაუდით ლაქტილური პენტამეტრით) არის გამართული.

ყველა ხსენებული კარედი (გარდა ერთისა) ლათინურ, სლავურ და სხვა ინდოევროპულ ენებზე პროზად არის თარგმნილი, რა ვითარება გვაქვს ამ მხრივ „ახალი აღთქმის“ წიგნთა ქართულ რედაქციებში? ჯერ ვნახოთ, როგორ არის გადმოცემული აქ ბერძნული ჰექსამეტრები; პენტამეტრებისა და იამბური ტრიმეტრების გადმოცემის თაობაზე კი ქვემოთ, თავ-თავის აღგილზე გვექნება საუბარი.

1. Act. 17.28 (Πράξεις τὸν ἀγῶνα ἀποστόλων — „საქმე მოციქულთაჲ“) ნათქვამია: Ἐν αὐτῷ γὰρ ᾤμην καὶ χινοῦμεθα καὶ ἔσμεν· ἃς καὶ τινες τὸν καὶ ἡμᾶς ποιῶντων εἰρήχασιν· ἂν σιτყევბს მოსდევს ჰექსამეტრული ნახევარკარედი

თონ γὰρ καὶ γέναις ἔσμεν
— — — — —

ლათ. uam huius progenies etiam sumus.

[ციტატის მეორე ნახევარია: ὁ δ' ἦπιος ἀνθρῶπιος· (ბეჯიძე თემაჯიძე), სადაც მეხუთე ტერფი სპონდეურია].

ციტატა ამოღებულია ძვ. წ. III საუკუნის მწიგნობარი პოეტის არატე კილიკიელის პოემიდან Φαινομένηα, რომელიც 1154 ჰექსამეტრს შეიცავს.

„საქმე მოციქულთაჲს“ ძველ ქართულ თარგმანში, რომელიც IV—V საუკუნიდან მომდინარეობს, XVII. 28-ე მუხლი ასე იკითხება: „რამეთუ მის მიერ ცხოველ ვართ და ვიქცევით და ვართ, ვითარცა-იგი ვინმე თქუენგანნი სიტყჳს მოქმედნი იტყჳან: რომლისა-იგი ნათესავცა ვართ“⁸.

ციტატა:

რომლისა-იგი ნათესავცა ვართ

5

5

ბერძნულ დედანს ზუსტად შეესატყვისება და ქართული ოცმარცვლიანი საზომის — ფსიტიკაურის ნახევარკარედია მუხლთა 5+5 განაწილებით.

2. Tit. 1.12 (Πᾶσι τοῖς ἀποστόλοις ἡ πρὸς Τίτον ἐπιστολή—ტიტეს მიმართ პავლეს ეპისტოლე): Εἰπέ τις ἐξ αὐτῶν Ἰδοὺς αὐτῶν περιφύτης

Κρητες ἀεὶ ψεύσται, ἢ κακὰ φησὶν, γαστέρες ἀργαί

ლათ. *Cretes semper mendaces, malae ferae, ventres pigri.*

ეს ჰექსამეტრული კარედი მიეწერება ძვ. წ. VII — VI სს. კრეტელ ქურუმსა და პოეტს ეპიმენიდეს. გადმოცემის თანახმად, კარედი ამოღებულია მისი პოემიდან „თეოგონია“⁹. ქართველ მთარგმნელს დამოწმებული ჰექსამეტრი 19 მარცვლიანი საზომით გადმოვლია: „თქუა ვინმე მათგანმა, თჳსმანვე მათმან წინაჲსწარმეტყუელმან:

კრეტელნი | მარადს | მტყუარნი, | მვენი ბოროტნი, | მუცელნი უჴმნი¹⁰

3. ინგოროყვას აზრით, ეს არის „ჰიპერმეტრული ჰექსამეტრის სახის რიტმული წყობა 9 || 5+5; „ბერძნულ ჰექსამეტრს რიტმული წყობით ყველაზე მეტად ეკორესპონდირება მთიბლურ-ბისტიკაურა 19-მარცვლელი“¹¹.

3. Jac. 1.17 (Ἰακώβος τοῦ ἀποστόλου ἐπιστολῇ καθ' ὁποίαν — „კათოლიკე ეპისტოლე წმიდისა მოციქულისა იაკობისი“). ბერძნულ ორიგინალში 1.16-ის სიტყვებს *μη πλανᾶσθε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί* მოსდევს 1.17-ის დასაწყისი სრული ჰექსამეტრით;

πᾶσα δὲ οὖν ἀγαθὴ ἢ καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον

ავტორი არაა დამოწმებული.

ლათ. (16) *ne errate, fratres mei dilecti*

(17) *Omnis donatio bona, et omne integrum munus.*

ქარსული თარგმანი ზუსტია და, ვფიქრობთ, შესრულებულია 20-მარცვლიანი კარედით მუხლთა 4+4+4+4+4 განაწილებით:

(16) „ნუ სცებთ, ძმანო ჩემო საყუარელნო!“

(17) ყოველივე | მოცემული | კეთილი და | ყოველივე | ნიჭი სრული¹²

4. Hebr. 12.13 (Πρὸς Ἑβραίους — „პავლე მოციქულისა წიგნი ებრაელთა მიმართ“) — დამოწმებულია ჰექსამეტრული კარედი ავტორის დაუსახელებლად:

καὶ τροχὰς ὀρθὰς ἢ ποιεῖσθε τοὺς ποδῖς ὑμῶν

ლათ. *et rectas orbitas facite pedibus vestris*

ქართული თარგმანი შეიძლება ცამეტმარცვლოვან კარედად მივიჩნიოთ:

და ალაგნი | მართალ ყვენი | ფერჳთა | თქუენთანი¹³.

უარესად საყურადღებო ფაქტია, რომ ძველი ქართველი მთარგმნელები ჯერ კიდევ IV — V საუკუნეებში გულდასმით ეძებდნენ ბერძნული დაქტილური ჰექსამეტრის შესატყვის ბუნებრივ ქართულ საზომს. ასეთი ძიება არ შეწყვეტილა მომდევნო საუკუნეებშიც. ამას კარგად ადასტურებს სხვა ჰექსამეტრულ კარედთა თარგმანები.

1. „ილიადას“ ერთი კარედის თარგმანი გვხვდება VI—VII საუკუნეებით დათარიღებულ ძეგლში, რომელსაც ეწოდება „წამებაჲ წმიდისა მოწამისა პროკოპისი“ („მარტილობა პროკოპისი“). ეს „წამებაჲ“ გადმოღებულია ევსები კესარიელის თხზულებიდან *Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων* (*De martyribus Palaestinae liber*).

დაცულია და გამოცემული ამ თხზულების ორიგინალის მოკლე რედაქცია და XIX საუკუნის გასულს აღმოჩენილი ვრცელი რედაქციის ფრაგმენტები¹⁴. ვრცელი რედაქცია შემონახულია სირიულ, ლათინურ და ქართულ თარგმანებში¹⁵.

ქართულად თარგმნილ კარედში წარმოდგენილია „ილიადას“ არამარტო II სიმღერის 204-ე სტრიქონი, როგორც ზოგჯერ მიუთითებენ¹⁶, არამედ მომდევნო 205-ე კარედის ნაწილიც — ამ კარედის პირველი ტერფი და მეორე ტერფის გრძელი ნახევარი.

ეს ვითარება სწორად აქვს შენიშნული აკაკი შანიძეს¹⁷. ორიგინალში არის ანჟამბემანი (*enjambement*) ანუ გადატანა: „ილიადას“ მეორე სიმღერის 204-ე სტრიქონში წინადადება არ არის დასრულებული და მისი ნაწილი (სიტყვები *ἐξέβη*) გადადის მომდევნო სტრიქონში. ქართველმა მთარგმნელმა ორიგინალის ორ სტრიქონში განაწილებული წინადადება ერთი კარედით თარგმნა.

„წამებაჲს“ ტექსტში ნათქვამია, რომ როცა პალესტინის პირველ მოწამეთაგანს — პროკოპის მსაჯულმა ფლავიანუსმა უბრძანა ოთხი მეფისათვის მსხვერპლის შეწირვა, პროკოპიმ ბრძანების შესრულება უარყო და ჰომეროსი დაიმოწმა. აი ეს ადგილიც: „ვიდრემდის სიტყვსა მის გუემითა იწყულა გონებაჲ მსაჯულისა მის. და გულისჴმა ყო ჭეშმარიტებისა მის ბრძანებითა, და სხუასა გზასა მოვიდა და დაუტევა პირველი იგი, და რიცხვთ ოთხთა მეფეთა უბრძანებდა ზორვად. მაშინ წმიდამან მან მოწამემან ღმრთისამან ესეცა სიტყუაჲ უფროჲს განვეკიცხა ფრიაღ და პირველთა მათ უმეროსისთა წარმოიღებდა სტრიქონთა, რომელ იგი მათ ყოველთა ზიერ სიტყვს მოქმედთა განსაკვრეველ იყო და თქუა ესრით:

არა კეთილ არს | მრავალუფლებად, | ერთ უფალ იყავნ | და ერთ მეუფმ.

და სიტყუასა მას თანა, ვითარ იგი ქებაჲ მეფეთაჲ არა თქუა, წარეცა იგი სიკუდილ და თავი მოჰკუთეს ნეტარსა მას, და მსწრაფლ აპოვა იგი გზასა მას ზეცად აღსლვისასა“.

კარედის ლათინური თარგმანი:

non est bonum multos dominos esse, unus dominus esto, unus rex!

ორიგინა ლშია;

ὁὐκ ἀγαθὸν πολλοῖσι βασιλεῦσι· || εἰς κοίρανος ἔστω, | εἰς βασιλεύς...

(B, 204 — 205)

თარგმანი შინაარსობრივად ზუსტია, ქართულ მთარგმნელს, რომლის ვინაობაც უცნობია, დაქტილური ჰექსამეტრი გადმოუღია ქართული ოცმარცვლიანი სალექსო საზომით ე. წ. ფისტიკაურიით (5+5 || 5+5).

2. „ილიადას“ მეორე კარედის თარგმანი შესრულებულია XI საუკუნის გამოჩენილი მთარგმნელისა და ფილოსოფოსის ეფრემ მცირის მიერ. ჰექსამეტრის გადმოსაცემად ეფრემსაც ფისტიკაურის ლექსი გამოუყენებია. როგორც ცნობილია, ეფრემ მცირემ თარგმნა გრიგოლ ნაზიანზელის (ღვთისმეტყველის) თხზულებები და ამ თხზულებებთან დართული კომენტარებიც. ეფრემ მცირეს უთარგმნია ეგრეთ წოდებული „ელჩინთა ზღაპრობანი“, რომელშიც მოთაესებულია VI საუკუნის მოღვაწის ნონეს მიერ დაწერილი კომენტარები გრიგოლ ნაზიანზელის სიტყვათა სათანადო ადგილების — ანტიკური მითოლოგიიდან დაქოწმებული ადგილების განსამარტავად. ეფრემის თარგმანში ამ კომენტარებს ეწოდება „ზღაპრობანი, რომელნი საწარმართოთა წიგნთაგან მოუქსენებიათ წიგნთა შინა თჳსთა წმიდასა და დიდსა ღმრთისმეტყუელსა გრიგოლის“. აქ შედის შემდეგი კომენტარები: 1. „ზღაპრობანი კუალად იესუმსნი“ (ვრცელი და მოკლე რედაქციები), 2. „თხრობანი (ზღაპრობანი) დიდისა ბასილის ეპიტაფიასა შინა შემოღებულნი“, 3. „ივლიანეს პირველისა განქაქებისა ზღაპრობანი“. ეფრემის თარგმანი გამოცემულია ილია აბულაძის მიერ¹⁸. „ილიადადან“ ნონეს მიერ დამოწმებული კარედის თარგმანი მოთაესებულია კომენტარის — „თხრობანი (ზღაპრობანი) დიდისა ბასილის ეპიტაფიასა შინა შემოღებულნის“ მე-17 პარაგრაფში. აქ ნათქვამია: „მეთაჳდმეტე თხრობაჲ არს ცხენისა მისთჳს, რომელმან განხეთქნა საკრველნი, რამეთუ ომი [როს] გამომეტყუელსა ენება რაჲ გამოჩინებაჲ ს[იმახვლისა] და მჭურვალეებისაჲ, რომელ აქუნდა

დიომიდ[ის] ბრძოლათა[•], იგავით მიახსენეს იგი იროას და გამოთქმა მისთვის სიტყუად მარცულებდი. ვითარმელ!

ამის ვისიმე | დგომად ცხენისაჲ | სასმელ იქმნა | ბაგათა ზელა¹⁹.

ორიგინალშია:

აღ 8' ბτε რც თატბც წππძ, ႁႃႈႁႃႈႁႃႈ ႁႃႈ ႁႃႈႁႃႈ.

ქართული თარგმანი არ შეესატყვისება ორიგინალს: „ეფრემს მექანიკურად, შინაარსის გაუთვალისწინებლად, აქვს გადმოცემული ჰომეროსის ეს ტაეპი“²⁰. თუ ამ „ტაეპს“, როგორც მიუთითებენ²¹, „ილიადას“ VI სიმღერის 506-ე კარედად მივიჩნევთ, ორიგინალში მას წინ უძღვის ამბავი იმის თაობაზე, რომ იმის შემდეგ, რაც ჰექტორმა შეარცხვინა პარისი (ალექსანდრე): „შე უბედურო... ქალაქის კედელთან ხალხი წყდება, შენი გულისთვის არის ილიონის გარშემო ომი გაჩაღებული; ამ დროს ბრძოლის თავამრიდებელი რომ იხილო ვინმე, შენ თვითონვე დაუწყებდი კიცხვასო“ (VI, 325 — 330), პარისი აისხამს იარაღს და საბრძოლველად გადის. მთელი ექვსი კარედი (506—511) წარმოადგენს შედარებას: პოეტი ბრძოლად გაჭრილ გმირს აღარებს ბაგაში ღიღხანს ნაღვომ და განავარდების მონატრულ ქერ-ნაკმევ ცხენს, რომელიც საბელს გაწყვეტს და თავაღერებული, ფაფარაყრილი, ტორთა მძლავრი ცემით ველზე გაიჭრება თვისტომებთან. შედარება იწყება 506-ე კარედით, სადაც სიტყუასიტყვით ნათქვამია, რომ იარაღასხმული და მარდ ფეხებზე დანდობილი გმირი ქალაქისაკენ გაიჭრა ისე,

„ვითარცა ნაღვომი ცხენი ქერ-ნაკმევი ბაგაზე ღიღხანს“.

ორიგინალის წππძ, ႁႃႈႁႃႈႁႃႈ ႁႃႈ ႁႃႈႁႃႈ ნიშნავს „ცხენს, რომელიც ბაგაზეა ქერ-ნაკმევი“. ႁႃႈႁႃႈႁႃႈ არის აორისტის მოქმედებითი გვარის მიმღეობა მამრობითი სქესისა (participium aoristi activi). ეს არის იშვიათი სიტყვა და „ილიადაში“ მხოლოდ ამ ფორმით გვხვდება. ამ მიმღეობის პირიელი ფორმა აწმყოში იქნებოდა ႁႃႈႁႃႈႁႃႈ ან ႁႃႈႁႃႈႁႃႈ. ეს არის ნასახელარი ზმნა წარმომდგარი არსებითი სახელისაგან ႁႃႈ ႁႃႈႁႃႈ „ქერი“. რაც შეეხება სიტყვას ႁႃႈ ႁႃႈႁႃႈ, იგი აღნიშნავს „ბაგას“. ასე რომ, ეფრემის თარგმანი „სასმელ იქმნა ბაგათა ზელა“ არ არის სწორი. თარგმანში დაშვებული შეცდომა მექანიკური ხასიათისა ჩანს. მისი მიზეზი ბერძნული ენის უცოდინარობა ვერ იქნებოდა: ეფრემ მცირემ ძალიან კარგად იცოდა ბერძნული. ა. შანიძე და ს. ყაუხჩი იშვიათი ფიქრობენ, რომ იმ ხელნაწერში,

• ვ. 1. ბრძოლათა.

რომელიც თარგმნის დროს ეფრემს ჰქონდა ხელთ, აკოսტήσας სიტყვის ნაცვლად უთუოდ ეწერებოდა აკოუსტός სიტყვა, რაც მართლაც „სასმენელს“ აღნიშნავს (აკოუსტός ← ἀκούς „მესმის“) ²¹.

ხსენებული შედარება მთლიანი სახით ორიგინალში ასეა წარმოდგენილი:

ὦρ δ' ὅτε τις στατὸς ἔπιοις, ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνῃ,
δεσμὸν ἀπορρήξας μέλῃ πεδίοιο χροαίνων,
εἰωμῶς λούεσθαι ἐσπρεῖος ποταμοῖο,
κυσθῶν· ἵψιον δὲ κάρη' ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται
ᾧμοις ἀσσοῦνται· ὁ δ' ἀγλαῖηφι πεποιμῶς,
ρίμφα ἔχοινα φέρει μετὰ τ' ἦμεια καὶ νομὸν ἔππων·

(Z, 506 — 511)

ასეთი შედარება ზუსტად არის განმეორებული „ილიადას“ XV სიმღერის 263 — 268 კარელებში. აქ ჰექტორია შედარებული გალადებულ ბელაურთან. როგორც ცნობილია, ანტიკურ ეპოსში საერთოდ და, კერძოდ, ჰომეროსის პოემებში საკმაოდ ხშირია ე. წ. ეპიკური განმეორებანი: ხშირად არის განმეორებული ეპიკური ფორმულები, შედარებები, ცალკეული პასაჟები.

როგორც აღვნიშნეთ, ეფრემის თარგმანს „ილიადას“ VI სიმღერის 506-ე კარელად მიიჩნევენ. მაგრამ თუ ნონეს კომენტარის ქართულ ვარიანტს ჩაუვკვირდებით, ეს კომენტარი ასეთი მოსაზრების საფუძველს არ იძლევა. კომენტარში ნათქვამია, რომ ჰომეროსი „ბაგაზე ქერნაჰმევ ცხენს“ აღარებს არა პარისს ანდა ჰექტორს, არამედ პოემის ერთ-ერთ სახელოვან გმირს — დიომედეს — ტიდევსის ძეს (Διομήδης — Τυδείδης): „რამეთუ ომი[როს]ს გამომეტყუელსა ენება რაჲ გამოჩინებაჲ ს[იმბახვლისა] და მჭურვალეებისაჲ, რომელ აქუნდა დიომიდი[ის] ბრძოლათა (ბრძოლათასა), იგავით მიამსგავსა იგი იროას და გამოთქუა მისთჳს სიტყუაჲ მარცულელი, ვითარმედ:

ამის ყისიმე დგომად ცხენისაჲ სასმენელ იქმნა ბაგათა ზელა.

ნონეს კომენტარის ჩვენთვის ცნობილ ბერძნულ ტექსტში ეს განმარტება (Περὶ ἑππων τὸν διαρρήξαντος τὰ δεσμὰ) მე-10 პარაგრაფად არის წარმოდგენილი და აქ ალექსანდრე (პარისია) დასახელებული და არა დიომედე [Ὁμηρος ὁ ποιητῆς βουλόμενος τῇν Ἀλεξάνδρου δῆν-τητα τῇν περὶ τὸν πᾶλιν ἐκφράσσει, διὰ παρὰβολῆς εἰκάζει τὸν ἥρωα, ἐπειπὼν τὸνδε ἔπος·

‘Ὡς δ' ὅτε τις στατὸς ἔπιοις || ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνης (sic!) ²²;
მაგრამ სრულიადაც არ არის გამორიცხული ის, რომ ქართველ მთარ-

გმნელს ხელთ ჰქონდა კომენტარის განსხვავებული ტექსტი, რომელშიც გამოყენებული იყო „ილიადას“ ისეთი ვარიანტი, სადაც ხსენებული შედარება დიომედეს მიმართაც იყო ნახმარი. „ილიადას“ V სიმღერა ხომ ტროელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად გაჭრილ დიომედეს ეხება (Διομήδους ἀριστεία).

3. „ილიადას“ მეცამე კარელი, რომელიც პირველად ს. ყაუხჩიშვილმა შენიშნა, გვხვდება ეფრემ მცირის მიერ ნათარგმნ არეოპატიკულ წიგნებში, ფსევდო-დიონისიოს არეოპაგელის ტრაქტატის — „საიდუმლოდ ღმრთის-მეტყუელებისათვის“ (Περὶ μυστικῆς θεολογίας, De mystica theologia) მაქსიმე აღმსარებლის სქოლიონის თარგმანში. მაქსიმე აღმსარებელი გრამატიკული ხასიათის სქოლიონში განმარტავს ფსევდო-დიონისიოს არეოპაგელის ხსენებული თხზულების პირველ თავში ნახმარ პოსლόგივ სიტყვას, შესაძარბლად მოჰყავს πρῶτος-ის და πρῶτος-ის სიტყვები და საილუსტრაციოდ იმორჩებს „ილიადას“ XVII სიმღერის მე-5 კარელს:

„Ποσλόγιος“ παροξυστὸν αὖς ὁ πολλὰ λέγων. „Ποσλόγιος“ δὲ πρῶτος-ის αὖς ὁ πολλὰν λόγον δέμενος αὖς καὶ „πρῶτος-ის“ πρῶτος-ის αὖς ὁ πρῶτος-ის τεχμίζει, πρῶτος-ის δὲ παροξυστὸν αὖς ἢ πρῶτος-ის τεκοῖσα γυνή, αὖς καὶ Ὁμηρος:

πρῶτος-ის χιὺνρη, || οὐ πρὶν εἰδῆναι τόχοιο²⁴.

(P, 5)

ეფრემ მცირეს მაქსიმე აღმსარებლის ეს განმარტება განუვრცია და „ილიადადან“ დამოწმებული კარელი თექვსმეტმარცვლიანი დაბალი შიკრი თთარგმნია:

„ამას თანა შეისწავე ესეცა, ვითარმედ „მრავალსიტყუა“ უწოდიან მრავალ-მეტყუელსაცა, ხოლო აქა უღრმესითა სიტყვთა დიდი ესე მოძღუარი „მრავალსიტყუად“ იტყვს მრავალთა სიტყუათა მოქენობასა ღმრთისათვის რასმე თქუმად და ეგრეთვე „მცირე-სიტყუაობაჲ“ სხუაგან მცირედ-მეტყუელისათვის ითქუმის, ხოლო აქა ნაცვლად გამოუთქუმელობისა და მცირედ-სათქუმელობისა, და უმცირესი სიტყუაობაჲ, ვითარ იგი „პირმშო-შობ“ განყო უმიროს, რაჲთა რაჲჟამს ესრეთ გაჰკრას პირმშო-შობ ყრმასა მოასწავებდეს პირმშოდ შობილსა. ხოლო რამეთუ ესრეთ თქუას პირმ[შო] (Δ — 163 შობ), დედაკაცსა იტყოდის პირმშოდ მშობელსა, რომლისათვის [იგივე] უმიროს იტყვს:

ბარბთ მცემლობს | პირმშო-შობ | ვერ მეცნოერი | შობისა²⁵

ეფრემის თარგმანი „ილიადას“ კარედისა *πρωτόχοος* *αἰνέρη*, *ὁ* *πρὶν* *εἰδέναι* *τοιοῦτο* არ არის სწორი. ჰომეროსის ნათქვამი აქვს: ტროელთაგან ბრძოლაში მოკლული პატროკლეს გვამს მბრწყინავ იარაღში ჩამჭდარი მენელაე ისე დაჰფათფათებდა თავს, ვით ხბოს დასტრიალებს ბლავილით დედა — პირველ მშობელი, რომელმაც მანამდე არ უწყოდა, რა იყო მშობიარობა. ეფრემის თარგმანში კი ასეთი აზრია: ის, ვინც პირველად შობს და ვისთვისაც აქამდე მშობიარობა უცნობი იყო, ბარბითს (სიმებიან საკრავს) სცემს (უკრავს) და ზეიმობსო. ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, გაუგებრობა წარმოდგა იქიდან, რომ მთარგმნელს კონტექსტი ხელთ არ ჰქონდა; მას ხელთ ჰქონდა მხოლოდ ეს ერთი კარელი; იქ კი *αἰνέρη* შეიძლება ნიშნავდეს „ბარბითსაც“ და „ბლავილსაც“²⁶.

4. „ილიადას“ მეოთხე კარედის თარგმანი, რომელიც ჩვენ შევნიშნეთ, ასევე ეფრემ მცირეს ეკუთვნის და ზემოხსენებულ „ელინთა ზღაპრობანშია“ დატული. „ილიადადან“ ნონეს ციტირებული ამ კარედის თარგმანი, ისევე როგორც „ილიადას“ II და VI (თუ V) სიმღერების კარედთა თარგმანები, ოცმარცვლიანი ფისტიკაური საზომით არის შესრულებული. იგი მოთავსებულია ნონეს მესამე კომენტარის — „ივლიანეს პირველისა განქიქებისა ზღაპრობანის“ მე-20 პარაგრაფში. აი ეს პარაგრაფიც:

„სელოო ნათესავი არს დოდონელთაჲ, რომლისაგან გამოირჩეოდეს მღელნი ფილომანნი, რომელსა შინა აღმართებულ იყო საგრძნებელი დიოკსი, წოდებული მუხად ღუღუნეაჲსა. ესენი, ვითარცა ღმრთის მსახურნი განმწმდებოდეს, რამეთუ არცა იბანნიან, არცა ცხედარსა ზედა დაიძინიან ვითარ იგი სიმღერაჲ ომირული წარმოაჩინებს:

მჩობლ ხარით სიიელლოჲ მსახურ ტაძრისა, | უბანელ ფერვით | და მწოლ სიგმელით²⁷.

ნონეს კომენტარის ორიგინალშია:

κ'. Περὶ τῶν ἀνιπτοπόδων καὶ χαμαῖσιν

Παρ' Ὀμήρῳ τῷ ποιητῇ Σελλοὶ ἐμὸς Δαδωναῖον. Ἐκ τούτων ἔρπει τῆς φηγῆς πρὸς ἀλλογοντοῦ ἄντη δὲ ἡ φηγὸς μαγνέσιον ἦν τὸν Διὸς, ἡ καλοσμήνη Δαδωναῖα δρῆς. Οὗτοι οὖν οἱ ἔρπει, οἱαὶ μὲν ὄντες διεραπυσταί, ἀγνεύοντες οὔτε ἐλοῦσονται, οὔτε ἐν κλίνῃ ἐκάμειθον, ἀλλὰ χαμαὶ ᾧς φησιν ὁ ποιητῆς ἐν τούτῳ τῷ ἔπει·

...ἀμφὶ δὲ Σελλοι

συναῖουσ' * ἡπαρῆται· ἀνιπτόποδες χαμαῖσιν·

კარელი ამოღებულია „ილიადას“ XVI სიმღერის იმ ადგილიდან, სადაც აქილეესი ღოდონელ, პელასგიელ ზევსს მიმართავს, მფარველობა გაუწიოს და გაამარჯვებინოს ჰექტორის წინააღმდეგ საბრძოლველად მიმავალ პატროკლეს:

Ζεῦ ἄνα Δαδωναιῖε Πελασγική, τηλόφιν ναίων,
Δαδωνγης μεδῶν δισχυειμέρου, ἄμφι δὲ Σελ्ली
σοῖ ναΐουσ' ἵπιοφῆται ἀνιπτόποδες χαμαιεῦναι
(II (XVI). 233 — 235).

აი ამ ადგილის პწკარელი თარგმანი:

„მეუფე ზევსო, ღოდონელო, პელასგიელო, შორს მობინადრეც,
სუსხიანი ღოდონეს გამგებელო, შენს გარეშემო სელები
ბინადრობენ — მცნები, ფეხუბანელნი, მიწზე მწოლნი“.

ეფრემის მიერ თარგმნილ კარელში გაერთიანებულია ორიგინალის ორ სალექსო სტრიქონში განაწილებული წინადადება:

...ἄμφι δὲ Σελ्ली

σοῖ ναΐουσ' * ἵπιοφῆται || ἀνιπτόποδες χαμαιεῦναι.

ქართული თარგმანი —

მჩიობლ ხარით სელოა მსახურ ტაძრისა, უბანელ ფერჯით და მწოლ სიხმელით
არ არის ზუსტი: 1) ორიგინალში მიმართვა არის არა სელებისადმი, არამედ ზევსისადმი; 2) ორიგინალის წინდებული ἄμφι „გარეშემო“ გაგებულია როგორც ἄμφω „მრჩობლი“; 3) ზმნა ναΐουσι (v. l. συνηΐουσι) „ბინადრობენ“ (ნაჯა „ვებინადრობ“, „ვსახლობ“) აღრეულია არსებით სახელთან νηῶς („ტაძარი“), რომლის შესატყვისია ატიკური დიალექტის νᾱῶς || νεᾱς ფორმები; თუმცაღა, აქვე შევნიშნავთ, რომ ეს არსებითი სახელი νᾱῶς „ვებინადრობ“ ზმნიდან მომდინარეობს.

5. — 6. კიდევ ორი ბერძნული ჰექსამეტრული კარელის ეფრემ მცირისეული თარგმანი, რომელიც დღემდე შეუნიშნავი იყო, მოთავსებულია იმავე „ელდინთა ზღაპრობანში“, სახელდობრ: „ივლიანეს პირველისა განქიქებისა ზღაპრობანის“ 33-ე პარაგრაფში. ვიმოწმებთ ამ პარაგრაფს მთლიანად:

„არკადიელ საძიებელ ესე არს, რამეთუ ომიროს გამომეტყუელი მიიწია რაჲ არკადიად, რომელ არს სოფელი პელოპონისაჲ**“, პოვნა მესათხეველენი, რამეთუ იხილიდეს, ჰკითხა მათ და რქუა: „მკაც არკადიელნო, ბადგელოვანნო, ნუ ბადებთა იპყართ რაჲ[-ა]?“ ხოლო მათ მიუტყეს: „რანი ვიპყრენით, იგი განგუევე[ლთნ]ეს“***, ხოლო

* v. l. συνηΐουσι'

** sicl

*** v. l. განგვე[ლთნ]ეს.

ვლთოლვილნი ესერა გუყვანან“. ხოლო ძალი სიტყვსაჲ ამის ესე არს, ვითარმედ: „მძრომალენი რომელ ვიპყრენით, იგი მოვსწყვდენით, ხოლო რომელ ვერ ვიპყრენით, ესერა გუყვანან“. ესე იგავი ვერ გულისცმა ყო ომიროს. ამისთვის მცირედ რაჲ თანა წარჰჰდა, მოიშთო მწუხარებისა-გან. ხოლო თქმულ არს, ვითარმედ: წინა მოესწავა ომიროსს ხრიზ-მოსთა მიერ ესრეთ, ვითარმედ ოდესცა [წინა] დაემთხვოს მას საძიებე-ლი ვერ აღსაჰსნელი, [მყის] მოკუდომად არს“²⁸.

ორიგინალ ში:ა:

λγ', Περὶ τοῦ Ἀρχαδικοῦ ζήτηματος·

“Ὁμηρος δὲ ποιητὴς περὶ τὴν Ἀρχαδίαν γεγονῶς (χώρα δὲ αὐτῆς Πελοποννήσου), περιέτυχεν ἀλκίεῦσι φθιριζομένοις, καὶ ἠρώτησεν αὐτοὺς οὕτως·

“Ἀνδρες ἄπ' Ἀρχαδίδης ἀλήτορες, ἡ ῥ' ἔχομέν τι;

“Ἔστι δὲ δὲ νοῦς τῆς ἐρωτήσεως οὗτος· Ὡς ἄνδρες Ἀρχαδῆες, ἀλκίεις τὴν τέχνην, ἄρα ἐθηράσασμέν τι; οἱ δὲ ἀλκίεις ἀπεκρίναντο τοῦτο τὸ ἔπος·

δσσ' ἔλομεν, λιπόμεσθα*, τὰ δ' οὐκ ἔλομεν,
φερόμεσθα·

δὲ δὲ νοῦς τοῦτου τοῦ ἔπους τοιοῦτος· ὅτι οἱ δὲ φθιριζας ἐθηρά-
σαμεν, ἀπεκτείνουμεν ἐνταῦθα· οἱ δὲ οὐκ ἰσχύσαμεν φθιρεύσασθαι·,
φέρομεν ἐν τοῖς ἰματίοις. οὐκ ἐνόησε δὲ Ὁμηρος τοῦτο τὸ ἔπος, ὥς
φασι, καὶ μικρὸν ἐκείσε γεγόνμενος ἀπέθανεν ἀπὸ λύπης· λέγουσι δὲ
εἶναι καὶ χρῆσμον δοθέντα Ὁμήρῳ, ὅτι ὅταν αὐτῷ προτεθείη ζήτη-
μά τι, καὶ μὴ εὐροι, τότε ἀποθάνειται²⁹.

მოგვყავს ამ კომენტარის თანამედროვე ჰართული თარგმანი ეფრე-
მისეულ გადმოცემასთან შესამოწმებლად:

XIII. არკადიული ძიებისათვის; როცა პოეტმა ჰომეროსმა
მიიღწია არკადიის (ეს მხარეა პელოპონესისა), შეხვდა მეზალურთ (მე-
თევზეებს), რომლებიც იქეებოდნენ [ტანიდან მკებნართ იცილებდნენ]
და ასე ჰკითხა; „ვგაეკაცნო არკადიიდან, მეზალურთო,
გვაქვს განა რაიმე?“ აზრი შეკითხვისა ეს არის: „ვგაეკაცნო არ-
კადიელთ, ხელობით მეზალურთო, მოგვინადირებია განა რაიმე?“ მე-
თევზეებმა აი ამ ლექსით უპასუხეს:

„რაოდენიც დავიჭირეთ, აღვიკვეთეთ, რაც ვერ და-
ვიჭირეთ, თან ვატარებთ“.

* γ. 1. λιπόμεσθ' δσσ'.

ამ ლექსის აზრი ასეთია: „რომელნი მკბენარნიც მოვინადირეთ, დაეზოცეთ, რომელთა მონადირებაც ვერ შეეძლებოდა, [იმათ] ტანსაბურველით-ვატარებთ“. როგორც გადმოგვცემენ, ამ ნართაულს ჰომეროსი ვერ მიხვდა, მცირეოდენ ხანს იქ იტრიალა და დარდისაგან მოკვდა. ამბობენ, ჰომეროსს ნამისნევი ჰქონდა: ოდეს რაიმე საძიებელი შეხვდებოდა და ვერ იპოვიდა, მყისვე მოკვდებოდა“ *.

ეფრემის თარგმნილ კომენტარში ოცმარცვლიანი ფისტიკაური საზომით გამართულია, როგორც ეთქვით, ორი ჰექსამეტრული კარედი: ესენია:

1) არკადიელნო, | ბაღველოვანნო, | ნუ ბადებთა | იყართ რაჲ[-ა-]? **

ორიგინალშია:

Ἄνδρες ἀπ' Ἀρχαδῆης || ἀλιτήριες *** ἤ ῥ' ἔχομεν τι;

ლათინური თარგმანი:

viri ex Arcadia, piscatores, num habemus aliquid?

2) რანი ვაპყრენით, | იგი განგუევ[ლთნ]ეს****, | ხოლო ვლთოღვილი | ესერა გუყვანან

ორიგინალშია:

ὅσῳ ἔχομεν, λιπόμεσθαι, || τὰ δ' οὐχ ἔχομεν, φερόμεσθαι

ლათინური თარგმანი:

quaeque cepimus, relinquimus, quae non cepimus, auferimus.

ქართული თარგმანი ორსავე შემთხვევაში ზუსტია. რაც შეეხება წყაროს, საიდანაც ნონეს მიერ დამოწმებული ეს ორი ჰექსამეტრული კარედი მომდინარეობს, ეს არის, როგორც გავარკვეეთ, XVI ეპიგრამა ჰომეროსისათვის მიწერილი იმ ეპიგრამების ჯგუფიდან, რომლებიც გვიანდელ ხანებში ჩანან შეთხზულნი³⁰.

განხილულ თარგმანებში დაშვებული ზოგიერთი უზუსტობა იმის მაუწყებელია, რომ ძველი ქართული მწერლობის ძეგლებში აღნიშნულ-

* ხაზასმა აქაც და ზემოთაც — ბერძნულ ტექსტში ჩვენია.

** კითხვითი ა ნაწილაკის წინ ა, როგორც ცნობილია, მარცვალს ქმნის.

*** სიტყვა ἀλιτήριες (ἀλιτήριος, იდიეს), რომელსაც ეფრემი თარგმნის სიტყვით-

„ბაღველოვანი“ მხოლოდ და მხოლოდ აქ გვხვდება (ἀπαξ λεγόμενον).

**** განგუევ[ლთნ]ეს ზმნა — განგულე — || გულე — ('გამოსვლა'):

II მფ. 16,7: „განგულე, განგულე კაცი ვგე მოსისხლე“;

Sim. 11,359 v: „განგულე, განგულე, სულო ჩემო, რაჲსა გეშინის“;

I მფ. 9,5: „გულე, მივედ სახიდ შენდა“;

გამოსლ. 19,24: „გულე, გარდავედ...“.

ლი ციტატები „ილიადას“ სრული ქართული თარგმანის არსებობაზე კი არ მიუთითებს, არამედ იმაზე, რომ ისინი ქართულად სათარგმნ ბერძნულ ტექსტებში იყო დამოწმებული და ქართველმა მთარგმნელებმა აქ ხოც გადმოიღეს.

ნათარგმნ კარელებზე დაკვირვება გვარწმუნებს, რომ ძველ ქართველ ფილოლოგებს („ახალი აღთქმის“ წიგნთა გადმომღებთ „პროკოპის მარტვილობის“ უნიჭიერეს მთარგმნელს, ეფრემ მცირესა და სხვებს) კარგად ჰქონდათ შეგნებული ერთი ენის ლექსთწყობის პირდაპირი გადმოღების შეუძლებლობა სხვა სისტემის ენის ვერსიფიკაციით. ისინი გრძნობდნენ, რომ ბერძნული საზომებით გამართული ლექსი ანტიკური მეტრული სქემებით ვერ გადმოიცემოდა და ამიტომ შესაბამისი ქართული საზომების შერჩევა იყო საჭირო. „ახალი აღთქმის“ წიგნთა და „პროკოპის მარტვილობის“ მთარგმნელებმა ყველაზე ადრე და უთუოდ მარჯვედ შეარჩიეს დაქტილური ჰექსამეტრის გადმოსაცემად ოცმარცვლიანი ქართული საზომი — ფისტიკაური. შემდეგ ხანებში, ჩვენთვის ცნობილი ერთი შემთხვევის გარდა, ეფრემ მცირემაც მიჰბაძა მათ. ძველ ქართველ მოღვაწეთა მთარგმნელობითი მეთოდის თაობაზე მეტად საყურადღებოა კ. კეკელიძის მიერ სპეციალურ ნარკვევში წარმოდგენილი განმაზოგადებელი დასკვნა: „გადმოღება უცხო თხზულებისა იყო არა მექანიკური აღთქმის პროცესი, არამედ პროცესი შემოქმედებითი გადამუშავებისა და თავის საკუთარ გემოვნება-შეგნებასთან შეგუებისა. ქართველთა შემოქმედებითმა გენიამ შეძლო ნათარგმნი ლიტერატურის ასიმილირება, თავის საკუთარ იდეურ-ესთეტიკურ შეგნებაში გადახარშვა და გადაღნობა მისი ეროვნული საქმიანობის ბრძმედში“³¹.

§ 45. ჰექსამეტრული პოემების ქართულად თარგმნის ცდები XIX—XX საუკუნეებში. 1. აღორძინების ხანის ქართული მწერლობა დაწერილებით იცნობს თქმულებას ტროას ომზე და ხშირადაც არის დამოწმებული ამ თქმულების საფუძველზე შექმნილი პოემები და მათი ავტორი ჰომეროსი. XVIII—XIX საუკუნეთა მიჯნაზე რუსულიდან უთარგმნიათ თქმულება „ტროადის დარღვევისა“. ეს თარგმანი დაცულია რამდენსამე ხელნაწერში³². რაც შეეხება საკუთრივ ჰომეროსის პოემებს „ილიადასა“ და „ოდისეას“, მათი სრული პროზაული თარგმანი ქართულ ენაზე XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ჩნდება.

„ილიადას“ პირველი სრული ქართული პროზაული თარგმანი ეკუთვნის იასე გარსევანიშვილს (1792 — 1864). ეს თარგმანი, S 338 ნუსხაში დაცული მინაწერის თანახმად, შესრულებულია 1836 წელს „ილიადას“ რუსული, ასევე პროზაული, თარგმანიდან, რომელიც ეკუ-

თვნის ი. ი. მარტინოვის („Омирова Илиада, переведенная с греческого языка Иваном Мартыновым“: Греческие классики, переведенные с греческого языка Иваном Мартыновым, чч. VII—X—СПб., 1823—1825). ქართული თარგმანი შეპოხებულია ხელნაწერებში S 338, 1434 და 5215.

ტ. რუხაძის აზრით, „ილიადას“ პარალელურად უნდა იყოს ნათარგმნი (პროზადვე შესრულებული) „ოდისეაც“. ეს თარგმანი დაცულია ორ ხელნაწერში: S 260 შეიცავს V—XIV სიმღერებს, H 1419 კი სრულ ტექსტს (ოცდაოთხივე სიმღერას) წარმოგვიდგენს. „ოდისეას“ მთარგმნელიც ი. გარსევანიშვილი უნდა იყოს. ქართული „ოდისეა“ გადმოღებულია კვლავ ი. მარტინოვის რუსული პროზაული თარგმანიდან³³. („Одиссея, переведенная с греческого языка Иваном Мартыновым, с примечаниями переводчика“: Греческие классики..., чч. XI—XII. СПб., 1826—1828).

არსებობს სხვაგვარი მოსაზრებაც. გ. მიქაძის ვარაუდით, რომელიც რუსულ-ქართული ტექსტების შეჯერებას ემყარება, ი. გარსევანიშვილს „ოდისეას“ ქართული თარგმანი შეუსრულებია 1815 წლამდე პეტრე ეკიმოვის რუსული პროზაული თარგმანიდან³⁴ (Одиссея, Героическое творение Омира, часть первая, переведенная с еллиногреческого языка. Печатана в московской сенатской типографии изданием Л. Светушкина, 1788 года, стр. 1—312, часть вторая, стр. 1—330)³⁵.

2. XIX საუკუნის მიწურულში „ილიადას“ ქართული პოეტური თარგმანის შესრულება სცადა მამია გურიელმა (მ. ფაზელმა). დაქტილური ჰექსამეტრის გადმოსაცემად მან აიღო თექვსმეტმარცვლავანი დაბალი შაირი და 1890 წელს გამოაქვეყნა პოემის I სიმღერა, რომელიც ასე იწყება:

„მგოსანთა ღმერთო, შეამკე
აქილეს პელეიანი,
მწყრალი, ვინც აქაულებსა
ათასი მისცა ზიანი.
მრავლად დახოცა მებრძოლნი,
ამოხადა რა სულები,
წყვედიადს აიღში შთაადლო;
სახელოვანთა ლეშები
ჰყო საზრდოთ ძალღთა და ყორანთ...“³⁶

ცხადია, ასეთი საზომით და ინტონაციით შესრულებული თარგმანი სრულიად შეუფერებელი იყო ჰომეროსის გენიალური ქმნილებებისათვის. ასეთივე წარუმატებლობით დამთავრდა პ. მირიანაშვილის

ცდაც. მან 1901 წელს „კლდიას“ ფსევდონიმით დაბეჭდა „ილიადას“ I სიმღერა სათაურით „ჰომეროს თქმული აქელიანი“.

3. განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ჰექსამეტრული კარედის გაღმთვემა თერამეტმარცელიანი საზომით. ამ საზომითაა შესრულებული გ. აგარელის მიერ „ილიადას“ რამდენიმე კარედის თარგმანი. პირველ ნიმუშში, რომელსაც ქვემოთ ვიმოწმებთ, აქილევსის თავის ელვარება შედარებულია ცად ამართულ კვამლთან:

ვით კვამლი დაბურავს ჯერ ქალაქს და მიმართება ზეცისეგნ
სასტიკი მტერს ჯარით გარშემორკალული შორი კუნძულიდან,
სადაც განთიადით მწუხრამდე ქალაქის მცხოვრებნი კედლიდან
მტერს ექიშვებიან სისხლისმღვრელ ბრძოლაში; ხოლო მზის ჩასვლისას
ყოველგან ანთებენ კანდელებს; და როგორც ეს შუქი მაღლიდან
არეს ეფინება, რომ მიდამოების მცხოვრებნი სასწრაფოდ,
სინათლის ნიშანზე, მალი ხომალდებით ქალაქს მიეშველონ,—
ისე აქილევსის თავის ელვარება ზეცამდე აღწევდა

(XVIII, 207 — 214)

ორიგინალშია:

ὥς δ' ὅτε καπνὸς ἰὼν ἐξ ἄστεος αἰθέρ' ἤκηται,
τηλόθεν ἐκ νήσου, τῇγ δῆϊσι ἀμφιμάχωνται·
οἱ δὲ πανηγέριοι στυγερῶ κρίνονται Ἄρηι
ἄστέος ἐκ σφετέρου· ἅμα δ' ἡελίῳ καταδύνει
πυρσοῖ τε φλεγέθουσιν ἐπήτριμοι, νύφῳ δ' ἀνγῇ
γίγνεται ἀίσσουσα, περικτιόνεσσιν ἰδέσθαι,
αἷ χέν πῶς σὺν νηυσὶν ἀρτῆς ἀλκτῆρες ἴκωνται·
ὥς ἂπ' Ἀχιλλῆος κεφαλῆς σέλας αἰθέρ' ἵκανεν

(Σ, 207 — 214).

მეორე ნიმუში:

ჰექტორმა კი მაშინ ხელი წამოაგლო კარებთან მღებარე
ვეება რიყის ქვას, ქვემოდან ბლაგვს, ხოლო ზემოდან წვეტიანს,
ჩვენს დროში ორ საუკეთესო მუშასაც გაუჭირდებოდა
ასეთ ქვის ურემზე დაღება; მაგრამ პრიამიდემ ერთბაშად
აიღო და მყის მოიქნია სიბი ქვა, რომელსაც ზევსმა
ქუხილის მეუფემ, იმ დროს სიმსუბუქე მისცა საოცარი.

(XII, 445 — 450)

ორიგინალშია:

Ἐκτωρ δ' ἀρπάξας λαῶν φέρεν, δς ῥα πυλάων
ἕστιάκει πρόσθε, πρυμνὸς παχὺς, αὐτὰρ ὑπερθε
δξὺς ἔην· τὸν δ' οὔ κε δὺ' ἀνέρε δῆμου ἀρίστῳ
ῥηιδίως ἔπ' ἄμαξαν ἂπ' οὐδεος ὀχλίσσεσσαν.

οἱοι νυν βροτοι εἰς· δ δὲ μιν ῥέα πάλλε καὶ οἶος.
[τὸν οἱ ἔλαφρον ἔμηκε Κρόνου πάϊς ἀγκυλομήτεω]
(M, 445 — 450).

მესამე ნიმუში — აქილეისისა და მირმიდონთა გლოვა პატრო-
ლის გვამზე:

ქვითნი იწყო აქილეისა და მირმიდონებიც ყველანი
ბანს ეუბნებოდნენ. მკედრის ირგვლივ შემოარბენინეს სამგზისად
ცხენებს ფაფარაკრილთ, თანვე ქვითნებდნენ: თეტიდამ მოგვარა
ცრემლები, რომელთაც სულ მორწყეს სილა და გმირების აბჯარი:
ამზომად ნანობდნენ წინამძღოლს, მტრის თავზე ზარდამცემს
(XIII, 12 — 16)

ორიგინალშია:

ᾤξ ἔφαθ', οἱ δ' ᾤμαξαν ἀολλέες, ἦρχε δ' Ἀχιλλεύς.
οἱ δὲ τρις περὶ νεκρὸν ἐντρυχὰς ἤλασαν ἔππους
μυρόμενοι· μετὰ δὲ σφί· θέντις γόου ἤμερον ᾠρσεν.
δένοντο φάμαθι, δένοντο δὲ τέχχεα φωνῶν
δάκρυσι· τοῖον γὰρ πόθειον μῆστωρα φόβιον
(Ψ, 12 — 16).

გ. აგარელმა თვრამეტმარცვლიანი საზომით გადმოიღო ანტი-
კური ეპოსიდან დამოწმებული სხვა ჰექსამეტრული კარგელებიც. ამ სა-
ზომით თარგმნა მან სატირული პოემის „მარგიტეს“ (Μαργίτης)
ფრაგმენტი, რომელიც არისტოტელეს „ნიკომაქეს ეთიკასა“ და კლი-
მენტი ალექსანდრიელის „სტრომატაშია“ დაცული:

ღმერთებმა არ შექმნეს მხენელად ის, არ შექმნეს არც მიწის მუშაკად.
სხვა დანარჩენშიაც აკლდა მას ყოველთვის ცოდნა-მოხერხება.

ორიგინალშია:

τὸν δ' οὔτ' ἄρ' σχαπτῆρα φειοῖ· φέσσαν οὔτ' ἀροτῆρα,
οὔτ' ἄλλω τινι σφοδρὸν· πάσῃς δ' ἡμάρτανε τέχνης³⁷.

17 მარცვლიანი კარგელებით არის თარგმნილი ჰესიოდეს „თეოგო-
ნიის“ დასასრული:

წყარალზმიანო მუზებო, ოლიმპოს მცხოვრებნო, ძლიერი
ზევისის ასულნო, ეხლა თქვენ ქალების მოდგმაზე გვიმღერეთ!
(1021 — 1022)³⁸

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ თვრამეტმარცვლი-
ანი საზომი (17- და 19 მარცვლიანი საზომთა მსგავსად) ქართული კლასი-
კური ლექსისათვის არ არის დამახასიათებელი³⁹. მართლაც, დამოწ-
მებულ კარგელებში ქართული ჰალექსო სტრიქონის არსებით სტრუქ-

ტურულ ერთეულთა—მუხლთა⁴⁰ კანონზომიერი თანამიმდევრობის დადგენა შეუძლებელი ჩანს. აქვე შევნიშნავთ, რომ თერამეტმარცვლიანი კარედი, რომელსაც აკატალექტიკურ ჰექსამეტრსაც უწოდებენ, შეიძლება ექვს-ექვსი მარცვლის შემცველ სამ მუხლად დანაწილდეს (6 + 6 + 6).

4. 1966 წელს კონსტანტინე გამსახურდიამ გამოაქვეყნა „ოდისეას“ XI სიმღერიდან შესრულებული 131 კარედის (λ, 1 — 135) თარგმანი⁴¹. მწერალმა ამ თარგმანით მეტად ორიგინალური და საყურადღებო ექსპერიმენტი მოგვაწოდა. დაქტილური ჰექსამეტრის გადმოსაცემად მან აიღო არა ერთი რომელიმე საზომი, არამედ სხვადასხვა რაოდენობის მარცვალთა შემცველი ხუთი კარედის კომბინაცია მუხლთა ნაირგვარი თანამიმწყობით: გამოაქვეყნებულ ნაწყევტში ორიგინალის ჰექსამეტრები გადმომცემულია 15-, 16-, 17-, 18- და 19-მარცვლიანი კარედებით. კანონზომიერების დადგენა კარედთა მიმდევრობაში არ ხერხდება.

დავიმთწმნებთ ამ თარგმანის რამდენიმე კარედს (ხუთივე კომბინაციის გათვალისწინებით):

...და როცა მოვედით გემთან, ზღვის ნაპირს რომ მივადექით, (16)

შევუშვით ხომალდი მყისვე ღვთიური ზღვის მომლაშე წყლებში. (17)

აღვმართეთ გარუჯულ ხომალდზე მაღალი ანძები, აფრები. (18)

შევასხით ბაქანზე ცხვრები, თავათაც ავედით ზედ. (15)

ნალევლი გვიკლავდა გულს, ცრემლები ვანთხიეთ მწარე. (15)

.....
აქაა ქვეყანა — ქალაქი კიმერიელ ვაჟაკთა მყარი, (18)

ესენი ამგვარად დადიან მოცულნი ნისლით და ღამით, (17)

აროდეს უცქერის მათ ჰელიოსის ნათელი თვალი, (16)

არც მაშინ, როცა ის ამოდის და ზეციდან გარეკავს ვარსკვლავებს, (19)

არც მაშინ, როდესაც იგი მიწაზე კვლავ მოვა მღვმიდან. (17)

.....
ხელში ავიყვანე ცხვარი და სატევარი ვამგერე ყელში. (18)

ორმოზე აღვმართე ზვარაკი, დაიღვარა კუპრივით სისხლი. (18)

მყისვე შემოკრბნენ გარს ერებოსით მოსილნი სულნი. (15)

5. დაქტილური ჰექსამეტრის გადმოსაცემად ოცმარცვლიანი კატეგორია — ფსტიკაური გამოიყენა ა. გელოვანმა. იგი ადრევე დაინტერესდა ძველი წელთაღრიცხვის III საუკუნის ბერძენი მწიგნობარი პოეტის აპოლონიოს როდოსელის ჰექსამეტრებით გამართული „არგონავტიკით“; დაეყრდნო ამ პოემის ბერძნული ორიგინალიდან ჩვენს მიერ შესრულებულ ქართულ პროზაულ თარგმანს⁴², შეუჯერა იგი გრიგოლ წერეთლის რუსულ პოეტურ თარგმანს⁴³, გამოიყენა არსებული გერმანული თარგმანებიც და ჯერ ჟურნალ „მნათობში“, ხოლო შემდეგ ცალკე წიგნად გამოაქვეყნა ხსენებული ნაწარმოების პოეტურად გამართული ქართული ტექსტი⁴⁴.

სანიმუშოდ მოგვაქვს „არგონავტიკის“ შესავალი კარედები:

აპოლონ ფებოს, შენგან დაიწყებ ძველთა საგმირო საქმეთა თხრობას,
მამაც მოყმეთა გუნდი რომ აჰყვა პელიას მეფის ხელმწიფურ ნებას,
კარგად ნაგები არგო გამართეს და მიაშურეს პონტოს ნაპირებს,
კლდე-კიანეთა გავლით გაცურეს ოქროს საწმისის მოსაპოვებლად.

თ რ ი გ ი ნ ა ლ შ ი ა :

Ἀρχόμενος σέο, Φοῖβε, παλαιγενέων κλέα φατῶν
μυήσομαι, οἷ Πόντιοιο κατὰ στόμα καὶ ὁδὸν πέτραις
Κυανέας βασιλῆος ἐφημοσύνη Πελίαιο
χρῶσειον μετὰ κῶας ἐνὶ σῶγι ἦλθασαν Ἀργῶν

(Ἀργοναυτικῶν A 1 — 4).

ნ. პირველი, ვინც დაქტილური ჰექსამეტრის გადმოსაცემად თ თ ხ-
მ ე ტ მ ა რ ც ე ლ ი ა ნ ი ლ ე ქ ს ი გამოიყენა, პ ა ნ ტ ე ლ ე ი მ ო ნ ბ ე რ ა ძ ე
იყო. მას გამოკვლეული აქვს, რომ ამ სახის ლექსი, რომელიც ქარ-
თულ ლექსთწყობაში XIX საუკუნეში დამკვიდრდა, ჯერ კიდევ ძველი
ქართული მწერლობის ისეთ ძეგლებში გვხვდება, როგორიც არის
„აბუკურა“ და „ნინოს საგალობელი“: თოთხმეტ მარცვლო-
ვან საზომში გვაქვს ექვსი ტერფი, რომელთაგან ორი დაქტილურია.
მაშინ, როდესაც ბერძნულ ლექსს დაქტილის მისაღებად სიტყვების და-
ნაწილება სჭირდება, ქართულში თოთხმეტმარცვლოვანას ორი დაქტი-
ლი სავსებით ემთხვევა სიტყვას⁴⁵. თოთხმეტმარცვლიანი საზომი სამ
მუხლად იყოფა (5+4+5):

და აბაკურა | ახალწერგი | საბაწმოდისაჲ

(„აბაკურა“)

რომელსა შინა | მგალობელნი | განმადლოურენ

(„ნინოს საგალობელი“)*.

XVIII საუკუნეში თოთხმეტმარცვლიანი საზომი გამოიყენა ბესრიკმა:

მე შენშა ფიქრმა | მიმარინდა, | ჩაველ კირებსა.

თოთხმეტმარცვლიანი ლექსით პ. ბერაძემ თარგმნა:

1) ლ ე ქ ა ე ც ი უ ს ი ს პოემა „საგანთა ბუნებისათვის“ (De rerum
natura), 2) „ი ლ ი ა დ ა ს“ რამდენიმე კარედი, 3) „ო ლ ი ს ე ა“ (მთლია-
ნად), 4) ე ი ლ ე რ ი უ ს ფ ლ ა კ უ ს ი ს „არგონავტიკა“ (პირველი ვა-
რიანტი)⁴⁶.

* ბოგორც ქვემოთ გვაქვს ნაჩვენები, თოთხმეტმარცვლიანი კარედი ქართულ
თ თ ხ თ ა ე შ ი ე გვხვდება (იხ. § 52).

7. თოთხმეტმარცვლიან საზომს იყენებს კლასიკური ეპიკური ძეგლების თარგმნის დროს რ. მიმინოშვილი. ამ საზომით თარგმნა მან ვერგილიუსის „ენეიდა“. ამ საზომითვე თარგმნის ჰომეროსის „ილიადას“⁴⁷.

აი, როგორია ქართულად „ილიადას“ პროოიმიონი (შესავალი კარედები) რ. მიმინოშვილის თარგმანში:

რისხეას, ღმერთჲალო, უგალობე პელეგისს წულის,
აჲველთ თავს რომ დაატეხა ვნება ულევით
გმირთა მრავალი სული ქვესკნელს დასავენა,
გვამნი დაყარა ყვე-ყორანთა დასაყოვარდ
და ძაღლთა წილად... ზეესის ნება მაშინ აღსრულდა,
მტრად მოეკიდნენ ოდეს ერთურთს მამაცთა მეფე
ავამეშნონ და აჲლეესი ღმერთის სადარი.

(I, 1 — 7),

აქვე მოგვაქვს თოთხმეტმარცვლიანი საზომით შესრულებული ჩვენთ თარგმანი „ილიადას“ კარედებისა (აჲლეესის ფარის აღწერიდან — XVIII სიმღერა):

აჲ გამოხატა წილნახვედრი მეფისა ყანა;
მკიდნენ მომკელნი აღჲურვილნი ბასრი ნამგლებით...
მათ შორის კვალში ჩამდგარიყო ღუმლით მეფე,
ხელთ ეყრა კვერთხი და თვის გულში მეტად ხარობდა...
მერმე ნახირი გამოსახა რქასწორ პირუტყვთა...
საჩეხიდან რომ საძოვრისკენ მიისწრაფოდნენ...
ორი საზარი ლომი უცებ ნახირს ეკვეთა;
შეიპყრეს ხარი და ლომთაგან გატაცებულმა
მორთო ბლავილი გამგმირავი... მწყემსნი ამაოდ
ერეკებოდნენ ფეხმარდ ძაღლებს მის დასახსნელად.

8. დაქტილური ჰექსამეტრის გადმოსაცემად თხუთმეტმარცვლოვანი კარედები გამოიყენა ლ. ასლამაზაშვილ-კვირიძე. აქვე იქნა „ჰომეროსის ჰიმნების“ ნიმუშთა ქართულ თარგმანებში. კარედთა მუხლები აქ განაწილებულია სქემით — 5+5+5*.

მაგალითები:

მზისადმი

მზეს უგალობე ბრწყინვალეს, მუზავ, ზეესის შობილო,
ო, კალიოპე! ხარისთვალეზა დედა-ნათელმა
მზე შეა მიწიდან და ეარსკვლავ-მდიდარ ზეესს ძისაგან⁴⁸.

▪ შდრ.: გვერდგანგმირულმან | გვაჲყრა სისხლი | გვეყნა გრილოვანად
(დ. გურამიშვილი)

თ რ ი გ ინ ა ლ შ ი ა :

Ἦλιον ὕμνειν αὐτε, Διὸς τέκος, ἄρχεο, Μοῦσα,
Καλλιόπη, φαέθοντα, τὸν Εὐρυφάεσσα βοῶπις
γείνατο Γαίης παῖδ' καὶ Οὐρανοῦ ἀστερόεντος
(Hom. Hymn. XXXI: Εἰς Ἦλιον)

პ ა ნ ი ს ა ლ მ ი

შიგალობებდე, მუზავ, პერმესის სანუკვარ შვილზე,
პანს, თხის-ფეხებას და წვეილ-რქადასხმულს, უყვარს მოლხენა,
შუაგულ ტყეში მდელოზე დაჰქრის მროკველ ნიძვებთან ⁴⁹.

თ რ ი გ ინ ა ლ შ ი ა :

Ἀμφὶ μοι Ἑρμείῳ φίλον γόνον ἔννεπε, Μοῦσα,
αἰγιόρδηγ', διχέρωτα, φίλτροτον, δὲ τ' ἀνὰ πῖσθ
δενδρήεντ, ἄμυνδ' φοιτᾷ χοροῦμ' εἰσε Νύμφαις
(Hom. Hymn. XVIII: Εἰς Πάνα).

9. დაქტილური ჰექსამეტრის რიტმის შესატყვისი ქართული საზომი შეიძლება პირობითად გაკეთდეს ჩ ვ ი დ მ ე ტ მ ა რ ც ვ ლ ი ა ნ ი კ ა რ ე - დ ი თ, ეფრემ მცირის ტერმინით რომ ვთქვათ — „ჩ ვ ი დ მ ე ტ მ ა რ ც - ვ ლ ო ვ ა ნ ი ი რ ო ი კ ო თ ი“. ასეთი საზომი ქართულ ლექსთწყობაში არ გვხვდება. ამ პირობითი საზომის მისაღებად საჭიროა კარედში იყოს ექვსი პირობითი ტერფი: ხუთი სამმარცვლიანი (დაქტილური) და ერთი ორმარცვლიანი (ქორეული). სამმარცვლიან დაქტილურ ტერფებში მახვილი უნდა დაისვას ბოლოდან მესამე მარცვალზე, ორმარცვლიან ტერფში კი — ბოლოდან მეორე მარცვალზე. ასეთი კარედი იქნება პირობითი შესატყვისი საზომი წმინდა დაქტილური ჰექსამეტრისა, ე. წ. ჰოლთდაქტილური კარედისა (იხ. § 36,1). რაც შეეხება სპონდეურ ტერფებს, რომლებაც ესოდენ ხშირად ენაცვლებიან კლასიკური ენების ჰექსამეტრულ კარედებში დაქტილებს, მათი გადმაცემა ქართულად შეუძლებელია.

მაგალითები ქართული პირობითი ჰექსამეტრული კარედებისა:

1) შ₈ჰკარა | მ₃ხედრობას | ს₃ენი შემ | მ₃უსვრელი, | წ₃ყდებოლა | ხ₂ალბო

თ რ ი გ ინ ა ლ შ ი ა :

γινσκον ἄ|νὰ στρατὸν | ἄρσε κα|κῆν, ὀλέ|κοντο δὲ | λαοί
(A, 10)

შდრ. რუსული შესატყვისი:

Язвѣ на войнство влѣю навѣл; погибѣли народы;

2) მუქართ | განაგლო | იგი, გა | აყოლა | მრისხანე | სიტყვა
ორიგინალშია:

ἀλλὰ κα | χῆς ἀφ' | εἰ, κρατε | ρὸν δ' ἐπὶ | μνῆον ἔ | τελλεν;
(A. 25)

3) მრავლად მოიტანა ჟილდო, ქალიშვილი რომ გამოეხსნა⁶⁰
ორიგინალშია:

λυσόμενος τε μύγατρα φέρων τ' ἀπερείσι' ἄποινα.
(A, 13)

პირველი და საყურადღებო ცდა ჩვიდმეტმარცვლიანი კარედით დაქტილური ჰექსამეტრის გადმოცემისა სიმონ ყაუხჩიშვილს ეკუთვნის. ასეთი პირობითი საზომი გამოიყენა მან თავის „ბერძნული ლიტერატურის ისტორიაში“ „ილიადასა“ და „ოდისეას“ საჭირო ადგილების დასამოწმებლად.

ნიმუშები ს. ყაუხჩიშვილის თარგმანებიდან:

- 1) მიმღერე, ღმერთქალო, რისხვა აქილეესის პელეესის ძისა,
ათასი ჳირი და ვაი რომ არგუნა აქაველთ წილად.
მრავალი უღრეკი სული რაინდების წარგზავნა ჰადესს,
გვაგები გაღუგდო მათი საჭიგნელად ფრინველთ და ძაღლებს.

(„ილიადა“, I, 1 — 4)

- 2) ათენა პალადა აძლეეს დიომედეს, ტიდესის ძესა
სიზხნეს და სიმტკიცეს, რათა არგიველ ვაჟაკთა შორის
უგმირეს მებრძოლად ჩანდეს და განითქვას სახელი მისი.

(„ილიადა“, V, 1 — 3)

- 3) იხილეთ, ქალნო და კაცნო, სახელოვან ჰექტორის გვაში;
ცოცხალი რომ იყო, გახსოვთ, სიხარულით ზეღებოდით ვაჟაკს,
საბრძოლო ველიდან მოსულს, ქალაქის და მთელ ხალხის ნუგეშს!

(„ილიადა“ XXIV, 704 — 706)

- 4) ატლანტის ასული იჭერს დამწუხრებულს, არ უშვებს საწყალს,
პირმოთნე გრძნეული თქმებით ჭადოქარობს კალიფსი მუდამ,
ითაკე რომ დააეიწყოს. ოდისე კი ინატრის გულძი —
სამშობლო მიწისა ბოლი აკომლილი იხილოს შინაც...

(„ოდისეა“, I, 55 — 58)

10. დაქტილური ჰექსამეტრის და, საერთოდ, ანტიკური სალექსო საზომების გადმოცემის სრულყოფისა და ქართულ ენასთან მათი შეხამების საშუალებათა ძიება დღესაც გრძელდება. ეტყობა, ქართულმა ლექსმა, რომლის საფუძველიც რეგულირებული სილაბიზმია, ვერა და ვერ შეიგუა მისთვის უცხო კლასიკური მეტრული საზომები. ეს ერთ-

ერთი მიზეზია იმისა, რომ ანტიკური ლირიკა და დრამატურგია მეტის-მეტად ძუნწად არის ჯერხნობით წარმოდგენილი ქართულ თარგმანებში. ასეთ ვითარებაში, ეტყობა, ჰექსამეტრებით გამართულ თხზულებათა მხატვრული პროზით თარგმანის გზა ყველაზე სწორი უნდა იყოს. უაღრესად საყურადღებოა გოეთეს შეხედულება პოეტური ნაწარმოების პროზად გადმოღების თაობაზე. გოეთეს აზრით, კარგ პროზაულ თარგმანში უკეთ არის შენარჩუნებული პოეტური ნაწარმოების წმინდა, შეუფერადებელი შინაარსი: შენარჩუნებულია ის სიღრმე და ჰემმარიტად მოქმედი ძალა, რასაც აღმზრდელობითი და ამამალლებელი მნიშვნელობა აქვს. გარეგნული ბრწყინვალეობა პოეტური თარგმანისა, ხშირად ჩრდილავს ნაწარმოების შინაარსობრივ მხანდეს. ახალგაზრდობის აღზრდის საქმეში პოეტური თხზულების პროზაულ თარგმანს გაცილებით უკეთესი სამსახურის გაწევა შეუძლია. ჰომეროსის ეპოსი, გოეთეს აზრით, სჯობს პირველ ხანებში პროზაულად ითარგმნოს, ოღონდ იგი უნდა იყოს შესაბამისი იმ დონისა, რომელსაც „ახლა გერმანულმა პროზამ მიიღწიაო“⁵¹.

ჰომეროსის ეპოსის მხატვრული პროზით თარგმნის გზა აირჩიეს ზ. კიკნაძემ და თ. ჩხენკელმა და, ჩემი აზრით, სწორადაც მოიქცნენ. მათი წყალობით ქართველმა მკითხველმა „ოდისეას“ მშვენიერი ენით გამართული პროზაული თარგმანი მიიღო⁵².

ცნობილია, რომ ფრანგები და ინგლისელები, ხოლო ამ ბოლო ხანებში გერმანელებიც, უცხო პოეტურ ნაწარმოებებს მხატვრული პროზით თარგმნიან და ამით მათ ლიტერატურულ საუენჯეს არა აკლდება რა.

ლირიკული საზომები

§ 48. ელეგიური დისტიქი. ძველ ბერძნულ მონოდურ ლირიკაში უძველესი და გავრცელებული ლექსი ელეგიური დისტიქი იყო. იგი წარმოადგენს უმარტივეს სტროფს, რომელიც მხოლოდ ორი კარედისაგან შედგება: პირველი კარედი დაქტილური ჰექსამეტრია, მეორე კი — ეგრეთ წოდებული დაქტილური პენტამეტრი.

პენტამეტრი (πεντάμετρον, pentameter) ჰექსამეტრული კარედის სახეცვლილებაა; იგი ექვსი დაქტილური ტერფისაგან შედგება, მაგრამ მესამე და მეექვსე ტერფები შეკვეცილია და თითო გრძელ მარცვალს შეიცავენ. ასეთი კარედი ორ ნაწილად იყოფა ვაჟური ცეზურით — პენტემიმერესით (იხ. § 37). თითოეულ ნაწილში 2½ დაქტილური ტერფია სამი არსისით (— — — — —), ე. ი. მთელ კარედში გამოდის ხუთი ტერფი (πέντε „ხუთი“) ექვსი არსისით. დაქ-

Κύρην· ἀρετῆς δ' ὀλγίσις' || ἀνδράσι μοῖρ' ἔπεται

(Theog. 1, 149 — 150).

სიმდიდრეს ღვათება ცულ კაცსაც აძლევს, კირენე;
სიქველუ კი მცირერიცხოვან ვაჟკაცთ ზვედრია მხოლოდ.

Ἀντὸς κῆρυξ ἦλθον || ἀφ' ἑμερτῆς Σαλαμῖνος

ἀόσμον ἐπέων ᾄδῃν || ἀντ' ἀγορῆς θύμενος

(Sol, 2 (1 — 3)

თავად მოველ მაუწყებელი სანუეკარი სალამინიდან სამოედნო სიტყვის ნაცე-
ლად შეწყობილი სიმღერით.

§ 47. ელეგიური დისტიქის გადმოცემისათვის. ელეგიური დისტიქი უწინარეს ყოვლისა რო მაჟულ მა პოეზიაშ შეითვისა და ფართოდ გამოიყენა. ამ საზომით თხზავდნენ ელეგიებსა და ეპიგრამებს ღიდი რომაელი პოეტები ოვიდიუსი, ტიბულუსი, პროპერციუსი, მარციალი და სხვები.

1. რუსული პოეზია ელეგიური დისტიქის გადმოსაცემად იმა-
ვე პრინციპებს დაეყრდნო, რაც ლაქტილური ჰექსამეტრის გადმოსაღე-
ბად გამოიყენა (იხ. § 42, 3). ელეგიური დისტიქი (элегическое дву-
стишие) რუსულ ორიგინალურ პოეზიაშიც კი დამკვიდრდა. მას იყე-
ნებდნენ: ა. ნ. რადიშჩევი, ა. ს. პუშკინი, ვ. ა. ჟუკოვსკი,
ა. ა. ფეტი, ა. ნ. მაიკოვი და სხვები.

აი, რამდენიმე დისტიქი ა. ს. პუშკინის შემოქმედებიდან:

Слышу умолкнувший звук божественной эллинской речи,
Старца великого тень чую смущённой душой

(На перевод „Илиады“)

Урну с водой уронив, об утёс её дёва разбила,

Дёва печальна сидит, правды держа черепок.

Чúdo! не сякнёт вода, изливаясь из урны разбитой;

Дёва над вечною струёй, вечно печальна сидит

(„Царскосельская статуя“)

ბერძნული დისტიქების რუსულ თარგმანთა
ნიმუშები:

Μέχρις τῆς κατὰκεισθῆ; κότε' ἄλκιμον ἔξετε θυμόν,
ὦ νέοι; οὐδ' ἀνδρῶν' ἀμφιπερικτίνοντας

ὥδε λίην μεθιέντες; ἐν εἰρήνῃ δὲ δοκεῖτε
ῆσθαι, ἀτὰρ πόλεμος γαῖαν ἀπασαν ἔχει
(Calin. 1, 1 — 4)

Будете спать вы доколе? Когда мощный дух обретёте,
Юноши? Даже людей, окрест живущих, и тех
Вы не стыдитесь среди лени безмерной? Вы мните,
Жизнь провождаете? Нёт! — всюду война на земле!

Τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐνὶ προμάχοισι πεσόντα
 ἄνδρ' ἀγαθὸν περὶ ἧ πατρίδι μαρνόμενον.
 (Tyr. 6. 7 (1 — 2)

Да, хорошо умереть для того, кто за землю родную
Бьется, и в первых рядах падает, доблести полн.
Τιθωνῷ μὲν ἔδωκεν ἔχεν κακὸν ἄφθιτον ὁ Ζεὺς
γῆρας, ὃ καὶ θανάτου βίγιον ἀργαλέου.
(Mimn. 3 (3))

Зевс для Тифона создал нетленное горе-злосчастье,
Вечную старость: она — хуже, чем тяжкая смерть!²

2. ა) „ახალი აღთქმის“ ბერძნულ რედაქციებში, როგორც ზემოთ ითქვა, აღნუსხული იყო ელევური დისტიქის მეორე შემადგენელი კომპონენტის — დაქტილური პენტამეტრის ხმარების ერთი შემთხვევა³; სახელდობრ, Hebr. 12. 26 (Πρὸς Ἐβραίους — „პავლე მოციქულისა წიგნი ებრაელთა მიმართ“) — უავტოროდ დამოწმებულია პენტამეტრული კარედი:

οὐ ἡ | φωνή | τὴν || γῆν ἐσάλειψε τότε
 — — | — — | — || — — — — —

ქარელის პირველ ნახევარში მიჯრით სპონდეური ტერფები; ბოლო მარცვლი მოკლეა, თუმცა არსისს ექვემდებარება.

൫൦൩. cuius vox tunc concussit terram.

ქართული თარგმანი, ჩვენი ვარაუდით, თორმეტმარცვლიანი საზომით არის შესრულებული:

რომლისა	ვმამან	ქუეყანად	შეძრა	მადინ ⁴
3	2	3	2	2

ბ) საზარებიდან ცნობილი ამბავია: ქრისტემ უთხრა პეტრეს — დადგება დრო და ერთ ღამეში მამლის პირველ ყივილამდე („ვიდრე ქათმისა ვმობადმდე) სამგზის უარყოფ მეო. პეტრემ, მართლაც, სამჯერ უარყო თავისი მოძღვარი; იფიცებდა: „არა ვიცი კაცი იგიო“. მესამე გზის უარყოფისას მეყსეულად მამალმა იყვილა; მოაგონდა პეტრეს ქრისტეს ნათქვამი, გავიდა სამსჯავროდან გარეთ და მწარე ტირილი მორთო.

მათეს თავის 26.75-ე მუხლში ნათქვამია: „და მოექსენა პეტრეს სიტყუაჲ იგი იესუჲსი, რომელ ჰრქუა მას, ვითარმედ: ვიდრე არღა. ევივნოს ქათამსა სამგზის უვარ-ყო მე. და განვიდა გარე და ტიროდა მწარედ“ (ჯრუჲ-პარხლის ვარიანტი DE). ეს ეპიზოდი გამეორებულია ლუკას თავშიც 22.61/62.

დამოწმებული მუხლის იკითხვისებია (varia lectiones)⁵:

მათე 26.75 — აღ იშ. C; — გიორგ. HIC:

[და] გამოვიდა გარე და ტიროდა მწარედ

მათე 26.75 — ჯრუჲ-პარხ. DE; ლუკა 22.62 — გიორგ. HIK:

და განვიდა გარე და ტიროდა მწარედ

მათე 26.75 — ეფთვ. FG:

და გამოვიდა პეტრე გარე და ტიროდა მწარედ

ლუკა 22.62 — ეფთვ. FG:

და განვიდა გარე პეტრე და ტიროდა მწარედ

იკითხვისებში, სადაც ამოღებულია საკუთარი სახელი პეტრე, საქმე გაქვს ლექსთან. ქართული ოთხთავის ორი ბოლო რედაქციის გამომცემლის პროფ. ივანე იმნაიშვილის აზრით: „აქ ჩვენ გვაქვს ლექსი ექვსმარცვლიანი ტაეპით, რომელშიც ორი მუხლია ოთხი და ორი მარცვლებით (4+2)“⁶. შეიძლება ასეთი ვარაუდის დაშვებაც, მაგრამ უფრო სწორი იქნება, თუ ამ ლექსს, ისევე როგორც ზემოთ დამოწმებული პენტამეტრის თარგმანს, თორმეტმარცვლიან კარედად მივიჩნივთ მუხლთა განაწილებით 4+2+4+2:

გამოვიდა | გარე | და ტიროდა | მწარედ
4 2 4 2

ან

და განვიდა | გარე | და ტიროდა | მწარედ.
4 2 4 2

რა ვითარება გვაქვს ბერძნულ ორიგინალში? ქართული თარგმანის შესაზამისი ადგილი აქ დღემდე პროზად იყო მიჩნეული, ბერძნული რედაქციების იკითხვისებია:

მათე 26.75:

και ἐξελθὼν ἔξω, ἔκλαυσεν πικρῶς

და გამოვიდა რა გარეთ, ტიროდა მწარედ

ლუკა 22.62:

και ἐξελθὼν ἔξω, ὁ Πέτρος ἔκλαυσεν πικρῶς

და გამოვიდა რა გარეთ, პეტრე ტიროდა მწარედ

ერთი შეხედვით აქ თითქოს მართლაც პროზაული გამონათქვამი უნდა იყოს. მაგრამ შეიძლება თუ არა დავუშვათ, რომ ქართველმა მთარგმნელებმა პროზაული ტექსტი ლექსად გადმოიღეს? ცხადია, არა! ეს იქნებოდა უპრეცედენტო შემთხვევა. ამიტომ სრულიად სამართლიანია პროფ. ივანე იმნაიშვილის შენიშვნა: „შეიძლება ლუკას თავის ბერძნულ დედანშიც ერთგვარ ლექსთან გვექონდეს საქმეო“⁷. აქ, მართლაც, ლექსთან გვაქვს საქმე. ოღონდ ესაა, რომ ლექსს ამ შემთხვევაში Πέτρος და πικρῶς სიტყვათა კიდურმსგავსება კი არ ქმნის (ასეთი კიდურმსგავსებანი, ე. წ. პომათოტელევტები, საკმაოდ ხშირია ბერძნულ პოეზიაშიც და პროზაშიც), არამედ მთელი სტრიქონია ლექსი, იგი ვფიქრობთ, წარმოადგენს ანტიკურ მეტრულ საზომს — დაქტილურ პენტამეტრს. მის პროზად მიჩნევას, გარდა იმისა რომ გაბმულ თხრობაშია ჩართული, ხელს უწყობს დაიკავშიროს და საკუთარი სახელის წინ დასმული მამრობითი სქესის აღმნიშვნელი ართრონი ბ, რომელიც, ჩვენი აზრით, ტექსტის გადამნუსხავთა ნახელავია, საკუთარი სახელის წინ ართრონის ხმარება ძველ ბერძნულ ენაში ფაქულტატიური ხასიათისა იყო. ამის დასადასტურებლად თვით „ახალი აღთქმის“ წიგნებიდან შეიძლება მრავალი მაგალითის დამოწმება. მაგალითად: Luc. I, 39: ἀναστᾶσα δὲ Μαριάμ...; I, 46: και εἶπε Μαριάμ... როგორც კი ამოვიღებთ Πέτρος სახელის წინ დასმულ ბ ართრონს, მივიღებთ სრულიად გამართულ პენტამეტრულ კარედს, ზუსტად ისეთს, როგორიც ზემოთ დამოწმებულ Hebr. 12.16 - ე მუხლში გვაქვს. თანმხლები დაიკავშიროს დაბრკოლებას არ ქმნის. იგი პროზაული თხრობის ჩვეულებრივი ელემენტია. ამგვარად, ჩვენ მიერ დაზუსტებული კარედის სახეა:

ἐξελ|θὼν ἔξ|ω, || Πέτρος ἔ|κλαυσεν πι|κρῶς

ლათ. et egressus extra, flevit amare.

Πέτρος საკუთარი სახელი, როგორც ვხედავთ, ტექსტის აუცილებელი კომპონენტია. იგი მათეს თავის 26.75-ე მუხლშიც უნდა ყოფი-

ლიყო, მაგრამ, ჩანს, გადამწესხავთა მიერაა გამოტოვებული. ქართული-თარგმანის იკითხვისთა ორ შემთხვევაში ჩართული სახელი პეტრე განუკითხავად კი არ არის ჩამატებული⁸, არამედ ბერძნული ორიგინალიდან მომდინარეობს. იმ ქართველმა მთარგმნელ-რედაქტორებმა, რომლებმაც ორიგინალის ეს ადგილი სრულიად სამართლიანად ლექსად მიიჩნიეს, ქართულ თარგმანში სალექსო რიტმის დამრღვევი სახელი პეტრე უწყომანოდ ამოიღეს. ეს ფაქტი კიდევ უფრო მეტად ამტკიცებს ჩვენს ვარაუდს, რომ ბერძნული ორიგინალის ეს ადგილი ნამდვილად სალექსო კარელი — დაქტილური პენტამეტრია. ამით სხვა მრავალ დაცნობილ ფაქტს ემატება კიდევ ერთი — ქართული მასალის საფუძველზე ბერძნული ტექსტის შესწორების ფაქტი.

3. ელეგიური დისტიქების გადმოცემა ქართულად ეფრემ მცირის თარგმანებშია შენიშნული. ელეგიურ დისტიქს ეფრემ მცირე უწოდებს „ორმუტლი იროიკოს“. „ორმუტლი“ ეფრემის განმარტებით არის აგრეთვე საგმირო საზომით გამართული ორი სტროფიცი, ე. ი. ოთხი კარელი. დიონისიოს არეოპაგელის წიგნებს ეფრემის თარგმანში წამძღვარებული აქვს ეპიგრაფები („ზედაწარწერილი“), რომლებიც რომელიღაც ბერძნული ღედნიდან მომდინარეობენ. ეს ეპიგრაფები ორიგინალში, ცხადია, ელეგიური დისტიქებით იქნებოდა გამართული. ეფრემ მცირემ ისინი თორმეტმარცვლოვანი იამბიკონით გადმოგვცა. ვინაიდან „იროიკო“ (ჰექსამეტრი) უფრო გრძელი კარელია, ვიდრე „იამბიკო“, ეფრემმა ოთხკარელიანი დისტიქები ხუთკარელიან იამბიკონად თარგმნა. ეფრემი შენიშნავს: „და ესეცა იროიკოა ორ-მუტლი ჩუღმეტ-მარცვული ენისა უგრძესობისათჳს და დასადებელად უნაკლულობისათჳს ათორმეტ მარცვლად იამბიკოდ მიითუაღეთ და უსასყიდლოდ ლოცვა ყავთ ეფრემ ყდ საწყალობელისათჳს“. „მუტლი“ ეფრემის განმარტებებში ზოგჯერ კარედსაც აღნიშნავს: „იროიკოა სამ-მუტლი ხუთ-მუტლი იამბიკოდ ვთარგმნე, რაჟთა უგრძესობითა სიტყუათაჲთა არცა ერთი სიტყუაჲ დამიშთეს ბერძულისაგან და ქართულად დასადებელ იყოს უნაკლულო ძლის-პირსა ზედა იამბიკონთა გალობათასა, კუდ-კუეთილსა სიტყუასა ზედა ნიშანი უზის, რაჟთა სცნა, ვითარმედ ნებისით მომიკუეთია, რამეთუ ბერძულადცა ეგრეთ არს“⁹.

ცხადია, ეფრემს სამკარელიანი ჰექსამეტრული სტრიქონებიც (ჰექსამეტრი — პენტამეტრი — ჰექსამეტრი) ხუთკარელიან იამბიკონად უთარგმნია. როგორც ჩანს, საღვთისმეტყველო ბერძნულ ტექსტებს ეფრემი ოცმარცვლიანი ფსტიკაურით ან 16 მარცვლიანი შაირით არ თარგმნიდა, ვინაიდან მათ საერო საზომებად თვლიდა.

4. ელეგიური დისტიქის რიტმი ქართულად შეიძლება გადმოიცეს. ისეთი ორკარედიანი პირობითი სტრუქტურით, რომლის პირველი კარედი ჩვიდმეტმარცვლიანი, ხოლო მეორე თოთხმეტმარცვლიანი იქნება პირობითი ტერფების ასეთი განაწილებით:

3 3 3 3 3 2

3 3 1 || 3 3 1

მაგალითები:

- 1) Τευνάμεναι γάρ καλὸν ἐνὶ προμάχοισι πεσόντα
ἀνδρ' ἀγαθὸν περὶ τῇ πατρὶδι μαρνάμενον,
τὴν δ' αὐτοῦ προλιπόντα πόλιν καὶ πλοῦνας ἀγρούς
πταχεύειν πάντων ἔστ' ἀνιηρότατον...

(Tyr. 6.7. (1 — 4))

კარგია, როდესაც კაცი || მოწინავე რიგებში კვდება,
სამშობლოს გულისთვის თავს || გასწირავს მამაცად ის,
ხოლო თუ შმობლიურ ქალაქს || და ნოყიერს დატოვებს ყანებს,
ატარებს მათხოვრის ბედს || საშინელს, საზარელს მთლად.

- 2) Δῆμα μὲν γὰρ ἔδωκα τόσον γέρας, ὅσων ἀπαρκεῖ,
τιμῆς οὐτ' ἀφελὼν οὐτ' ἐπορεξάμενος·

(Sol. 5, 1 — 2)

ღემოსს მე ვაჩუქე იმდენი პატივი, || რამდენიც კმარა:
არც რაიმე წავართვი მას, || არც ჭარბად მივეცი რა¹⁰.

- 3) ἐκ νεφέλης πέλεται χιόνος μένος ἡδὲ χαλᾶζης
βροντῇ δ' ἐκ λαμπρᾶς γίγνεται ἀστορεπῆς·

(Sol. 10. (9))

ღრუბელი წარმოქმნის თოვლსა || და მძლავ სეტყვაც იქიდან მოდის,
მბრწყინავი ელვა კი შობს, || თავის მხრივ, ქუხილს და მესხს.

- 4) Ἀστέρας εἰσαφρεῖς, Ἀστήρ ἐμός· εἴθε γενοίμην
οὐρανός, ὥς πολλοῖς¹¹ δμῶσιν εἰς σὲ βλέπω.

(Plato, Epigramm. 5. (14))

ვარსკვლავებს უყურებ, მენ ჩემო ასტერო, || ცა ვიყო ნეტავ,
რომ მრავალ უამრავ თვალს, || გრძნობით მოგაყვრობდე შენ,

- 5) Ἀστήρ πρὶν μὲν ἔλαμπες ἐνὶ ζῳοῖσιν Ἑῶος,
νῦν δὲ φανὼν λάμπεις Ὠσπερος ἐν φθιμένοις.

(Plato, Epigramm. 5. (15))

ოცხლებში ბრწყინავდი უწინ || განთადის ვარსკვლავად ჩემო,
აჩრდილთა ანათებ აწ, || რამეთუ მიშკრალხარ შენც.

6) 'Εννέα τὰς Μούσας φασὶν τινες, ὃς βλιγώρας.

ἦν ἰδὲ· καὶ Σαπφὼ Λεσβόθεν, ἡ δεκάτη.

(Plato, Epigramm. 16. (20))

ცხრა არის მუზაო — იტყვის ზოგიერთი; || ვაი, რომ ცდება;

მეთუ მუზაც გვყავს ჩვენ, || ლესბოსის საფაო ის.

7) 'Α Κύπρις τὰν Κύπριν ἐνὶ Κνίδῳ εἶπεν ἰδὼν ἑὸν

‘φῆν, φῆν, ποῖν γυμνῇν εἰδὲ μέ Παρξίτελῆς’;

(Plato, Epigramm. [24]. (27)).

კპრიისმა იხილა ერთხელ კნიდოსელი კპრიისის ხატი:

„სად მნახა ტიტველი მე || ნეტავი პრაქსიტელემ?“ 11

5. გრ. წერეთლის „ბერძნული ლიტერატურის ისტორიის“ I ტომში წარმოდგენილია სანიმუშოდ დამოწმებული დისტიქების ქართული თარგმანები, რომლებიც გ. აგარელს ეკუთვნის. ელეგიური დისტიქის შესატყვისად გამოყენებულია ჩვიდმეტ- და თხუთმეტმარცვლიანი კარედლების ნაერთი ასეთი სქემით:

— — — — —
— — — — — || — — — — —

მაგალითები:

1) ელავი ცოცხლებში წინათ განთადის ვარსკვლავად, ასტერ,
ეხლა-კი მკედართ შორის მკედარი || საღამოს ვარსკვლავი ხარ.
(ბერძნული ორიგინალი იხ. ზემოთ)

2) შუბით მოეპოვებ პურს და ამ შუბითვე ვშოულობ ლენოს
ისმართან; ლენოსაც მუდამ || შუბზე დაყრდნობილ ვსვამ.

ორიგინალშია:

ἐν ὄρι μὲν μοι μᾶζα μεμαγμένη, ἐν ὄρι δ' οἶνος
'Ισμαριχός, πίνω δ' ἐν ὄρι χεχλιμένος¹³.

6. რ. მიმინოშვილის თარგმანებში ელეგიური დისტიქის გადმოსაცემად თოთხმეტმარცვლოვანი კარედებია გამოყენებული¹³.

§ 48. იამბური ტრიმეტრი. იამბური ტრიმეტრიც ერთ-ერთი უძველესი და დაქტილური ჰექსამეტრით გავრცელებული საზომი იყო. ამ საზომს სხვადასხვა ვარიაციით იყენებდა: 1) იამბიკური პოეზია. 2) ტრაგედია, 3) სატირული დრამა, 4) კომედია. დრამატურგიული ჟანრები იამბურ ტრიმეტრს იყენებდა სამსახიობო პარტიებში — დიალოგებსა და მონოლოგებში.

საზომის საფუძველია იამბური ტერფი (— +), რომელიც სამ შორას შეიცავს მიმართებით 1:2 (γένος διπλάσιον; იხ. § 16). ვინაი-

ლებულ სპონდეურ ტერფში თავიდან მეორე მარცვალზეა, ე. ი. იმ ადგილზე რჩება, სადაც იამბურ ტერფში იყო (—+); შენაცვლებულ დაქტილურ ტერფშიც მეტრული მახვილი თავიდან მეორე მარცვალს. (ტერფის პირველ მოკლე მარცვალს) მოუდის, (— —+), ანაპესტში მეტრული მახვილი თავის ადგილზე რჩება (— —+). ასეთ ირაციონალურ ტერფებს (πρόδες ἄλογον) კი კლიკური ტერფები (πρόδες ἁνακλικον) ეწოდებათ.

იამბური საზომების ჩამოყალიბება მიეწერება ძვ. წ. VII საუკუნის დიდ ლირიკოს პოეტს არქილოქე პაროსელს. მანვე შემოიღო იამბური ლექსების შესრულების ორი წესი: ნაწილი მუსიკალური აკომპანემენტით წარითქმებოდა, ნაწილი კი იმღერებოდა¹⁵.

§ 49. ტრიმეტრული კარედები

1) წმინდა იამბური ტრიმეტრები:

Ξεξξ ααλ διηλθον || ὧς ἡπεσχόμην
— — — — — || — — — — —

(Sol. 24 (36. 37) 17)

3 ეფთემიმეტრესი

შევასრულე ის, რის აღთქმაც დავდე.

λέληθεν οὐδὲν οὐδὲ || τῶν ἄμεινονων
— — — — — || — — — — —

(Sem. 7• 9)

3 ეფთემიმეტრესი

არაფერი საუკეთესოთაგან არ დავმალება.

ἄμυστα δ' ἱρὰ || πολλάκις κατεσθίει
— — — — — || — — — — —

(Sem. 7 — 56)

3 ენთემიმეტრესი

შეუწირავ მსხვერპლს ხშირად თვით ჰამს.

2) სპონდეური ტერფები ტრიმეტრში. ტრიმეტრულ კარედში შეიძლება გვექონდეს ერთიდან სამ სპონდემდე. სპონდეური ტერფებით უხვი სარგებლობა დამახასიათებელია ტრაგედიისა და კომედიისათვის. შესაძლებელია სპონდეს ხმარების შვიდი კომბინაცია; (1). s i i i i, (2). i i s i i, (3). i i i i s i, (4). s i s i i i, (5). i i s i s i, (6). s i i i s i, (7). s i s i s i.

მაგალითები:

ἄσπερ πίθηκος || οὐδὲ οἱ γέλας μέλει
 — ˘ ˘ ˘ ˘ || ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘

(Sem. 7, 79)

ვითარცა მაიმუნს, სიცილო მასაც არ აწუხებს.

ὁ τέχνα, Κάδμου || τὸν πάλαι νεὰ τροφή
 — ˘ ˘ ˘ ˘ || ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘

(Soph. O. R. 1)

ო, შვილნო, ძველი კადმოსის ახლო მოღვაწე.

ἑκτηρίοις κλάδοισιν || ἐξέστεμμένοι
 — ˘ ˘ ˘ ˘ || ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘

(Soph. O. R. 3)

სალოცავი შტოებით დაგვირგვინებულნი.

3) დაქტილური ტერფი ტრიმეტრში. ტრიმეტრულ კარელში მხოლოდ ერთი დაქტილური ტერფია დასაშვები * და ისიც კარელის მხოლოდ კენტ ნაწილში (პირველ, მესამე და იშვიათად — მეხუთე ტერფში):

οὐδ' ἐρατός, οἶος || ἀμφὶ Σίριος ῥοάς
 — ˘ ˘ ˘ ˘ || ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘

(Arch. 18. 4)

არავითარი მშვენიერება, როგორიც სირისის წყაროსთან...

πρὸ τῶνδε φανεύ || τινι τρόπῳ καθίσταται
 ˘ ˘ ˘ ˘ || ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘

(Soph. O. R. 10),

ამათ ნაცვლად შეგფერს თქვა, რამ მოგეყვანათ...

4) ანაპესტები ტრიმეტრში. ანაპესტით იამბური ტერფის. შეცვლა ახასიათებს მხოლოდ ტრაგედიისა და კომედიის ტრიმეტ-

* აბს გამანაკლებიც. ორი დაქტილია, მაგალითად, ამ კარელში:

οὐδὲ δισιον ἐχθιδᾶς || ἀπὸ γυναικὸς ἰσάναι
 — ˘ ˘ ˘ ˘ || ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘

(Soph. Electr. 433)

მკრეხლობა, სამუღველი ქალისაგან დაიდოს (შესაწირავი)...

იხ. აგრეთვე: Eur. Iph. A. 1623; Iph. T. 1392.

რებს*. ამასთან, ასეთი შენაცვლება ხდება I, II, III, IV და V ტერფებში.

ანაპესტური ტერფები ტრაგედიაში, როგორც წესი, საკუთარ სახელებშია გამოყენებული. ანაპესტის გამოყენება არასაკუთარ სახელში მხოლოდ I ტერფშია დასაშვები; სატირულ დრამასა და კომედიაში კი მისი ხმარება შეუზღუდავია.

მაგალითები:

ἐκτεῖσιμέν | σε πάντες οἷδε πρὸς τριποῖ
 ~ ~ ~ ~ | ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~

(Soph. O. R. 41)

გვედრებით შენ ყოველნი მოხოვნელნი.

ἐμοὶ μὲν οὖν | δεῖς μνήσῃς Ἀν | τιγόνῃ φίλων
 ~ ~ ~ ~ | ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~

(Soph. Ant. 11)

სამო სიტყვას ჩემამდე, ანტიგონე, არ (მოუღწევია)...

Ἀγήμενον ὦ Μενέλαε, πῶς δὲν ἄντ' ἐμὸν
 ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~

(Soph. Phil. 794)

აგამენონ, მენელაოს, ვით ჩემს ნაცვალად...

ἐρῆς, ἐγὼ μὲν Ζηγός, οἱ δ' ἐπ' ἡμῶν
 ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~

(Soph. O. R. 18)

მე ზეცის ქურუმი ვარ, ესენი ჰაბუთაგანნი...

კომედიაში ანაპესტმა იაშბი შეიძლება მიყოლებით შეცვალოს ხუთ ტერფში:

ΦΙ. κατὰβᾶ κατὰβᾶ κατὰβᾶ κατὰβᾶ
 ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~

ΒΑ.

καταβήσομαι
 ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~

(Aristoph. Orn.)

* ერთადერთი შემთხვევა იაშბური ტერფის ანაპესტით შეცვლისა მონოდურ ლეიკაშა ჰიპონაქტის ლექსში გვხვდება:

Κριτῆς δ' Χι | ος || ἐν κασῶ | ρικῶ δόμῳ
 ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ | ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~

(Hipp. fr. 67.2)

ქოსელი კრიტა საჩარო სახლში..

რაკი ფიციით მომმართე, მეუფევე, ასევე გიპასუხებ...

ἐδν δ' ἄταφον, | ἄκλαστον, οἷ | ἀνοῖς γλαυκὺν
 — — — — — | — — — — — | — — — — —

(Soph. Ant. 29)

დაუკრძალავი, დაუტირებელი ფრთოსანთ ტყბილი (ნადავლი)...

7) ქორეული ანუ ტროქეული ტერფი ტრიმეტრში იამბის ქორეული ტერფით (—) შეცვლა არის licentia poetica. იგი ტრაგედიასა და კომედიაში გვხვდება. ძველი ბერძნები ასეთ შემთხვევას მეტრულ ანომალიად თვლიდნენ და ἀνάκλασις-ს — „გადახრას“ ეძახდნენ. იამბურ ტერფს ქორე შეენაცვლება მხოლოდ კარედის დასაწყისში და ჩვეულებრივ მხოლოდ საკუთარი სახელის ხმარებისას. კარედის პირველ დიპოდიაში ვლელბულობთ ქორ-იამბს (χορ-ιαμβίς — — — — —).

მაგალითი:

Παρμυνοπαῖ | οἷς Ἀρχάς. δ δὲ | τοῖσδ' ἀνὴρ
 — — — — — | — — — — — | — — — — —

(Aesch. Sept. 547)

პარტენოპეოსი არკადელი. ასეთი ვეჟაკი...

საექვოდ მიაჩნიათ კარედი, რომლის მეორე დიპოდიაში თითქმის ქორ-იამბი უნდა იყოს:

ξ δὴ βῖτα | ἥσμεν οὐδὲν | εἰδότες
 — — — — — | — — — — — | — — — — —

(Sem. fr. 1,4)

ცხვრებივით ვცხოვრობთ არაფრის მცოდნენი.

§ 50. ანუამბემანი და ანტილაზე ტრიმეტრში. ტრაგედიისა და კომედიის ტრიმეტრულ კარედებში საკმაოდ ხშირია გადატანა ანუ ანუამბემანი (§ 44, 1). განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება ეს მოვლენა სოფოკლეს ტრაგედიებში. მაგალითად:

ἀλλ', ὦ γεραιέ, φράζ', ἐπεὶ πρέπων ἐφύς
 πρὸ τῶνδ' ἐφανεῖν, τίς τ' ἔρπῃ χαμῖστατε...

ჰოდა, მოხუცო, თქვი, რაკი შეგფერს,

ამათ ნაცულად ილაპარაკო, რამ მოგიყვანათ...

(Soph. O. R. 9 — 13)

სოფოკლეს ტრაგედიებსა და არისტოფანეს კომედიებში ყველაზე უფრო ხშირია ტრიმეტრული კარედის ტერფთა განაწილება ორ და მეტ მოქმედ პირთა შორის. ასეთ განაწილებას ძველი ბერძნები უწოდებდნენ ანტილაზეს (ἀντιλαβή, მრ. რიცხვ. ἀντιλαβῆς < ზმნი-საგან ἀντι-λαβῶ „ხელს ვტაცებ“, „წავართმევ“).

ანტილაბეს მაგალითები:

ΦΙ. ὦ φείλ, ὦ λმერ¹თნო!

NE. τί τοὺς φεῖος ἀγαστένων καλεῖς;
რად მოუხმობ გმინვით ღმერთებს?

(Soph. Phil. 736)

ΦΙ. οἰσθ', ὦ τέκνον; უწყი შეილო?

NE. τί Ξαν; რა?

ΦΙ. οἰσθ', ὦ παῖ; ὅτι, შეილო?

NE. τί σοί; რა გჭირს?

(Soph. Phil. 753)

AM. ἐγώ. მე!

KH. τίς ᾠν; ვინ ხარ?

AM. ἀμφίφεδς. ღეთისღარი.

KH. οὐκ ᾄνθρωπος; καὶ ἀρα ხარ?

AM. οὐκ. არა!

(Aristoph. Ach. 46)

BA. καί πον ᾿στιν; სად არის?

XP. ἔνδον. შიგნით.

BA. πον; სად?

XP. παρ' ἐμοι. ჩემთან.

BA. παρὰ σοί; შენთან?

XP. πάντι. ღაღღ!

‘Ερμῇ, φίλ’ Ἑρμῇ, Μαῖαδεῦ, Κυλλήνιε
 — “ — — — — — — — — —
 (fr. 24,1)

პერმეს, საყვარელო პერმეს, მაიას ძეჲ, კილენელთა
 ἔμοι γὰρ οὐκ ἔδωκας οὐτε τῇ χλαῖναν
 — “ — — — — — — — — —
 (fr. 25,1)

მე არ მიბოძე წამოსასხამი,
 τί μ’ οὐκ ἔδωκας χρυσὸν ἀργύρου πάλμυ;
 — “ — — — — — — — — —
 (fr. 35)

რად არ მიბოძე ოქრო, მეუფე ვერცხლისა?

• • •

ქოლიამბს იყენებდა ახ. წ. III ს-ის პოეტი იგავთ-მწერალი ბაბ-რიოსი. მის ქოლიამბს ანტიკური ხანის ქოლიამბისაგან განასხვავებს ის, რომ კარედი ყოველთვის მთავრდება სიტყვით, რომელსაც ბოლოდან მეორე მარცვალზე აქვს პროზაული მახვილი (პაროქსიტონი ან პროპერისპომენონი). ბაბრიოსის ეპოქაში ანტიკური მეტრიკის საფუძველი — კვანტიტატიურობა უკვე ირყევა და თანდათანობით ფეხს იკიდებს აქცენტუალურ ლექსი. კარედის ბოლოდან მეორე მარცვალზე პროზაული (გრამატიკული) მახვილის დასმა ანუ პაროქსიტონაცია ახალი ლექსთწყობის აუცილებელი პირობა იყო. ბაბრიოსის ქოლიამბებში გვხვდება ისეთი კარედებიც, რომელთა პირველი ტერფები ანაპესტებით არის შეცვლილი, მაგალითად:

ὁ λέων, ἔφαθεν· „ὦιδας ἔστι μοι γένειον
 — — “ — — — — — — — — —
 (Babr. 95,14).

ლომი, — თქვა, — შენც იცი, ჩემი მეზობელია.

§ 52. იამბური ტრიმეტრის გადმოცემისათვის. ქართული ლექსის ბუნების გამო კვანტიტატიური იამბური ტრიმეტრისა, ქოლიამბისა და თვით ბიზანტიური ხანის აქცენტუალური იამბების გადმოცემა ორიგინალის რიტმის დაცვით შეუძლებელია. ეს გარემოება კარგად ჰქონდათ გათვალისწინებული ძველ ქართველ მოღვაწეთ, ამიტომაც ქართული ენისათვის შესაფერ საზომებს ეძებდნენ.

„ახალი აღთქმის“ ბერძნულ რედაქციებში ჰექსამეტრული და პენტამეტრული კარედების გარდა, რომლებიც ზემოთ განვიხილეთ (§ 44; § 47), იამბური ტრიმეტრით გამართული სამი კარედიც გვხვდება.

პირველი ტრიმეტრი იოანეს სახარებაშია (Κατὰ Ἰωάννην) — 4,35:

τετραμῆ|νός ἐσ|τε| χῶ|ι| θείου|μὲν|ἐξ|χεται

პირველ ტერფში იამბს ანაპესტი ცვლის, მესამეში — სპონდე. χῶ კრასისის შედეგია (ααλ ბ). კარელი უავტოროდ არის დამოწმებული.

ლათ. adhuc quadrimestre spatium superest et messis erit.

ქართული თარგმანი პროზაული ჩანს: „არა თქვენ იტყუთა, ვი-თარმელ:

ოთხლა თთუე არიან და მოვალს მკაჲ?¹⁴
[v. l. ოთხ. თუე-ლა, და მკა[ჲ] მოიწიოს?] ¹⁵

მეორე ტრიმეტრი არის „წმიდა მოციქულის პავლეს პირველ ეპისტოლეში კორინთელთა მიმართ“ (Πρὸς Κορινθίους) — 5,6:

ὅτι μ|ὲν|ἀρξ|ζὺ|μῃ|θλον|τὸ|φύρ|αμα|ζυμοί|

პირველ ტერფში იამბს ცვლის ტრიბრაქი, მესამესა და მეხუთეში — სპონდეები. მესამე ტერფი სინიძესისშია. კარელი უავტოროა.

ლათ. paulo fermenti totam massam fermentari?

ქართული თარგმანი ზუსტია: „არა უწყითა, რამეთუ — მცირემან ცომმან ყოველივე შესუარული ალაფუენის?“ ¹⁷

თუ აქ დავუშვებთ ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელ სრული შეთანხმების ოდნავ დარღვევას პოეტური ლიცენციით და „მცირემან“ ფორმის ნაცვლად „მცირეს“ ვივარაუდებთ, მივიღებთ გამართულ თექვსმეტმარცვლიან მაღალ შაირს:

მცირე|₄ ცომმან | ყოველივე | შესუარული | ალაფუენის?₄

მესამე — ტრიმეტრიც პავლეს პირველ ეპისტოლეშია (Πρὸς Κορινθ.) — 15,38: μῃ πλανᾷσθε·

φθίρει|σιν|ῆ|μῃ|χρησθ| || ὁμ|λῖαι|αααλ|

აქ პირველი და მესამე ტერფები სპონდეურია. კარელი ციტირებულია ახალი ატიკური კომედიის მეთაურის [მენანდრეს (343 — 292) კომედიიდან („თასი“)]. სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი, რომ პავლე მენანდრეს თქმას უშუალოდ კომედიიდან კი არ იცნობდა, არამედ იცნობდა როგორც გავრცელებულ ანდაზას ¹⁸.

ლათინურად (თარგმნილია სენარიუსით): Ne errate — Mores bonos commercia corrumpunt mala.

ქართული ტექსტის AB რედაქციის ნუსხებში ხსენებული კარედი პროზადაა თარგმნილი, თანაც ორიგინალის აზრი დამახინჯებულია — „ნუ სტებით:

„განხრწნიან გონებანი ტკბილნი ზრახვათა ბოროტთა“¹⁹.

რაც შეეხება CD რედაქციის ნუსხებს (ეს რედაქცია გიორგი მთაწმიდლისა და ეფრემ მცირისეულია), აქ თარგმანი აბსოლუტურად ზუსტია და, ვფიქრობთ, ლექსადაა შესრულებული: იამბური ტრიმეტრი ქართულ თარგმანში თოთხმეტმარცვლოვანი საზომით არის გადმოცემული მუხლთა თავისებური $3+2+3+3+3$ განაწილებით:

„ნუ სტებით:

განხრწნიან : წესთა | კეთილთა | ზრახვანი | ბოროტნი.

შემოთქმულის საფუძველზე ვეღარ დავეთანხმებით სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულ აზრს, თითქოს: „თავი XV, 33 — ციტირებულია ანტიკური ავტორის მენანდრეს ტექსტი. მხოლოდ ბერძნულ დედანში ტექსტი მოყვანილია არა ლექსად, არამედ პროზით... რაკი ბერძნულ დედანში ტექსტი პროზით იყო მოყვანილი, ქართულშიაც ტექსტი პროზით არის გადმოცემული (sic!)...“²⁰

* * *

ძველმა ქართველმა მოღვაწეებმა ბერძნული საზომის საფუძველზე შექმნეს ტერმინი იამბიკო, რომელსაც ორი მნიშვნელობით ხმარობდნენ. იამბიკო აღნიშნავდა: 1. ზოგადად „ლექსს“ (წყობილი სიტყუაჲ) და 2. ხუთ თორმეტმარცვლიანი კარედისაგან შემდგარ სტროფს. იამბიკოს კარედებში მუხლები არათანაბრად არის განაწილებული. ბერძნულ ლექსთან ქართულ იამბიკოს მხოლოდ მარცვალთა რაოდენობა აახლოებდა. იგი ჩვეულებრივ საღვთისმეტყველო ტექსტებში იხმარებოდა და, რაკილა მძიმე აღნაგობისა გამოდგა, ქართულ ლექსთწყობას არც შემორჩა²¹.

* * *

ჰიპონაქტეს ქოლიამბები და ჰეროდას მიმიამბები გრიგოლ წერეთელმა რუსულად ორიგინალის ზომით თარგმნა. აი მაგალითი რუსული ქოლიამბისა:

Гермес, о мой Гермес, Килләнец, сын Май',
К тебе взываю я: мне холодно, — стѣну!
ანდა:

Ну, вѣтъ и мѣрзну я, — знобѣтъ меня шибко²²!

ქართულად ჰიპონაქტეს ფრაგმენტები 18-, 14- და 16-მარცვლიანი კარედებით თარგმნა რ. მიმინთ შვილმა²³.

§ 53. ტროქეული ტეტრამეტრი. ამ საზომს იამბურ ტრიმეტრთან ერთად იყენებდა იამბიკური პოეზია (არქილქე, სოლონი, ჰიპონაქტე...) და ღრამატული ჟანრები (ტრაგედია, განსაკუთრებით — კომედია).

ტროქეულ ტეტრამეტრს*, რომელსაც სწრაფი, დინამიკური ბიტმი ახასიათებს, საფუძვლად უდევს ქორეული ანუ ტრატქეული ტერფი. (—). ეს ტერფი სამ „ქრონოს პროტოსს“ ანუ სამ „მთრას“ შეიცავს. მიმართებით 2:1 (γένος διπλασιον).

ტროქეული ტერფები, იამბების მსგავსად, რიტმული მახვილისათვის მცირე მოცულობის ტერფებია, ამიტომ სათანადო კარედში ისინიც დიპოლიებად წყვილდებიან (— — —).

ტროქეული ტეტრამეტრი შეიცავს რვა ტროქეულ ტერფს ანუ ოთხ წყვილ ტროქეს (ქორეს), ე. ი. ოთხ წყვილ მუზლს — ოთხ დიპოლიას, ამიტომ ეწოდება მთელ კარედს ტეტრამეტრი — „ოთხზომიანი“ (τέτραρα — 'ოთხი': τετραμέτρον; tetrameter trochaicus catalecticus). ტეტრამეტრის (ტეტრაპოდიის) უკანასკნელი — მერვე ტერფი შეკვეცილი — კატალექტიკურია. ცეზურა, როგორც წესი, მეოთხე ტერფს მოსდევს.

ტროქეული ტეტრამეტრის სქემა ასეთია:

— — — — | — — — — || — — — — | — — — — (—)

წმინდა ტეტრამეტრი 15 მარცვლის შემცველი კარედია, მაგრამ კვანტიტატიურობის გამო სავალდებულო როდია მარცვალთა ხსენებული რაოდენობის დაცვა. ტროქეულ ტერფებს კარედში ხშირად ენაცვლებიან სხვა ტერფები.

ტროქეული ტერფის გრძელი ელემენტის გაშლით ვლდებულობით ტრიბრაქს იქტუსით მეორე ელემენტზე (— — —). ასეთ შემთხვევაში კარედი თექვსმეტმარცვლიანი იქნება. შესაძლოა, კარედში ტროქე ორმა

* სახელი εροχαιος „სწრაფს“ აღნიშნავს და მომდინარეობს ზმნისაგან ερδχα „დავრბივარ“. აქედანვე: εδρχος „სიჩიბილი“, εδρχος „ბორბალი“. სახელი χιδεος „ფერხული“ მომდინარეობს ზმნისაგან χიდესჲ „ფერხულს ჩავაბამ“; აქედანვეა χიდრς „საფერხულო გუნდი“.

ტრიბრაქმა შეცვალოს; მაშინ უკვე ჩეიდმეტმარცვლიან კარედს მივიღებთ.

ვერიპილეს ტრაგედიებში გვხვდება ტროქეული ტერფის შეცვლა ირაციონალური ანაპესტით. კარელი ამ შემთხვევაშიც თექვსმეტმარცვლიანია. ვერიპილეს ტრაგედიებში გვაქვს თითო-ოროლა შემთხვევა ტროქეს შეცვლისა ირაციონალური დაქტილური ტერფით (Eur. Or. 751).

განსაკუთრებით ხშირია ტროქეული ტერფის შეცვლა ირაციონალური სპონდეით (სპონდეური ტერფის დაქტილად გაშლა, რაც ჩვეულებრივია იამბურ ტრიმეტრში, აქ დაუშვებელია).

§ 54. ტეტრამეტრები:

1) წმინდა ტროქეული ტეტრამეტრის მაგალითები:

τοῖς φειοῖς τῖμαι τὰ πάντα || πολλαίς μὲν ἐκ κακῶν
 ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ || ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣

(Arch. 58,1)

ყველაფერო ღმერთებს მიანდე; ხშირად უბედურებათაგან (ლაიხნან...)

მჰმე, მჰმ' ἀμνηχάνοισι || κηδεῖν κισάμενε
 ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ || ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣

(Arch. 67a)

სულთ, სულთ, მძიმე ჯაფით შეწუხებულთ!

ἐσθλα ἄρ φειοῖς διδόντοισι || ἀντὶς οὖν ἐδέξατο
 ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ || ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣ ̣

(Sol. 23)

ღმერთმა ჯილდო უბოძა, მან არ აიღო.

2) სპონდეური ტერფები ტეტრამეტრში:

νῦν δὲ Δεῶφι | λος μὲν ἄρχει, || Δεῶφιλος δ' ἐ | πικρα | τεῖ
 ̣ ̣ ̣ ̣ | ̣ ̣ ̣ ̣ || ̣ ̣ ̣ ̣ | ̣ ̣ | ̣ ̣

(Arch. 70)

ახლა ლეოფილე მართავს, ლეოფილე მბრძანებლობს

Οὖν ξφσ | Σόλων βα | μνφρσν || οὐδὲ | βουσῆ | εἰς δ | νήρ
 ̣ ̣ ̣ ̣ | ̣ ̣ ̣ ̣ | ̣ ̣ ̣ ̣ || ̣ ̣ ̣ | ̣ ̣ | ̣ ̣ | ̣ ̣

(Sol. 23,2)

ვერ გამოდგა სოლონი გონიერი, ვერც — მრჩეველი კაცი.

καὶ τυραννέει | σὰς Ἀθηναίους || μόνον | ἤμει | ραν μίαν
 ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘
 (Sol. 23,6)

ათენელთა ტირანად მქნა მართო ერთი დღით.

ὦ πάτερὰς Θῆ | βῆς ἔνοιχοι. || λένσσετ, Οἷδ' | πους θῶε
 ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘
 (Soph. O. T. 1524)

ო, მშობლეთუნი თებეს მკვიდრნო, შეხედეთ ოიდიპოსს!

3) ტ რ ი ბ რ ა ქ ი ტ ე ტ რ ა მ ე ტ რ შ ი :

Περὶ βαλὼν δ' ἄγρην ἀγασθῆεις || οὐκ ἐπέσπασεν μέγα
 ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘
 (Sol. 23,3)

ღდი ნაღვლი იგლო ხელთ, მაგრამ დაბნეულმა ვერ ამოზიდა.

§ 55. ანემაზემანი და ანტილაბე ტეტრამეტრში. დრამატულ თხზუ-
 ლებათა ტეტრამეტრულ კარედებში ანემაზემანი და ანტილაბე ისეთივე
 ხშირი მოვლენებია, როგორც ტრიმეტრებში (§ 50):

ან ტ ი ლ ა ბ ე ს მ ა გ ა ლ ი თ ე ბ ი :

OL. πειστέον, καὶ μῆδ' ἐν ἡμέρῃ. ||
 ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘

დასაჭერებელია, თუმც საამო ვერაფერია.

KP. πάντα γὰρ καίρῳ καλῶ.
 ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘

ყველაფერი თავის დროზეა კარგი.

OL. οἷσθ' ἔφ' οἷς οὖν εἴμι;
 ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘

იცი, რა პირობით წამოვალ?

KP. λένξεις, καὶ τόν' εἴσομαι κλῶν.
 ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ ˘

თქვი და მაშინ მოგყვები გამგონე.

(Soph. O. R. 1516—1517).

§ 56. ტროქეული ტეტრამეტრის გადმოცემისათვის. ხსენებული
 საზომით გამართული ბერძნული პოეზიის ნიმუშები რუსულად 15
 მარცვლიანი ქორეული კარედებითაა გადმოტანილი. ორიგინალის არსი-
 სებს აქ მახვილიანი მარცვლები შეესატყვისება. მაგალითები გრ. წე-
 რეთლის თარგმანებიდან²⁴:

τοῖς θεοῖς τίθει τὰ πάντα || πολλάκις μὲν ἐκ κακῶν
ἄνδρας ὀρθοῦσιν μελαίνῃ || κειμένους ἐπὶ χθονί...

(Arch. 58, 1—2)

Предоставъ все божьей волѣ, — бѣги часто гуремѣх,
После бѣдъ къ землѣ приткнувшись, ставятъ на ноги опять...

Οὐκ ἔφυσ Σόλων βαθυφρων || οὐδὲ βουλήεις ἀνὴρ·
ἔσθλα γὰρ θεοῦ διδόντος || αὐτὸς οὐκ ἐδέξατο.

(Sol. — Πρὸς Φῶκον — 23, 1—2).

Нѣтъ, Солонъ умомъ не вышелъ, — нѣтъ, онъ нѣ совѣта мѣжъ:
Богъ ему далъ счастье въ рѣкѣ, онъ же самъ его не взялъ.

• • •

ტროქეული ტეტრამეტრის გადმოსაცემად ქართულად გადმო-
ღებულ რამდენიმე ნიმუშში მთარგმნელს გამოყენებული აქვს ოთხი.
ოთხმარცვლიანი მუხლისაგან შემდგარი მაღალი შაირის კარელი *

- 1) Οὐ φιλέω μέγαν στρατηγὸν || οὐδὲ διαπεπλεγμένον
οὐδὲ βοστρύχοις γαυρον || οὐδ' ὑπεξურημένον·
ἀλλὰ μοι μικρὸς τις εἴη || καὶ περὶ κνήμας ἰδεῖν
ῥοικὸς, ἀσφαλέως βεβηκὼς || ποσσὶ, καρδίας πλέως.

(Arch. 60, 1—4)

- 1) სულ არ მომწონს მე სტრატეგი მაღალი და ფეხზეილი,
შვენიერი გრძელი თმებით და პირწმინდად გაპარსული.
ღე, ის იყოს ტანდაბალი, ღე, ის იყოს ფეხებმძრულე,
ოღონდ მტკიცედ მიდოღეს და შედგარი ჰქონდეს გული.

- 2) Θυμέ, θύμ' ἀμυχάνοισι || κήδεσιν κυκώμενε,
ἀνάδου, δυσμενῶν δ' ἀλέξου || προσβαλὼν ἐναντίον
στέρνον, ἐν δοκοῖσιν ἐχθρῶν || πλησίον κατασταθεὶς
ἀσφαλέως· καὶ μήτε νικῶν || ἀμφάδῃν ἀγάλλεο
μηδὲ νικηθεὶς ἐν οἴκῳ καταπεσὼν δδύρεο.
ἀλλὰ χαρτοῖσιν τε χαῖρε καὶ κακοῖσιν ἀσχάλα
μη λην· γίγνασκε δ' οἷος ῥυσμὸς ἀνθρώπους ἔχει.

(Arch. 67a. 1—7)

* შდრ.: ვარდსა ჰკითხეს: | „გეზომ ტურფა | რამან შეგქმნა | თვალად, პირად“

ს. გორგაძის ტერმინოლოგიით ეს არის წმინდა დიქტორული ტეტრა-
მეტრი; ა. გაწერელია ამ საზომს ქორეულ (ან მეორე პეონურ) პოლიმეტრის
უწოდებს²⁵.

- 2) გულო, გულო, ბევრმა კირმა შეაშფოთა სიღრმე შენი!
მხნელ იყავი, მტერს დაუხვდი და პირისპირ შეებრძოლე.
მას, ახლოც კი ჩასაფრებულს, მიეგებე, ნუ შეკრთები!
გამარჯვებ — გამარჯვებით, ხალხში თავს ნუ მოიწონებ;
დამარცხდები — სახლში მართო, ნუ იმწუხრებ თავჩალუნვით.
ზომიერი უნდა სდევდეს ძლევას ლხენა და მარცხს — დარდი.
ეს იცოდე: ცხოვრებაში ბედი, კირი მონაცვლოვენ 26.

თექვსმეტმარცვლიანი და თოთხმეტმარცვლიანი ქართული საზომე-
ბით არის გადმოღებული სოლონის ტეტრამეტრების ის ფრაგმენ-
ტები, რომლებიც პლუტარქეს აქვს დამოწმებული „პარალელურ ბიო-
გრაფიებში“ 27.

აი, ერთი ნიმუში თოთხმეტმარცვლიანი საზომით შესრულებული
თარგმანისა:

კეჟა-გონება როდი დაჰყვა სრულად სოლონსა,
ღვთის ნაწყალობებს უგუნურად ზურგი აქცია;
ისროლა ბაღე და ნაღვლით დამძიმებული
ვერ ამოზიდა შიშისაგან სულზე მიმღვარმა.
ნეტავი ძალა და სიმდიდრე მომეცემოდეს,
ნეტავ მაქცია სულ ერთი ღლით ათენს ტირანად,
ტყავი გამაძრონ მერმე, თუნდაც გადამაშენონ!

მ ე ლ ო ს ი

§ 57. არქილოქეს შემდეგ ბერძნული მეტრიკა სწრაფად განვი-
თარდა და უმაღლეს წერტილს მიაღწია პოეტური შემოქმედების ყვე-
ლაზე უფრო ლირიკულ დარგში, რომელსაც ძველი ბერძნები მელოსს
(τὸ μέλος) უწოდებდნენ. რთული მუსიკალური კომპოზიციის მქონე
მელოსი ანუ სასიმღერო პოეზია, რომელმაც ბოლომდე შეი-
ნარჩუნა მკვიდრო კავშირი მუსიკასთან, ფორმათა სიუხვით და ღრმა
შინაარსიანი თემატიკით ცხოვლად გამოსახავდა ადამიანის განცდებს,
პოეტის ინტიმურ გრძნობებს, მის შინაგან, სულიერ სამყაროს. სწო-
რედ ამ დარგის წარმომადგენელ პოეტებს მიიჩნევდნენ ჰემმარიტ ლი-
რიკოსებად (οἱ λυρικοί) და ამათაგან ცხრა მთავარი მგოსანი ცნობილ
„ალექსანდრიულ კანონში“ ჩარიცხეს (საფო, ალკეოსი, ანაკრე-
ონტი, ალკმანი, სტესიქორე, იბიკოსი, სიმონიდე კეო-
სელი, პინდარე, ბაკქილიდე) 28.

პლატონის განმარტებით: „მელსი სამი ნაწილისაგან — სიტყვისა,
პარამონისა და რიტმისაგან შედგება“ (τὸ μέλος ἐκ τριῶν ἔστιν συ-
στέμμενον· λόγου τε καὶ ῥυθμοῦ καὶ ῥυθμοῦ — Πιτ. III, p. 398d).
აქ იგულისხმება სალექსო ტექსტი, მასთან შეწყობილი მუსიკალური
ელემენტი — სიმღერა და ფერხული,

მელიკოსი პოეტები სააკომპანემენტოდ იყენებდნენ მრავალსიმან საკრავებს, რომელთა საერთო სახელიც იყო ლირა (λῆρα 'ქნარი'). სიმთა (χορδή) რაოდენობა ასეთ საკრავებში ოცამდე აღწევდა, რაც მრავალგვარი მოდულაციისა და ჟღერის კომბინაციების საშუალებას იძლეოდა (ეპიკური პოეზიის თანმხლები ინსტრუმენტი — კითარა (κιθάρα), როგორც ცნობილია, მხოლოდ ოთხსიმანი იყო).

მელოსის საკრავთაგან ყველაზე გავრცელებული იყო: ბარბიტონი (βάρβιτον ანუ βάρβιτον), რომელზედაც უკრავდნენ პლექტრონით (πλεκτρον 'მიზრაფი'), მაგადისი (μάγadis), პექტიდი (πηκτις), სიმიკიონი (συμικιον).

მელოსი ორი სახისა იყო: პიროვნული (საკუთრივ მელიკა ანუ მონოდური მელოსი) და საგუნდო (ქორიკა — ქოროსმიერი მელოსი).

§ 58. ლირიკის ადრინდელ, შედარებით მარტივ ჟანრებს — ელეგიასა და იამბიკურ პოეზიას, როგორც დავინახეთ, ერთი გამყოფი — ძირითადი ტერფი ახასიათებთ; ელეგიაში საყრდენი ტერფია დაქტილი, იამბიკაში — იამბი და ქორე ანუ ტროქე; ელეგიასა და იამბიკურ პოეზიაში კარედები ერთგვაროვანია (ლექსი ითხზება ἁπλῶς στίχον)²⁸, რაც შეეხება მელოსს, მისი საფუძველია რთული სტროფული სისტემა (ლექსი ითხზება ნარევტერფებიანი მუხლების შემცველ კარედთა სტროფული სისტემის პრინციპით — ἁπλῶς στίχον). საკუთრივ მელიკას ანუ მონოდურ მელოსს ახასიათებს მონოსტროფული სისტემა, ქორიკას ანუ ქოროსმიერ მელოსს კი — ტრიადული სტროფული სისტემა.

მელიკური საზომები

§ 59. მელიკა ანუ მონოდური მელოსი ძველი საბერძნეთის ეოლიურ მხარეში განვითარდა. მისი საბოლოო ჩამოყალიბების ადგილი იყო ლიტერატურული და მუსიკალური ტრადიციების დიდი ცენტრი კუნძული ლესბოსი. უძველესი კულტურული ტრადიციები მკიდროდ აკავშირებდა კუნძულ ლესბოსს მცირე აზიასა და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილო მხარესთან — თრაკიასთან. თქმულება გადმოგვცემს, რომ ზღვის ტალღებმა კუნძულ ლესბოსზე გამორიყეს ლეგენდარული პოეტისა და მომღერლის თრაკიელი ორფეესის თავი, რომელიც ქნარზე იყო დამაგრებული. ლესბოსელებმა დიდის პატივით დაკრძალეს ორფეესი და მის საფლავზე დადეს ქნარი, რომელსაც ზღვის ნიაფი ოდნავი შეხებით აუღერებდა და ამის გამო მთელი კუნძული საამური, სმენის დამატკბობელი ჰანგებით ივსებოდა. ეს ლეგენდა ეოლიური მელოსის დიდსა და ხანგრძლივ ტრადიციებზე მეტყველებდა. ხალხური ლი-

რიკული სიმღერები დაედო საფუძვლად მელიკოს პოეტთა შემოქმედებას. ისინი ამ სიმღერათა საფუძველზე ქმნიდნენ ნარევტერფებიანი კარედებისაგან აგებულ, რთული მუსიკალური კომპოზიციის შემცველ სტროფებს. ეს სტროფები ორი, სამი ან ოთხი კარედისაგან შედგებოდა. თანდათანობით მელიკურ პოეზიაში დამკვიდრდა მონოსტროფული შაბლონური საზომები. საგანგებო სტროფული საზომები შექმნეს ძვ. წელთაღრიცხვის VII—VI საუკუნეების დიდმა ლესბოსელმა. პოეტ-მელეიკოსებმა — ალკეოსმა და საფომ. ეს საზომები მტკიცედ დამკვიდრდა ბერძნულ პოეზიაში და შემდეგ რომაულ ლირიკაშიც.

§ 60. ალკეოსისეული სტროფი. ალკეოსის პოეტური შემოქმედება მონოსტროფული სისტემის საზომთა მრავალფეროვნებით გამოირჩეოდა. ამ საზომთა შორის უმთავრესი იყო და მომდევნო ხანებში გავრცელდა ოთხი კარედისაგან შემდგარი სტროფი. ამ სტროფის პირველი და მეორე კარედი ერთგვაროვანია და თერთმეტ-თერთმეტ მარცვალს შეიცავს, მესამე კარედი ცხრაბარცვლოვანია, მეოთხე კი — ათმარცვლოვანი. პირველი და მეორე კარედი შედგება ქორეებისაგან (ანაკრუსისით და ბოლო ტერფის მოკლე მარცვლის შეკვეცით) და დაქტილისაგან (მესამე ტერფი); მესამე კარედში გვაქვს ოთხი ქორე ანაკრუსისით, ხოლო მეოთხე კარედი ორი დაქტილისა და ორი ტროქეს შემცველია. ასეთ სტროფს სახელად უწოდებდნენ ალკეოსისეულ სტროფსა და მისი სქემა (a x b c):

= + + + = + + + + =
 = + + + = + + + + =
 = + + + = + + + =
 + + + + + + + + +

ნ ი მ უ შ ი:

Ὅς χρή κακίστηι θυμὸν ἐπιτρέπειν
 προκίπτοιμεζ γὰρ οὐδὲν ἀσάμειν,
 ὦ Βύαχι, φάρμακον δ' ἄριστον
 οἶνον ἐναικαμένους μεμύσθη·

[13 (35 B. 91 D)]²⁹

თ ა რ გ მ ა ნ ი:

ნუ ვაშფოთებთ მწუხარებით ჩვენს სულსა:
 ვერ მოგვარჩენს კმუნვა, დარდი, ვაება!
 ხომ ვიცით, ბახუს, წაბალი კარგი:
 დვინოში ვპოვოთ ლხენა, ნუგეში³⁰.

შდრ. გრ. წერეთლისეული რუსული თარგმანი:

Не надо сердца буйной тоскѣ вверять, —

Тоска от горя нас не излечит, Вакх.

Лекарство есть у нас сильнѣе:

Это — в винѣ находить утѣду!³¹

§ 61. საფოური სტროფი. დიდი ბერძენი პოეტი ქალის საფოს პოეზია თავისი რიტმულ-მელოდიური ხასიათით ალკეოსის პოეზიის მსგავსია და ისიც დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. ეგრეთ წოდებული საფოური სტროფი, რომელიც ფართოდ გავრცელდა, ერთ-ერთი ნიმუშია საფოს უმდიდრესი სტროფიკიდან. ეს საზომი საფომ ლესბოსური ხალხური სიმღერის საფუძველზე შექმნა³². საფოური სტროფი ოთხკარედიანია. პირველი სამი კარედი თერთმეტ-თერთმეტ მარცვალს შეიცავს. ყოველი მათგანი დაქტილით გათიშული ოთხი ქორეაგან შედგება (ეს არის ე. წ. „თერთმეტმარცვლოვანა კარედი“ — μέτρον Σαπφικὸν ἐνδεκασύνλλαβον — versus Saphicus minor); მეოთხე კარედი ერთი დაქტილისა და ერთი ქორეს შემცველია (ეს არის ე. წ. „ადონისური კარედი“ — μέτρον Ἀδωνιακόν — versus Adonius)³³.

საფოური სტროფის სქემა (a a a b):

⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏

⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏

⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏

⏏ ⏏ ⏏ ⏏

ნიმუში:

ποιικισμῶρον' ἀθανάτ' Ἀφροδίτα,
παῖ Διὸς διολόπιλον, λίσσομαι σε,
μή μ' ἄσπασι μηδ' ὀνείασι δάμνα,
πόνον, φνύγον³⁴.

თარგმანები:

- 1) ტახტმონატულო, მარადმყოფო ასული ზევისის,
ფრთხილტეო, ვეოდრებ შენდა, გულთამბილო,
სადღრღებელთა განმარიდე, ნუ დამიმწუხრებ
ბულო, მუფუფე!

(თარგმანი ნ. ტონიასი)³⁵.

- 2) ტახტმონატულო, უკვდავო აფროდიტე,
ასულთა ზევისისა, ხლართთა მბეჭველო, გვაჯები:
არ დამითრგუნო სული ჭირით და ვარამით
დედა უფალო!

(თარგმანი გ. სარიშვილისა).

მღრ. ვ. ვერესაევის რუსული თარგმანი:

Πέστρῳ τρόνῳ σλávνῃ Ἀφροδίτῃ,
Ζέῤῥα δότῃ, ἰσκύσῃ ἡ χίτρη ῥόβῃ,
Ἰ μολίῳ τῇ: ἡ κρύπῃ ἡ γόρεμ
σέρδῃ, βλάγῃ! ³⁸

§ 82. ზემოთ განხილულ საზომთა გარდა მელიკოსი პოეტები იყენებდნენ სხვა საზომებსაც ³⁷, რომელთაგან ზოგიერთს, ალექსანდრიული ხანის პოეზიაში გავრცელების გამო, ამ პოეზიის წარმომადგენელი პოეტების სახელები შეარქვეს:

1. ასკლეპიადური საზომი (Ἀσκληπιάδειος στίχος, versus Asclepiadeus sive Asclepiadicus — ასკლეპიადე სამოსელი — ძვ. წ. III ს-ის ალექსანდრიაში მოღვაწე ლირიკოსი პოეტი)

ა) დიდი (ἐκχαίδεχασύλλαβον — „თექვსმეტმარცვლოვანა“)

⏏ = ⏏ — — — — — ⏏ || ⏏ — — — — — ⏏ | ⏏ — — — — — ⏏ =

მაგ.:

Μηδὲν ἄλλο φυτεῦ | σῆς πρότερον | δένδριον ἀμπέλῳ

(Alc. 44 B)

ვაზზე უწინ სხვა ხეხილს ნუ ღარავ

ბ) მცირე (ὠνδεχασύλλαβον — „თორმეტმარცვლოვანა“)

⏏ — ⏏ — — — — — ⏏ || ⏏ — — — — — ⏏ =

ἦλθε εἰς περάτων | γὰρ ἐλεφαντίαν

λάβαν τῷ ξίφει | χρυσοδέταν ἔχων

(Alc. fr. 33)

მთხველ შორეულ ქვეყნიდან და მოიტანე ოქროთი
მოვარაყებული სპილოსძეოლის ტარიანი მახვილი.

2. ფალეკოსური საზომი (μέτρον Φαλακίειον ἐνδεχασύλλαβον — hendecasyllabum Phalaecium) — დაქტილურ-ტროქეული თერმეტმარცვლოვანა (Φάλακτος — ფალეკოსი ალექსანდრიული სკოლის პოეტი იყო):

სქემა:

= = — — — — — — — — =

3. გლიკონური საზომი (μέτρον Γλυκόνειον, v. Glyconius; Γλῦκων — გლიკონი — ალექსანდრიული ხანის ლირიკოსი პოეტი),

ს ქემა:

ა) $\dot{\text{—}} = | \text{—} \text{—} \text{—} | \text{—} \text{—} | \dot{\text{—}}$

ბ) $\dot{\text{—}} = | \text{—} \text{—} \text{—} | \text{—} \text{—} | \dot{\text{—}} =$

იხმარებოდა სტროფულ სისტემაში.

§ 63. სტროფულ სისტემაში ხშირად ხმარობდნენ ე. წ. ფერუკრატესიულ საზომს (μέτρον Φερεκράτειον — metrum Pherecrateum), რომლის შექმნაც მიეწერება ძველი ატიკური კომედიის პოეტს ფერეკრატესს (Φερεκράτης). ეს საზომი ორა სახიდაა:

ა) $\text{—} \text{—} \text{—} | \text{—} \text{—} | \dot{\text{—}} =$

Ὀλβιε γάμψε, σοι μὲν

(Saph. 99)

ბედნიერო სძევ, შენ...

ბ) $\dot{\text{—}} = | \text{—} \text{—} \text{—} | \dot{\text{—}} =$

ὦς δὴ τ' ἔμπεδός εἰμι

ὦς δ' ἄσποισι περισσῆς.

(Anacr. 19)

აჲ არც მდგარი ვარ

და არც ღმობიერ მქალაქეთათვის.

§ 64. ანაკრეონტისეული საზომები. ძვ. წელთაღრიცხვის VI საუკუნის მელიკოსი პოეტი ანაკრეონტი ('Ανacreών δ μελιποινός) არქილტქეს, ალკეოსისა და საფთს მიერ შექმნ ლ საზომთა გარდა იყენებდა სხვა — მათ შორის საკუთარ საზომებსაც. განსაკუთრებით ხშირად მიმართავდა გლიკონურ საზომს, დაღმავალ იონიკს (ionicus minor), თავისი სახელით ცნობილ — ანაკრეონტისეულ — საზომსა და გლიკონურ და ფერეკრატესეულ საზომთა კომბინაციებით ნაგებ სტროფებს.

მაგალითები:

1) გლიკონური კარედი a

ფერეკრატესეული კარედი b

$\dot{\text{—}} = \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$

$\dot{\text{—}} = \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \dot{\text{—}} =$

Γυσιονμαί σ', ἐλαφῆβόλε, a

ξανθῇ παῖ Διός, ἀγρίων a

δέσποιν' Ἄρτεμι θηρῶν, b

ἦ χου νῦν ἐπὶ Ληθαίου a
 δίνῃσι θρασυκαρδῶν a
 ἀνδρῶν ἐσκατορᾶς πόλιν a
 χαίρουσ'· οὐ γὰρ ἀνήμερους a
 ποιμαίνεις πολίητας b

(Anacr. 1; εἰς Ἄρτεμιν) ³⁷

მუხლს ვიდრეც შენს წინ ირმებზე მონადირეც, ზევსის ქერა ასულო, ველურ წადირთა ღეთაება არტემიდეს; იქ, საღაც ლეთეოსის დინებაა, დახედე მამაცი გულის ვაჟაკთა ქალაქს, გახარებულს; შენ ხომ უხვშე ვაჟაკთა არა მფარველობ!

2) თთხკარედიანი სტროფი:

გლიკონური კარედი a a a
 ფერეკრატესეული b

Σφαίρη δῆυτε με πορφυρέῃ

βάλλων χρυσοκόμης Ἑρας

νῆγι ποιικλοσαμβάλλῃ

σμπαιλίζειν προχαλίζειαι.

(Anacr. 5)

ოქროსთმიანმა ეროსმა მესროლა მეწამული ბურთი და სათამაშოდ მიწვევს ჭრელსანდლან გოგონასთან.

3) „დატეხილი ანუ საკუთრივ ანაკრეონტისეული საზომი“ (μέτρον Ἀνακρεόντειον — ἀνακალάμενον μέτρον) — ასეთ კარედში მოკლე და გრძელი მარცვლები არარეგულარულად მონაცვლეობენ (საზომში გამო-
ყენებოდა κατὰ στίχον):

— — — — —

მაგ.:

Φέρ' ὦδωρ, φέρ' οἶνον, ὦ παῖ, a
 φέρε (δ') ἀνθεμενντας ἡμῖν a
 στεφάνους, ξνεικον, ἄς δῆ a
 πρὸς Ἑρωτα πυκταλίζω. a

(Anacr. 27)

* ამ საზომითაა ძირითადად შეთხზული ანაკრეონტული კაბეზულის (Anacreontica) ლექსთა უმრავლესობა.

4) მარცვალმოკვეცილი გლიკონური საზომი და ე. წ. ითიფალ-
იკური საზომი (μέτρον ἰθυφαλλικόν — versus ithyphallicus:
— — — — — ღიონისე — ბახუსის ჰიმნის რეფერენი) *

5) ორკარედინი სტროფი: 1. გლიკონური საზომი, 2. მარცვალ-მოკვეცილი გლიკონური საზომისა და ანაქრონტიკული კარედის ნაერთი:

6) ანაკრეონტისეული საზომი (metrum Anacreontium)—
მარცვალმოკვეცილი ადონისური საზომისა და ფერეკრატესეული I სა-
ზომის ნაერთი:

7) პრიაპული საზომი (μέτρον πριάπειον, versus Priapeus sive Priapius) — გლიკონურ და ფერეკრატესეულ საზომთა შეერთებით მიღებული კარედი ორი სახისაა:

— ს — ს — ს ტრეკიული ტრეპოდა.

— — — — — | — — — — —

(Anacr. 73)

ბ) მარცვალმოკვეცილი გლიკონური საზომი და ფერეკარტესული II
(გამოიყენებოდა $\alpha\alpha\alpha$ $\sigma\epsilon\chi\omicron\upsilon$)

- 5 - u u - u - | - 5 - u u - u

(Анаст. 17)

8) ორკარედიაანი სტროფი: 1. უკვეცელი ტროქეული ტეტრაშეტი**, 2. კატალექტიკური ტროქეული ტეტრაშეტი:

$$\frac{1}{2} \cup \frac{1}{2} \cup \mid \frac{1}{2} \cup \frac{1}{2} \cup \mid \frac{1}{2} \cup \frac{1}{2} \cup \mid \frac{1}{2} \cup \frac{1}{2} \cup$$
$$\frac{1}{2} \cup \frac{1}{2} \cup \left| \frac{1}{2} \cup \frac{1}{2} \cup \right| \frac{1}{2} \cup \frac{1}{2} \cup \left| \frac{1}{2} \cup \frac{1}{2} \right| \frac{1}{2} \cup \frac{1}{2}$$

πάλε θρηκή:η, τί δὴ με λόξον δμμασι βλέπουσα
 γηλεῶς φεύγεις, δοκέεις δέ μ' οὐδὲν εἰδέναι σοφόν;

(Anacr. 88)

უზედნელო ფაშატო-თრაკიულო, ალმატყრად რად მიტყერი, უწყალოდ. რად
გამირბიხარ, გგონია, რომ სიბრძნისა არაფერი გამეგება?

9) სამკარედოიანი სტრუქტურა: ორი უპვეცელი ტეტრაპეტრუ-
ლი კარელი+ერთი იამბური დიპეტრუ (a a b):

$$- \cup - \cup - | - \cup - \cup - \cup = a$$
[illegible]

5 - 1 - 5 - 1 - 1 b

πρὶν μὲν ἔχων βερβέριον, καλλύμματ' ἐσφηνωμένα,
καὶ ξυλίνους ἀστραγάλους ἐν ᾧ καὶ ψιδὸν περὶ
πλευρῇσι (δέρρων) βοός...

(Анвсг- 54)

უწინ ძონძი ეცეა, მოსასხამი შემოტმასნოდა ყურებზე. ხის ზარებში ჭყთა, მხრებზე კი ეფარა ხარის გაბურჯული ტყავი...

• παιδὶ ἀβρῆ.

•• Μέτρον Ἀνακροσόντιον, versus octonarius.

အပူပူ

Ἐπεὶ δὲ (B)

ტ. 87. 2) სქემა პინდარეს პითიური პირველი ოდისა:

Ἰέρωνι Αἰτναίῳ ἄρματι

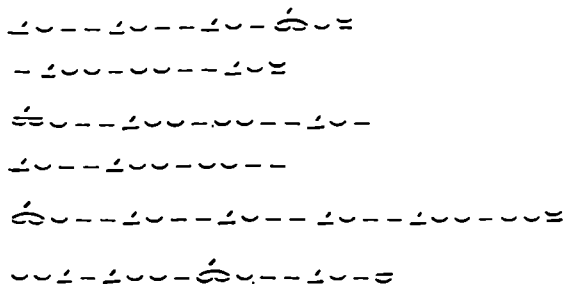
[illegible]

‘ဂွဂွ’

Ἐπεὶ δὴ οὕτως (B)

100-60-100-100

100-60-100-100-100-100

აბიკური დრამის მებრული კომპოზიცია

§ 68. ძველი ბერძნული დრამატული თხზულება (ტრაგედია თუ კომედია) მებრული თვალსაზრისით ნარევი ხასიათის ნაწარმოებია (παιημα μαχον αμαχ γένος). მასში ორი მთავარი ნაწილი გამოიყოფა: სადილოგო (სამსახიობო) და საგუნდო (ქოროსმეირი) ⁴⁰. პირველ ნაწილს ეპიკური ხასიათი ჰქონდა, მეორე კი ლირიკული ნაწილი იყო.

§ 69. პირველი ნაწილი შეიცავდა მოქმედ პირთა (მსახიობთა) სიტყვებს, ე. ი. დიალოგებსა და მონოლოგებს და სარეცეტიციოდ იყო დანიშნული. იგი იგებოდა საკარედო პრინციპით — αμαχ σείχον. უმთავრესი სალექსო საზომი ამ ნაწილისა იყო იამბური ტრიმეტრი (ტერფთა ცნობილი მონაცვლეობით იხ. § 48, 49), ზოგჯერ გამოიყენებოდა კატალექტიკური ტროქეული ტეტრამეტრი (იხ. § 53—55) იამბური ტეტრამეტრი, ანაპესტური ტეტრამეტრი (ე. წ. μέτρον ἄρσ-φοδνείον). ამ საზომთა კარედები პარამონიულად არის ხოლმე განაწილებული გაცხოველებულ საუბარში მთლიანი ან ნაწილობრივი სახით (იხ. § 50 — ἀντιλαβή). ეს ქმნიდა ე. წ. σείχιμα σείμα-ს.

§ 70. მეორე ნაწილი — საგუნდო პარტიები ითხზებოდა αμαχ σσσημα. აქ გამოყენებული იყო ადრინდელი მელიკოსი პოეტების ლირიკული საზომები ანდა დრამატული თხზულების ავტორის მიერ სიტუაციის შესაბამისად შედგენილი ახალი — თავისუფალი მებრული ერთეულები.

დრამატულ თხზულებაში საგუნდო ლირიკის ტრადიული სისტემის მხოლოდ ორ ელემენტს — სტროფსა და ანტისტროფს იყენებდნენ (ეპოდი მეტად იშვიათად გვხვდება), ასე რომ საგუნდო სიმღერის ძირითადი სქემაა A A B B C C... ე. ი. სტროფი ანტისტროფი, სტროფი ანტისტროფი, სტროფი ანტისტროფი...) ⁴¹.

§ 71. ქორიკული სიმღერის საზომი, როგორც ვთქვით, ლოგაედური — ნარევი; მასში შეხმატებილებულია თანაბარი და არათანაბარი გვარის (γένος ἴσος და γένος ἀνισός) რიტმი. გამოთყენებულია შემდეგი ტერფები: იამბი, ქორე, დაქტილი, ანაპესტი, ეპიტრიტები, კრეტიკი, პეონები, დაღმავალი იონიკი, დაქტილოტროქეები, დაქტილოეპიტრიტები, ბაქხიები და სხვ.

ლოგაედური საზომის ძირითადი ფორმებია ლოგაედური ტეტრაპოდი (μῆτρον Ἰσχυαίον — გლიკონური საზომი) და ლოგაედური ტრიპოდი (μῆτρον Φερεκράτειον — ფერეკრატესეული საზომი).

გლიკონურ და ფერეკრატესეულ საზომებს (იხ. § 62, 63) ხშირად უერთდებიან ტროქეული, იამბური და დაქტილო-ტროქეული დიპოდიები და ქმნიან ე. წ. ლოგაედურ პენტაპოდიებსა და ჰექსაპოდიებს.

§ 72. ყველაზე რთული საზომია ე. წ. დოქმიოსი (δόχμιος), რომელშიაც არსისები გაუმიჯნავად ხვდებიან ერთმანეთს. დოქმიოსის სქემებია:

1. — — || — — (ძირითადი ტიპი)

2. — — — — | —

ძირითადი ტიპის დოქმიურ დიპოდიაში იამბს (— —) მოსდევს კრეტიკი ანუ ამფიმაკრი (— — —). აქ გვაქვს შეხამება: γένος ἀνισός და γένος ἴσος (§ 16,3).

ტერფთა ცვლის შედეგად (გრძელი ელემენტის დაშლა მოკლე მარცვლებად, მოკლე მარცვლის დაგრძელება, ანაკრუსისი და სხვ.) დოქმიოსს ძალუძს 32 ვარიანტად წარმოდგენა.

დოქმიოსით გამართული საგუნდო გალობა ჩვეულებრივ სევედისა და გოლების გალობა იყო.

კლასიკური ლათინური (რომაული) ლექსთწყობა

§ 73. კლასიკური ლათინური ანუ რომაული ლექსთწყობა ბერძნული ლექსთწყობის მსგავსად მეტრულ—ოდენობითი—კვანტიტატიურია (§ 7). მასში ასახულია კლასიკური ლათინური ენის ფონეტიკის არსებითი ნიშანი—გრძელი და მოკლე ხმოვნების და მათი შემცველი გრძელი და მოკლე მარცვლების გამორჩევა. რომაული მეტრიკის საფუძველია არა ექსპირატორული თუ მუსიკალური (გრამატიკული) მახვილი, არამედ გრძელი და მოკლე მარცვლების შემცველ ტერფთა რიტმული მონაცვლეობა სალექსო კარედებში. კლასიკური ლათინური ლექსის სწორი წაკითხვა—სკანდირება (§ 33) უთუოდ გულისხმობს მარცვლის ოდენობის ცოდნას.

პ რ ო ხ ო ღ ი ა

§ 74. მარცვლის ოდენობა (quantitas syllabarum). მარცვლის ოდენობას განსაზღვრავს მისი შემადგენელი ხმოვანი. გრძელი ხმოვნის შემცველი მარცვალი გრძელია (syllaba longa), მოკლე ხმოვნისაგან შედგენილი მარცვალი კი — მოკლე (syllaba brevis). გრძელი მარცვლის ხანგრძლივობა ანუ ოდენობა (quantitas) ორი მორის შემცველია, მოკლე მარცვლისა კი — ერთის. მათი შეფარდება არის 2:1 (§ 14).

მარცვალი გრძელი ან მოკლე შეიძლება იყოს წარმოშობით ანუ ბუნებით (naturā) და მდებარეობით (positione).

§ 75. მარცვლის ოდენობის გასარკვევად საჭიროა ვიცოდეთ ხმოვნის ოდენობა. ლათინურ ანბანში *a e i o u y* ასოებით გამოსახული ხმოვანი ბგერები ხან გრძელი ხმოვნებია, ხან კი — მოკლე; ე. ი. სულ 12 მარტივი (6 გრძელი, 6 მოკლე) ხმოვანი გვაქვს. ამას ემატება 4 დაღმავალი დიფთონგი: *ae* (<ai), *oe* (<oi), *au* და *eu*. დიფთონგები გრძელი ხმოვნებია.

არსებობს წესები, რომელთა საფუძველზეც ვარკვევთ, მოკლეა თუ გრძელი ესა თუ ის მარტივი ხმოვანი:

1. ხმოვანი ხმოვნის წინ მოკლეა (*vocalis ante vocalem corripitur*). გამონაკლისს შეადგენენ ბერძნული ნასესხობები (მაგ. *Brisēis-Chrysēis...*) და ზოგიერთი ლათინური სიტყვა;

2. ხმოვანი მოკლეა, თუ მას *h* ბგერა მოსდევს *cōhors, vēho...*;

3. ბოლოკიდური *l, m, r, t* თანხმოვნები წინმდებარე ხმოვანს ამოკლებენ: *laudās* 'აქებ', მაგრამ *laudāt* 'აქებს'.

4. ხმოვანი გრძელია, თუ მას ორი ან მეტი თანხმოვანი მოსდევს: *demonstro, hirūdo...*;

5. თუ ხმოვანს ისეთი ორი თანხმოვანი მოსდევს, რომელთაგან პირველი ხშულია, ხოლო მეორე — ნარნარა (*muta cum liquida*), ასეთი ხმოვანი მოკლეა.

ამ გვარად:

1. მარცვალი გრძელია წარმომავლობით, თუ იგი გრძელ ხმოვანს ან დიფთონგს შეიცავს; *lū-na* 'მთვარე', *cae-lum* 'ცა', *au-rum* 'ოქრო' და სხვ.

2. მარცვალი გრძელია მდებარეობით, თუ იგი დახურულია: *gūt-ta* 'წვეთი', *ūc-sor* (გრაფიკულად *uxor*) 'მეუღლე'. *hās-ta* — შუბი და სხვ.

3. მარცვალი მოკლეა მდებარეობით, თუ იგი ღიაა: *lē-o* 'ლომი', *cā-nis* 'ძალი', *pē-pu-lus* 'ხალხი', *fā-cī-o* 'ვაკეთებ' და სხვ.

სხვა შემთხვევებში მარცვლის ოდენობის გამოსარკვევად საჭიროა სიტყვის ისტორიის ცოდნა. ლექსიკონებში ჩვეულებრივ სათანადო ნიშნებით გამოსახულია ხმოვნის (*resp. მარცვლის*) ოდენობა (§ 11)¹.

§ 76. კლასიკური ლათინური ლექსთწყობა ბერძნული მეტრიკის უშუალო და ინტენსიური გავლენით ჩამოყალიბდა. სალექსო კარედი (*versus*) აქაც იმ ტერფების (*pedes*) საფუძველზე დგებოდა, რომლებიც ბერძნულ მეტრიკაშია ცნობილი; ტერფის ძლიერ ნაწილს — არსისს აქაც ისეთივე მეტრული მახვილი — იქტუსი (*ictus*) მოუდის, როგორიც ბერძნულ ტერფებში გვაქვს (§ 15)².

ლათინური ლექსის სწორი სკანდირებისათვის (§ 33) ამ წიგნის 13 — 33 პარაგრაფებში წარმოდგენილ წესებსა და ცნებებს საჭიროა დაეუმატოთ შემდეგი:

1. ჰიატუსი (*hiatus*, იხ. § 23) რომაულ პოეზიაში შედარებით იშვიათი მოვლენა იყო³. ჰიატუსის შემთხვევები ყველაზე მეტად პლატეს კომედიებში გვხვდება.

2. ელიზია (*elision*, § 25): თუ ლექსში სიტყვას, რომელიც ბოლოვდება ხმოვანზე ანდა ხმოვანზე + *m* (*-am, -em, -im, -um*), უშუალოდ მოსდევს ხმოვნით ან *h* ბგერით დაწყებული სიტყვა, პირველი

სიტყვის ბოლოკიდური ხმოვანი ანდა ხმოვანი +m სკანდირების დროს. ამოვარდება.

მაგალითად:

primaque ab—primaquab; quamquam animus—quam-
quanimus; meminisse herret—meminiss heret.

3. აფარესისი (elision inversa, § 28): თუ ხმოვნით ანდა -am, -em, -im, -um მარცვლებით დაბოლოებულ სიტყვას უშუალოდ მოსდევს est ზმნა, ამ ზმნის თავკიდური ხმოვანი e ლექსში არ წავიკითხება.

მაგალითად:

sata est—satast; patria est—patriast; primum est—
primumst.

4. სინიძესისი (synizēsis, § 29) — ორი მომიჯნავედ მდებარე ხმოვნის გამოთქმა ერთ მარცვლად ისევე გვხვდება რომაულ პოეზიაში, როგორც ბერძნულში. მაგალითად: deinde, anteit უნდა წავიკითხოთ. როგორც „დ ო ნ დ ე“, „ან ტ ი ტ“.

5. სინერესისი (synaeresis) — ეს არის ლექსში i და u ხმოვანთა შეცვლა შესაბამისი თანხმოვნებით; მაგალითად: genua შეიძლება წავიკითხოთ როგორც genva.

6. უმარცვლო u-მ შეიძლება ლექსში მარცვალი შექმნას. მაგალითად: suadet („სვადეტ“) შეიძლება სამმარცვლიან სიტყვად იქნეს მიჩნეული (su-ad-et).

7. ხშირია ლექსში მარცვლის ამოღება (სინკოპე). მაგალითად: deorum → deum, superiorum → superum და სხვ.

§ 77. სატურნული ლექსი. ბერძნული მეტრიკის გავლენით კლასიკური ლათინური ლექსთწყობის ჩამოყალიბებამდე რომაულ პოეზიაში სხვადასხვა ორიგინალური საზომი არსებობდა. მათ იყენებდნენ ლირიკულ და დრამატულ სიმღერებში. ერთ-ერთი უძველესი საზომი იყო ე. წ. სატურნული ლექსი (versus saturnius sive faunius).

სატურნული ლექსის მეტრული აღნაგობის საკითხი მეცნიერებაში დღემდე გადაუჭრელია. იყო მოსაზრება, თითქოს ეს საზომი აქცენტური ლექსისათვის იყო გათვალისწინებული, მაგრამ ამ მოსაზრებას დღეს თითქმის აღარ ჰყავს მხარდამკერი. ამ საზომის უძველესი ფორმა ქორეიამბური დიპოდიია, რომელიც ერთ მტკიცე წესს არ ემორჩილება და თავისებურებებით ხასიათდება⁴. აი მისი ძირითადი სქემა:

— — — — — | — — — — —

მეტელუსები ავ ამბავს დაწვევენ პოეტ ნევიუსს.

სატურნულის საზომით იყო გამართული გნეუს ნევიუსის (დაახლ. 270—201) პოემა *Bellum Poenicum* „პუნიკური ომი“. სატურნული საზომით თარგმნა ლივიუს ანდრონიკემ (დაახლ. 284—207) ჰომეროსის „ოდისეა“. თარგმანი ასე იწყებოდა:

მიამბე, კამენაე, მოხერხებულ ვაჟაყაზზე.

§ 78. დაქტილური ჰექსამეტრი (§§ 34 — 37). ეს საზომი რომაულ პოეზიაში დაამკვიდრა პოეტმა კვინტუს ენიუსმა (Quintus Ennius, 239 — 169). ოსტატურად გამართული ჰექსამეტრებით შეთხზა ენიუსმა 18 სიმღერის შემცველი პოემა *Annales* („ანალები“). ამერიდან დაქტილური ჰექსამეტრი კლასიკური ლათინური პოეზიის ერთ მთავარ საზომთაგანი გახდა; რაც შეეხება სატურნულ ლექსს, იგი თანდათანობით განიღვნა ხმარებიდან.

ლათინური ჰექსამეტრული კარედის სქემა, ყველა შესაძლებელი შემთხვევის გათვალისწინებით ასეთი იქნება:

५७ | ५७ | ५७ | ५७ | ५७ | ५७

§ 79. ჰექსამეტრები.

1. წმინდა დაქტილური ტერფების შემცველი ანუ ჰოლოდაქტილური კარელები (იხ. § 36,1):

Inter opus monitusque genae maduere seniles

(Ov.)

საქმისა და დარიგების ქაშს ბებრული ღაწეები [ცრემლით] დაუსველდა.

Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum

(Verg.)

ქენების ელვრით არყევს ფაშარ მინდორს ჩლიქი

:Scimus et hanc veniam petimusque damusque vicissim

(Hor.)

ვიციტ და ამ უფლებას შენაცვლებით კიდევ ვლებულობთ და კიდევ ვაძლევეთ.

2. მხოლოდ სპონდეური ტერფებით გამართული კარედი (რაც მეტად იშვიათია):

Olli | respon | dit rex | Alba | i lon | gai
 _ _ | _ _ | _ _ | _ _ | _ _ | _ _
 (Enn.)

მას უპასუხებს მეფე ალბა ლონგისა.

3. კარედები, რომლებშიაც დაქტილური და სპონდეური ტერფები მონაცვლეობენ (§ 36,3):

Quidquid id est timeo Danaos et dona ferentes
 _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
 (Verg.)

რაც უნდა იყოს, მეშინია საჩუქრის მომართმევი დანაელებისაც.

Omnia possideat non possidet aera Minos
 _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
 (Ov.)

ღაე ფლობდეს ყოველს, მაგრამ ჰაერს ვერ ფლობს მინოსი.

§ 80. ცეზურა ჰექსამეტრულ კარედში (§§ 21, 37). ლათინურ ჰექსამეტრში ცეზურა გვხვდება:

1. მესამე ტერფის გრძელი მარცვლის შემდეგ. ეს არის ვაეური ცეზურა *semiquināria* (ბერძ. პენტემიმერესი — „ხუთი — ნახევარტერფიანი“):

Omnia possideat || non possidet aera Minos
 _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
 (Ov.)

Quadrupedante putrem || sonitu quatit ungula campum
 _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
 (Verg.)

Laocoon ductus || Neptuno sorte sacerdos
 _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
 (Verg.)

ლაოკონის ნეპტუნუსის წილით რჩეულ ქურუმს მოჰყავდა...

2. მეოთხე ტერფის გრძელი მარცვლის შემდეგ. ეს არის ცეზურა *semiseptenāria* (ბერძ. ჰეფთემიმერესი — „შვიდი — ნახევარტერფიანი“), რომელსაც ჩვეულებრივ წინ უძღვის სხვა ცეზურები, უპირა-

ტეჰად კი — ცეზურა მეორე ტერფის გრძელი მარცვლის შემდეგ, ე. წ. *semiternāria* (ბერძ. ტრითემიპერესი — „სამი — ნახევარტერფიანი“);

Stat sonipēs || ac frena ferōx || spūmantia mandit
 ′ ′ ′ ′ ′ ′ || ′ ′ ′ ′ ′ || ′ ′ ′ ′ ′ ′

ღვას ფეხხმაურა და თავაწვეტილი ქაფმორეულ ლაგამს ღეჰავს.

3. მესამე ტერფის პირველი მოკლე მარცვლის შემდეგ. ეს არის შედარებით იშვიათად ხმარებული ქალური ცეზურა *post tertium trochaeum* (ბერძ. „კატა ტრიტონ ტროხაიონ“ — „მესამე მოკლეს შემდეგ“);

Aut aliquis latet error: || equo ne credite, Teucri
 ′ ′ ′ ′ ′ ′ || ′ ′ ′ ′ ′ ′ ′ ′

(Verg.)

ან სხვა ხრიკი რამ იმალება: ცხენს ნუ ენდობით, ტევკრო!

§ 81. დიერესისი (*diaeresis* — §§ 22, 37, 4). ლათინურ ჰექსამეტრში ჩვეულებრივ გვხვდება ე. წ. ბუჟოლიკური დიერესისი ანუ ცეზურა მეოთხე ტერფში სიტყვისა და ტერფის დასასრულთან:

Solstitium pecori || defendite: † iam venit aestas
 (Verg.)

ნაბუნიაობას დაიცავით საქონელი: უკვე მოდის ზაფხული.

Omnia tempus edax || depascitur, † omnia carpit.

სრული დიერესისებიანი კარდება:

Sparsis † hastis † longis † campus † splendet et † horret
 (Enn.)

გრძელი შუბებით დაფარული ველი ბრწყინავს და თრთის.

§ 82. ლათინური ჰექსამეტრის გადმოცემა ქართულ პოეზიაში. როგორც ზემოთ ვთქვით (§ 45.7), დაქტილური ჰექსამეტრის გადმოსაცემად ქართული თოთხმეტმარცვლიანი ლექსი გამოიყენა პ. ბერაძემ. ამ საზომითაა შესრულებული ლუკრეციუსის ფილოსოფიურ-მხატვრული პოემის („საგანთა ბუნებისათვის“) მისეული თარგმანი. მოგვაქვს შესავალი კარედების ორიგინალი და ქართული თარგმანი:

*Aeneadum genetrix, hominum divumque voluptas,
 Alma Venus, caeli subter labentia signa
 Quae mare nāvigerum, quae terras frugiferentis*

Concelebras, per te quoniam genus omne animantum

5. Concipitur visitque exortum lumina solis:

შენ ენადლა წინაპარო, დედაო ვენუს,
კაცთა და ღმერთთა სანატრელო, სიცოცხლით ავსებ
მსრბოლ ვარსკვლავიან ცის ქვეშეთში სომალდიან ზღვას
და ნაყოფიერ დედამიწას. ყოველი არსი

5. შენით სულდგმულობს, იზადება და სკვერეტს მზის ნათელს *.

თოთხმეტმარცვლიანი ლექსით არის თარგმნილი ვერგილიუსის
„ენეიდაც“. აი ამ პოემის შესავალი კარედები:

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris

Italiam fato profugus Laviniaque venit

Litora; multum ille et terris iactatus, et alto

Vi superum saevae memorem Iunonis ob iram,

5. Multa quoque et bello passus, dum conderet urbem.

Inferretque deos Latio, genus unde Latinum

Albanique patres atque altae moenia Romae.

ეუმღერი ბრძოლებს ვაჟკაცისა, ვინაც პირველად
ბედმა ტროიდან გადმოხვეწა იტალიაში.

მოვლო მრავალი მიწა-წყალი ღმერთების ნებით
რისხვადყოფილ მძლე იუნოს სიმკაცრის გამო.

5. ბევრიც იომა, ვიდრე ქალაქს მისცემდა ფუძეს,
კერპებს — ლაციუმს, სად დამკვიდრდა ტომი ლათინთა,
აღბელთ მამანი და გოდოლნი ამაყი რომის *.

იგივე საზომი უდევს საფუძვლად ოვიდიუს ნაზონის ეპიკური ქმნი-
ლების „მეტამოროფოზების“ ქართულ თარგმანს. ამ შემთხვევაშიც შესა-
ვალ კარედებს დავიმოწმებთ ორიგინალსა და თარგმანში:

In nova fert animus mutatas dicere formas

Corpora. Di, coeptis, nam vos mutastis et illas,

Adspirate meis, primaque ab origine mundi

Ad mea perpetuum deducite tempora carmen.

ახალ სხეულში გარდასახულ სახეთა ხოტბად
სული მაქვზებს; გარდასახეთ, რადგან თქვენ ღმერთნო,
მეც შემეწიეთ და სიმღერა დასაბამიდან
ჩემს დროებამდე უწყვეტელად მომატანინეთ! *

ლირიკული საზომები

§ 88. ელეგიური დისტიქი (versus elegiacus, distichon elegiacus) ეს საზომი რომაულმა ლირიკამ ბერძნული პოეზიიდან შეითვისა. ელეგიური დისტიქის აღნაგობა კლასიკურ ლათინურ მეტრიკაში ისე-

თივე, როგორც ბერძნულში — დაქტილურ ჰექსამეტრს მოსდევს პენტამეტრული კარედი, რომელშიაც დაქტილური ტერფების შენაცვლება სპონდეებით მხოლოდ პირველ ნახევარშია დასაშვები (იხ. § 46, 47):

— — — — — (—) — —

— — — — || — — — —

ნიმუშები:

Donec eris felix, || multos numerabis amicos
— — — — — || — — — — —

Tempora si fuerint || nubila, solus eris
— — — — — || — — — — —

(Ov.)

ვიდრე ბედნიერი იქნები, მრავალ მეგობარს დაითვლი;
თუ დრო დაგიდგა ღრუბლიანი, მარტო დარჩები.

Militat omnis amans, et habet sua castra Cupido;
Attice, crede mihi, militat omnis amans

(Ov.)

ყველა მიჯნური მებრძოლია; კუბიდონსაც თვისი ბანაკი აქვს;
ატიკუს, მენდე მე: მებრძოლია ყველა მიჯნური.

Nec, quae praeteriit, iterum revocabitur unda,
Nec, quae praeteriit, hora redire potest

(Ov.)

ჩავლილი ტალღა [წყალი] უკან ვერ მოიხშობა,
განვლილ დროსაც არ ძალუძს უკან დაბრუნება.

Non amo te, Sabidi, non possum dicere quare:
Hoc tantum possum dicere, non amo te

(Mart.)

საბიდიუსო არ მიყვარხარ, ვერ გეტყვი რატომ;
მხოლოდ ეს ძალმიძს მოგახსენო, რომ არ მიყვარხარ!

Navita de ventis, de tauris narrat arator
Enumerat miles vulnera, pastor oves

(Prop.)

მეზღვაური ქარებზე ჰყვება, მზენელი — ხარებზე;
ჯარისკაცი კრილობებს ითვლის, მწყემსი კი — ცხვრებს.

§ 84. იამბური საზომები. იამბური ტერფებით * გამართული საზომები ხშირია რომაულ პოეზიაში. იამბებითაა შეთხზული დრამატულ ნაწარმოებთა სადილოგო პარტიები, იგავ-არაკები და სატირული ხასიათის ლექსები.

1. იამბური ტრიმეტრი (trimeter iambicus). როგორც უკვე ცნობილია (§ 48), იამბური ტრიმეტრი შედგება სამი წყვილი იამბური ტერფისაგან — სამი დიპოდიისაგან (iambi numerantur per dipodias). ცეზურა მესამე ტერფის პირველი მარცვლის შემდეგ არის; გვხვდება მეოთხე ტერფის პირველი მარცვლის შემდეგაც. კენტი ტერფები შეიძლება სპონდევებმა შეცვალონ. პირველ ხუთ ტერფში დასაშვებია იამბის შეცვლა ტრიბრაქით (§ 48, 6).

სქემა:

— — — — || — — — —

ამ საზომით არის დაწერილი, მაგალითად, ჰორაციუსის XVII ეპოლი:

Neptunus albo tundit || hibernus salo
— — — — || — — — —

ნეპტუნუსი ზამთრობით ფართო ზღვას [სამკბილას] ურტყამს.

ნიმუში კატულუსის ლექსიდან:

Quis hoc potest videre, || quis potest pati?
— — — — || — — — —

ვის ძალუძს, ამას უყუროს, ვის ძალუძს, მოითმინოს?

(Cat. XXIX)

2. იამბური სენარიუსი (versus iambicus senārius — 6 [seni] იამბისაგან შემდგარა კარედი). დრამატულ პოეზიასა და I საუკუნის იგავ-არაკების მოხზველი პოეტის ფედრუსის (Phaedrus || Phaeder) ნაწარმოებებში გამოყენებულია იამბური საზომის უფრო თავისუფალი სახე, ეგრეთ წოდებული სენარიუსი. ამ საზომში იამბური ტერფი შეიძლება, მეექვსე ტერფის გარდა, ყველგან შეიცვალოს სპონდევით (— —), დაქტილით (— — —), ანაპესტით (— — —) ან ტრიბრაქით (— — —).

ნიმუში პლავტუს კომედიიდან:

Leno me peregre militi Macedonico
— — — — — — — — — —

* Syllaba longa brevi subiecta vocatur iambus

(Hor. Epist. II, 251)

გრძელი მარცვლი მოკლე მოყოლებული იამბად იწოდება

() () () () () () () () ()

(Pseudolus, 51 — 52)

მაჟანკალმა, ჩემო ნეტარებაჲ, საზღვარგარეთ მიმეყილა მაკელონელ ჯარისკაცს ოც
მინალ.

ფედრუსის იგავ-არაკებში ერთდერთი კარედია გამართული წმინდა იამბური ტრიმეტრი:

() () () () () ()

(Prol. III, 2)

თავისუფალი უნდა იყო საქმეთაგან, ჩემო ევტიხი...

სხვა კარედებში (სენარიუსებში) იაშბური ტერფი გვაძლევს: სპონ-
დეს (-), დაქტილს (-), ანაპესტს (-), ტრიბრაქს (-) და პროკლესმატიკოსს (-); შეეკვსე ტერფი მუდამ იაშბური ან
პირიქულია (-).

ნომერები:

სპონდრე

Impulsus me Fortasse finibus
) _) _ _ _ - _ _) _

(I, 1,9)

დაქრილი ჰეშმარიტების ძალით უკუგდებული

Atqu(e) ita | correp | tum | lace | rat inusta | nece
 - ˘ - ˘ - ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘

(I, 1,13)

ასე შეიძყრო და უსამართლო სიყვდილით მოსპო.

ა ნ ა პ ე ს ტ ი

Inu | tilis | quoni(am) esset || qui | fuerat | datus

(I, 2,23)

რაკილა უსარგებლო იყო ბოძებულის

കൃഷ്ണകാവ്യം

Respon dit a gnus: „equi dem // na tus non eram“

(I, 1,11)

3. იამბიური ორკარედოანი სტროფი — დისტიქი (*Distichon iambicus*) — იმ. § 86.1.

4. ქოლიამბი ანუ კოკლი 'იამბი (choliambus). როგორც ცნობილია, ქოლიამბური საზომის მეექვსე ტერფი ქორეულია (§ 51):

— — — — — — — — — —

6 იმე უი:

Miser Catulle, desinas ineptire,

— — — — — — — — — —

Et quod vides perisse, perditum ducas

— — — — — — — — — —

(Cat. I, 8)

საბრალო კატულუსო, თავი ანებე მიეთმოეთსა და რასაც ხედავ, რომ დაიღუპა, დაღუპულად მიითვლიდე.

§ 85. ნარევტერფიანი ანუ ლოგადური საზომები.

1. ფალეკოსური თერთმეტმარცვლოვანა (versus hendecasyllabus Phalaecius)—იხმარებოდა კარედული პრინციპით (ααρξον). საზომის პირველი ორი მარცვალი სამი ვარიანტით წარმოგვიდგება (ე. წ. ეოლიური ბაზისი):

— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

ნიმუშად მოგვაქვს კატულუსის V ლექსი:

Vivamus mea Lesbi(a), atqu(e) amemus,

— — — — — — — — — —

Rumorésque senum severiorum

Omnes unius aestimemus assis.

Soles occidere et redire possunt:

Nobis cum semel occidit brevis lux,

Nox est perpetua una dormienda.

Da mihi basia mille, deinde centum,

Dein mille altera, dein secunda centum.

Deind(e) usqu(e) altera mille, deinde centum.

Dein, cum milia multa fecerimus,

Conturbabimus illa, ne sciamus,

Aut nequis malus invidere possit,

Cum tantum sciet esse basiorum.

რუსულ ენაზე ამ ლექსის რამდენიმე თარგმანი არსებობს, მაგრამ ორიგინალთან მიახლოებული საზომით შესრულებული თარგმანი ეკუთვნით ა. პიოტროვსკისა და ს. შერვინსკის. დავიმოწმებთ დასაწყის კარგდებს:

Будем жить и любить, мой подру́га!
Воркотно стариков ожесточенных
Будем в ломаный грош с тобой ставить!

(პიოტროვსკისეული) ⁰

Будем, Лёсбия, жить любя друг друга!
Пусть ворчат старики, — что нам их ропот?
За него не дадим монетки медной!

(შერვინსკისეული) 10

კატულის ეს ლექსი თერმეტმარცვლიანი ქართული საზომით
თარგმნა ს. ყაუხჩიშვილმა:

ვიცხოვროთ და ვინეტაროთ, ლესბია!
ყურს ნუ ეუგდებთ, გროშ-ფასად ნუ ჩაეაგდებთ
მოჩიფჩიფე მოხუცების ყბელობას ¹¹.

ყოველი კარედი სამუხლიანია — $4 + 4 + 3$

ସ୍ତୋତ୍ର:

გაზაფხულის შემოსვლისა მხმობელნი
4 4 3

(**Ն Ե Մ Ե, «Մանկ Մանկ»**);

შუალამის ვარსკვლავით ცაში ხარ

(ს ა ი ა თ ნ ო ვ ა, „შუალამის..“) ¹²

ორიგინალური საზომით თარგმნა ეს ლექსი გ. სარიშვილმა:

ვიცხოვროთ, ლესბია, ერთმანეთის სიყვარულითა,
დაე, იბუზღუნონ ბებრებმა, რას ეაქნევთ მათს ლულულს, —
იგი ჩვენთვის ერთ გახიზვებულ გროშად არა ღირს¹³.

პირობითი საზომით თარგმნა ეს ლექსი გ. გაჩეჩილაძემ. „ჩვენ ვცადეთ, — წერს იგი, — შეგვექმნა ქართული ათმარცვლიანი და თორმეტმარცვლიანი ლექსის მუხლები (ძირითადი რიტმული ერთეულების 5+6) ნაერთი, რომელიც ისეთივე პირობითი გამოვიდა, როგორც ანტიკურ საზომთა პირდაპირი გაღაღების ყველა ცდა“:

ვიცხოვროთ ასე | და მუდამ გვიყვარდეს,
ჩემო ლესბია | ნურაფრად ჩაეგდებთ
ბოროტ მოხუცთა გამცილავ საუბარს¹⁴.

2. საფოური სტროფი I (versus Sapphicus minor + versus Adonicus = systēma Sapphicum minus,

$\begin{array}{c} \text{— — — — —} \\ \text{— — — — —} \\ \text{— — — — —} \\ \text{— — — — —} \end{array}$

ამ საზომს იყენებდა კატულუსი. ხშირად მიმართავდა მას პორაციუსი: 26 ლექსი ამ საზომით აქვს დაწერილი (იხ. ოდები: I, 2, 4, 6, 8, 10, 16; 30, 32, 38; II. 2, 4, 6, 8, 10, 16; III, 8, 11, 14, 18, 20, 22, 27; IV, 2, 6, 11 და Carmen saeculare).

ნიმუშები:

Ille mi par esse deo videtur,
 Ille si fas est, superare divos,
 Qui sedens adversus identidem te
 Spectat et audit

(Cat. LI)

ა. პიოტროვსკის რუსული თარგმანი „ორიგინალის საზომით“:

Кажется мне тот богоравным или —
 Коль скзать не грех — божества счастливей,
 Кто сидит с тобой, постоянно может
 Видеть и слышать ¹⁵

ქართული თარგმანები:

ს. ყაუხჩიშვილისა (ორიგინალთან მიახლოებული პირობითი საზომით) —

ღმრთისა სწორად შეჩვენება ის კაცი,
 კიდევ მეტი, ღმერთსაც აღმატება,
 ვინც შენთან ზის, ისმენს ტბილ ხმას ჯაღოქარს
 და გიჟების თვალბში ¹⁶.

გ. გაჩეჩილაძისა (ორიგინალთან მიახლოებული პირობითი საზომით) —

ასე ვგონებ: ნეტარებს ღმერთებრ ლაღად,
 ვინც მანდ გიზის, საუბრობს შენთან ერთად,
 თვალში გიმზერს, ყურს უგდებს სიტყვებს შენას,
 ისმენს შენს ძღუდრტულს ¹⁷.

კ. ტიქინაძისა (ქართული თორმეტმარცვლიანი ლექსით — მუხლ-თა 2 + 4 + 2 + 4 განაწილებით) —

ვეიქრობ, დაედარა ღმერთებს ნეტარებით,
 ვინც ეხლა შენთან ერთად იმყოფება,
 თვალებს არ გაშორებს და გულმოდგინებით
 ისმენს შენს ტკბილ ხმას და ვერცხლის გაცინებას ¹⁸.

Phoébe silvarúmque poténs Diana,
 Lúcidúm caelí decus, ó coléndi
 Sémper ét cultí, date quáe precámur
 Témpore sácro

(Hor. Carm. saec.)

„ფებუსო და ტყეოა მეუფე, დიანაე,
 ცის ნათელო სამკაულო! თაყვანსაცემო
 მარად და პატივდებულნო, გვიბოძეთ, რასაც გემუდარგბით
 ამ წმინდა დღეს.

3. საფოური სტროფი II (metrum Pherecratenm I+versus Sapphicus maior 2x):

— — — — —
 — — — — — | — — — — — | — — — — —

Lýdia, díe per ómnes
 Té deós oró | Sybarín cúr properés amándo
 Pérdere, cúr aprícum
 Óderít campúm, | patiéns púlveris átque sólís?

(Hor. I, 8)

„ლიდიაე, ყველა ღმერთს გავედრებ, გთხოვ მიიზხა: რად ჩქარობ, შენი სიყვარულით დაღუპო სიბარისი? რად შეიძულა მან მზით გამთბარი ველი, ის ხომ იტანდა მტერსა და მზეს?“

4. ალკეოსის სტროფი (Alcaicus hendecasyllabus+Alcaicus enneasyllabus+Alcaicus decasyllabus=systēma Alcaicum; § 60):

— — — — || — — — — —
 — — — — || — — — — —
 — — — — — — — — —
 — — — — — — — — —

ეს საზომი გამოყენებულია ჰორაციუსის 37 ლექსში (I, 9, 16, 17, 26, 27, 29, 31, 34, 35, 37; II, 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13—15, 17, 19, 20; III, 1—6, 17, 21, 23, 26, 29; IV, 4, 9, 14, 15).

6 იმეზი:

O saepe mecum | tempus in ultimum
— — — — — | — — — — —

Deducte Bruto | militiae duce,
— — — — — | — — — — —

Quis te redonavit Quiritem
— — — — — — — — —

Dis patriis Italoque caelo?
— — — — — — — — —

(Hor. II, 7)

თ. ა. პეტროვსკის მიერ შესრულებული რუსული თარგმანი
„ორიგინალის საზომით“:

О ты, что часто в крайних опасностях
У Брута в войске вместе бывал со мной,
Кто возвратил тебя квиритом
Небу родному, богам отчизны?¹⁹

5. ასკლეპიადური მცირე I (versus Asclepiadeus minor
4X, § 62. 1-ბ):

— — — — — || — — — — —

ამ საზომით არის დაწერილი ჰორაციუსის „ძეგლი“ — Monu-
mentum*:

Exegi monumént(um) | aère perénniús
Regalique situ | pyramidum altius,
Quod non imber edax, non aquil(o) impotens
Possit diruer(e) aut innumerabilis

5. Annorum series et fuga temporum
Non omnis moriar multaque pars mei
Vitabit Libitin(am): uqu(e) ego postera
Crescam laude recens, dum Capitolium
Scandet cum tacita virgine pontifex.
10. Dicar, qua violens obstrepit Aufidus
Et qua pauper aquae Daunus agrestium
Regnavit populor(um), ex humili potens
Princeps Aeolium carmen ad Italos

ახ. აგრეთვე Hor. Od. I, 1 („Maecenas atavis...“), IV, 8.

Deeuxisse modos. Sume superbiam
Quaesitam meritis et mihi Delphica
Lauro cinge volens, Melpomene, coman

(Hor. III 30)

ქართული თარგმანი თოთხმეტმარცვლიანი საზომით (5+4+5):

მელპომენესადმი

- ძეგლი დავიდგი ბრინჯაოზე უმარადესი,
უფრო მაღალი ფარაონთა პირამიდებზე;
მას ვერ დაამხოვს ვერც შერეხი ყოვლის შთანთქმელი,
ვერც აკვილონი — ქარიშხალი თავაწყვეტილი,
5. ვერც წელთა რიგი უთვალავი, ვერც დროთა სრბოლა.
მთლად არ გავქრები, უმეტესი ნაწილი ჩემი
გადაურჩება ლიბიტინას; შთამომავლობა
ქებათა-ქებით მომიგონებს, კაპიტოლუმზე
ქურუმთმთავარი ვიდრე ივლის ქალწულთან ერთად.
10. იტყვიან ჩემზე: სად მოქუხსო აუფიდუსი,
სად მეფობდაო ხალხზე დაენუს ღარიბი წყლითა,
მდაბიო კაცმა, ძალჩამდგარმა, უპირველესად
იტალიურად გარდათქვაო ეოლთ სიმღერა.
აჰა, შეიტკბე შენის მადლით, შენის წყალობით
15. მოპოვებული სიამაყე ესე დიადი
და დელფოს დაუნით შემიმკე თმა, ო, მელპომენე!

6. ასკლეპიადური დიდი (versus Asclepiadeus maior,
§ 62, 1-ა):

— — — — — || — — — — — | — — — — — ≡

ნიმუში:

- Tú ne quaésierís, | scíre nefás, | quém mihi, quém tibi
Finem di dederint, | Leuconoe, | nec Babylonios
Temptaris numeros. | Ut melius, | quidquid erit, pati,
Seu plures hiemes, | seu tribuit | Juppiter ultimam,
5. Quae nunc oppositis | debilitat | pumicibus mare
Tyrrhenum: sapias, | vina liques | et spatio brevi
Spem longam reseces. | Dum loquimur, | fugerit invida
Aetas: carpe diem, | quam minimum | credula postero*

(Hor. I, 11)

* იხ. აგრეთვე: Hor. Od. I, 18; IV, 10.

ქართული თარგმანი ოცმარცვლიანი კარელით (5+5+5+5):

ლევკონოესადმი

ნუ, ნუ, ეძიებ, შენ ლევკონოე, მკრეხლობა — შეიტყო იგი,
 იოცხლის ზღვარად თუ რა დაგვიდეს ან მე ანდა შენ მაღალ ღმერთებმა,
 ნურც ბაბილონურ მისნობას მისდევ, უმჯობესია ბედს ემორჩილო:
 იუპიტერმა ბევრი ზამთარი გვიწილდა, თუ ესაა ბოლო —
 ტირენიის ზღვის ტალღებს რომ ამსხვრევს სანაპიროთა ურყევ კლდეებზე.
 იუპე ბრძენი და დაწმინდე ღვინო, ფრთა შეაკვეცე ღიღილ ოცნებებს;
 სანამ ესაუბრობთ, დრო შურიანი არ იცდის, გარბის ფიქრთ უმალესად;
 იოცხლე მხოლოდ ღლეწანდელი ღლით, დაე იოცდეს ხვალემ ხვალისა!

7. ასკლეპიადური სტროფი II (versus Asclepiadeus minor 3x+Versus Glyconius=systēma Asclēpiadeum II):

$\underline{\text{—}}=\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}|\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}$
 $\underline{\text{—}}=\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}|\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}$
 $\underline{\text{—}}=\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}|\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}$
 $\underline{\text{—}}=\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}$

ეს საზომი გამოყენებულია ჰორაციუსის ოდებში: I, 6, 15, 24, 33; II, 12; III, 10, 16; IV, 5, 12.

ნიმუში.

Scriberis Varió | fórtis et hóstiúm
 Víctor Maéonií | cárminis álití,
 Quám rem cúmque feróx | návibus áut equís
 Milles té duce gésserit

(Hor. I, 6)

„ფრთოსანი (= პოეტი) ვარიუსი, [აგრიპა], დაგბატავს მამაცსა და მტერთა დამთრგუნველს შეონიური სიმღერებით; [აღწერს], რა მძევინვარე საქმეც არ უნდა შეესრულებინათ ზომალდებსა თუ ცხენებზე ამხედრებულ ქარისკაცებს შენი წინამძღოლობით“.

8. ასკლეპიადური სტროფი III (Versus Asclepiadeus minor 2x+versus Pherecrateus+versus Glyconeus=systēma Asclepiadeum III):

$\underline{\text{—}}=\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}|\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}$
 $\underline{\text{—}}=\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}|\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}$
 $\underline{\text{—}}=\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}$
 $\underline{\text{—}}=\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}\underline{\text{—}}$

ეს სტროფი გამოყენებულია ჰორაციუსის ოდებში: I, 5, 14, 21, 23; III, 7, 13; IV, 13.

ნიმუში:

Díanám teneraé | dícite vírgínés,
Íntonsúm puerí | dícite Cýnthiúm
Látonámque suprémó
Dílectám penitíus Ioví
(Hor. I, 21)

„უგალობეთ დიანას, ნაზო ქალწულნი; უგალობეთ თმახელუხლებელ (— გაუკრეპელ) კინთიელს [— აპოლონს] და უზენაესი იუპიტერიისათვის მეტად საყვარელ ლატონას!“

9. ასკლეპიადური სტროფი IV (versus Glyconeus + versus Asclepiadeus minor 2x = systēma Asclepiadeum IV):

— = — — — — —
— = — — — — | — — — — —
— — — — — — — —
— = — — — — | — — — — —

ეს სტროფი გამოყენებულია ჰორაციუსის ოდებში: I, 3, 13, 19, 35; III, 9, 15, 19, 24, 25, 28; IV, 1, 3. იყენებდა ამ სტროფს კატულუსიც.

ნიმუში:

Cúm tu, Lýdia, Télephí
Cérvicém roseám | láctea Télephí
Laúdas bráccchia, váe, meúm
Férvens díffícilí | bíle tumét jecúr
(Hor. I, 18)

„როს შენ, ლიდიე, იქებ ტელეფუსის ვარდისფერ კისერს, ტელეფუსის რძის-
დარ მკლავებს, ვაი, რომ ღვარძლით მეცხება გაბურებული ღვიძლი“.

10. არქილოქესეული სტროფი I (დაქტილური ჰექსამეტრი + კატალექტიკური დაქტილური ტრიმეტრი 2x):

— — — — — || — — — — —
— — — — — — —
— — — — — || — — — — —
— — — — — — —

Díffugére, nivés, regeúnt iam grámina cámpis
 Árboribúsque comáe
 Mútat térra vicés et décrescéntia rípas
 Flúmina práetereúnt

(Hor. IV, 7)

„თოვლიან დნებიან, უბრუნდებიან ველთ მცენარენი და ხეთ ფოთლები; დედა-
 მიწა იცვლება და დაკლებულნი ჩაუვლიან ნაპირთ მდინარენი“.

11. ა რ ქ ი ლ ო ქ ე ს ე უ ლ ი ს ტ რ ო ფ ი II (დაქტილური ჰექსამეტ-
 რი: ჯატალექტიკური დაქტილური ტეტრაამეტრი 2x):

— — — — — || — — — — — (—) — —
 — — — — — (—) — —
 — — — — — || — — — — — (—) — —
 — — — — — (—) — —

6 ი მ უ შ ი:

Laudabunt alii Rhodon aut Mytilenen
 Aut Epheson bimariseve Corinthi
 Moenia vel Baccho Thebas vel Apolline Delphos
 Insignis aut Thessalia Tempe

(Hor. I, 7)**

„ზოგიერთები ხობბას შეასხამენ როდოსსა და მიტილენეს, ეფესოსსა და ორი
 ზღვით შემორკალულ კორინთოს კედელთ ან სახელგანთქმულთ — ბახუსით თებეს,
 აპოლონიით დელფოს და თესალიის ტემპეს“.

12. ა რ ქ ი ლ ო ქ ე ს ე უ ლ ი ს ტ რ ო ფ ი III (დაქტილური ტეტრა-
 მეტრი ტროქეული ტრიპოდიით+კატალექტიკური იამბური სენარიუ-
 სი 2x):

— — — — — | — — — — — | — — — — —
 — — — — — | — — — — —
 — — — — — | — — — — — | — — — — —
 — — — — — | — — — — —

Iám Cytheréa chorós | ducít Venus | imminénte lúna,
 Iunctáeqne Nýmphis | Grátíae decéntes

* ზოგიერთი მკვლევარი ამ სტროფს ალკმანისეფლად მიიჩნევს.

** იხ. აგრეთვე: I, 28 და Epod. 12.

(Hor. I, 4)

13. ჰიპონაქტესეული სტროფი (ტროქეული კატალექტიკური დიმეტრიქიამბური კატალექტიკური ტრიმეტრი 2x):

$$\begin{array}{ccccccc} & \downarrow & & \downarrow & & \downarrow & \\ = & \downarrow & \downarrow & = & | & \downarrow & \downarrow & \downarrow & \downarrow \\ & \downarrow & & \downarrow & & \downarrow & & \downarrow & \end{array}$$

Nón ebúr nequ(e) aureúm
Meá renidet in domó lacúnar,
Nón trabés Hyméttiaé
Premunt columbas últimá recísas...

(Hor. II, 18)

„არც სპილოს ძვალი, არც ოქროს ჭერი არ ბრწყინავს ჩემს სახლში; არც პიემ-ტის [მარმარილოს] შორებში აწევება უკადურებს [აფრიკაში] მოჭრილ სვეტებს“.

14. იონიკური დეკამეტრი (ionicus a minori decameter 4x):

[illegible]

Miserárúm (e)st nequ(e) amóri dare lúdúm neque dúlcí | mala
vínó laver(e) áut éxanimári metuéntes | patruaé vérbera línguæ
(Hor. III, 12)

„საბრალო [ქალწულთ] ზედრია, არ მისცენ სიყვარულს [გართობის] უფლება და ვერც ჩამოიჩეცხონ ტყბილი ღვინით ბედის სიმწარე ან არადა უნდა შიშობდნენ, რომ შეძრწუნდებოდნ ბიძის საყვედურებით“.

§ 88. ეპოდური სისტემის საზომები. ეპოდური საზომები ორკარედიანი სისტემის (χαρτ ὀρθογών) საზომებია. ეპოდის უძველესი სახე არქიოლოქემ გამოიყენა დამცინავი სიმღერებისათვის. ეს არის იამბური ტრიმეტრისა და იამბური დიმეტრის ნაერთი. ეპოდის სახელწოდება მომდინარეობს მეორე კარედის ხასიათისაგან: იგი მიჩნეული იყო მისამღერ ერთეულად — რეფორენად (δ ἑπαυδής).

1. იამბური ორკარელიანი სტროფი (იამბური ტრიმეტრი+იამბური დიმეტრი—systema iambicus):

— — — — — | — — — — —

— — — — —

მაგალითად:

Πάτερ Δυσάμψα, ποῖον ἐφάρσα τὸ θεῖ;

τίς σὲ παρήειρε φρένας; *

(Arch. 88)

ამ საზომით არის შეთხზული ჰორაციუსის ეპოდები (1—10):

მაგალითი:

Beátus ille qui procúl negótiis,

Ut prísca géns mortáliúm,

Patérna rúra bóbus éxercét suis

Solútus ómni fénorè

(Hor. Epod. 2)

„ნეტარია ის კაცი, ვინც საერთო ფუსფუსისაგან მოშორებით, ვით ოდინდელი მოდგმა მოკვდავთა, მამისეულ ხოდაბუნს თავისი ხარებით ამუშავენს ყოველგვარი ზარკისაგან თავისუფალი“.

2. არქილოქესეული I სისტემა (იამბური ტრიმეტრი+ელეგია — იამბური კარელი):

(—)
— — — — — | — — — — —

— — — — — | — — — — —

Petti, nihíl me sicut ánte(a) iuvát

scribere vérsiculós amóre pércussúm gravi...

(Hor. Epod. XI)

პეტისო, წინანდებურად აღარ მახარებს ლექსების წერა მძაფრად სიყვარულთ..

3. არქილოქესეული II სისტემა (დაქტილური ჰექსამეტრი+იამბური-ელეგიური კარელი):

— — — — — | — — — — — (—) — —

— — — — — | — — — — — (—) —

Hórrida tèmpestás | caelúm contráxit, et ímbrés

Nivésque déducúnt Iovèm; | núnc mare núnc silváe...

(Hor. Epod. 13)

* მამა ლიკამზე, რა ჩაგიღვეს თავში, ვინ წარგტაცა გონება?

საზარელმა აედარმა ზეცას პირი შეუკრა, წარღვნამ და თოვლმა იუპიტერი მოგვიღონა; ახლა ზღვასა და ტყეებზე (თრაკიული აქვილონი ზუზუნებს),

4. პითიამბური სისტემა I (systema Pythiambicum prius: დაქტილური ჰექსამეტრი+იამბური დიმეტრი):

— — — — — | — — — — —
— — — — —

ამ საზომით არის დაწერილი ჰორაციუსის ეპოდები (14, 15), მაგალითი:

Nóx erat ét caeló fulgébat Lúna seréno
Intér minóra síderá

(Hor. Epod. 15)

ღამე იყო და მოწმენდოლ ცაზე მთვარე კაშკაშებდა მცირე ვარსკვლავთა შორის.

5. პითიამბური სისტემა II (systema pythiambicum alterum: დაქტილური ჰექსამეტრი+წმინდა იამბური ტრიმეტრი):

— — — — — | — — — — — (—) — —
— — — — — | — — — — —

Áltera iam teritúr bellís civilibus aétas
Suís et ipsa Róma víribùs ruit

(Hor. Epod. 16)²⁰

უკვე მეორე თაობა იქანცება სამოქალაქო ომით და რომიც თავისი ძალებით ემხობა.

§ 87. რითმის საკითხი და ინსტრუმენტირება ანტიკურ ლექსთწყობაში.

რითმა (ბ ტაძრად „სიმწყობრე“, „თანაშეზომვა“) — ერთგვაროვანი ბგერების მწყობრი განმეორება კარედთა ბოლოს უაღრესად მნიშვნელოვანი ელემენტია თანამედროვე ლექსთწყობის სისტემებში¹; მაგალითად: ქართულ, რუსულ, გერმანულ და სხვა ენების ლექსში. რაც შეეხება ანტიკურ ლექსთწყობას, არც ძველ ბერძნულ და არც კლასიკურ ლათინურ (რომაულ) ლექსში რითმას, რომელიც სალექსო სტრიქონს ცალკეულ რიტმულ ერთეულად გამოჰყოფს, არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა: „В речи, разбитой рифмами на повторяющиеся единицы, мы наблюдаем в качестве ритмической единицы уже не слог и не стопу, как это считает теория античного стихосложения, а строку. Чередование строк, оканчивающихся рифмой, и создает ритм стиха“¹.

§ 88. ანტიკურ ლექსში ზოგჯერ გვხვდება ეგრეთ წოდებული კილურ მსგავსებანი ანუ ჰომოიოტელექტები (δμοιτέλειοι). ჰომოიოტელექტები ანუ ბგერაშეწყობილი ელემენტები სალექსო სტრუქტურების—კარედების ცეზურებსა და დასასრულ ნაწილებში არის ხოლმე. ჰომოიოტელექტებთან ერთად ლექსის ეფფონიის — კეთილზოვანებისათვის გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა ერთგვაროვანი თანხმოვნების განმეორებას ანუ ალიტერაციას (alliteratio); გვხვდება ხმოვანი ბგერების საგანგებო გამეორების ე. წ. ასონანსის (assonance) შემთხვევებიც.

ჰომოიოტელექტებისა და ალიტერაციების მაგალითები:

ჰექსამეტრებში

ἔσπετε ἄνυ μοι, μινσαι || Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι
(B, 484)

მიგალობეთ, ახლა, მუზანო, ოლიმპიურ სახლთა მპყრობელნო-
ტრიქმად თე και ტეტრაქმად || διὰ τρυφῆν ἔχπεισε χεῖρός
(Γ, 363)

სამად, ოთხად გადატეხილი (მახვილი) გავარდა ხელიდან
νοῦσιν ἄνδ' σπαρατὸν ἄρσε κακίην, || δῆχοντο δὲ λαοί
(A, 10)

სპას შეუსია ავი სენი, წყდებოდა ხალხი

O Tite tute Tati || tibi tanta tyranne tulisti *
(Enn.)

ტიტუს ტატიუსო, ტირანო, შენთვის რამდენი რამ მოიტანე
ტრიმეტრში:

ἀλλ' ἔσσι, πλὴν σοί· σοὶ δὲ τοῦτ' οὐκ ἔσσι, ἐπεὶ
τυφλὸς τὰ τ' ἄτα τόν τε νοῦν τὰ τ' ὄμματ' εἶ
(Soph. O. R. 370 — 371)

არის (სიძარტლე), მაგრამ შენთან არ არის იგი, რაკილა ბრმა : ხარ ყურითაც, გონებითაც, თვალითაც...

§ 89. აღმოსავლური პოეზიისა და რიტმული პროზის გავლენას მიაწერენ ძველბერძნულ პოეტურ შემოქმედებასა და პროზაულ თხზულებებში არსებულ ე. წ. „წევრთა პარალელიზმის“. (parallel-

* შდრ. რუსული თარგმანი:

О Тит Татий, тиран, тяготят тебя тяготы эти

lismus membrorum) შემთხვევებს². ასეთი პარალელიზმით გამოირჩევა ძვ. წ. VIII საუკუნის დოდაქტიკოსი პოეტის ჰესიოდეს პოემები „სამუშაო და დღენი“ და „თეოგონია“.

მაგალითები:

Ξργον δ' οὐδὲν θνεῖδος. || ἀεργὴ δὲ τ' ὀνεῖδος
(Od. et dies, 311)

შრომა არ არის სირცხვილი, უწნარობაა სირცხვილი
και κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει και τέκτονι τέκτων
και πτωχὸς πτωχῷ φιλονέει και δειδὸς δειδῷ
(ibidem, 253 — 254)

მეთუნე მეთუნეს ეღაება, ღურგალი ღურგალს,
მთხოვარსა მთხოვრისა შურს, აედს — აედისა.
Νεῖλον τ' Ἀλφειὸν τε και Ἡριδανον βαμβαλνῃ...
Φᾶσιν τε Ῥῆσον τε Ἀχελῷον τ' ἀργυροδλνῃ
(Theog., 338, 340)

ნილოსი, ალფეიოსი და ღრმა მორევიანი ერიდანოსი...
ფაზისი, რესოსი და ვერცხლით ეღვარე აქელოოსი.

§ 90. შინაგანი განმეორებანი (რითმები) და ჰომოიოტელაეტები
არცთუ ისე იშვიათია კლასიკურ ლათინურ ლექსში — უპირატესად
ჰექსამეტრებში.

მაგალითები:

Quot caelum stellás, || tót habét tua Róma puéllas
(Ov. Ars amat. I, 59)

რაოდენი ვარსკვლავიკაა ზეცაზე, იმდენი გოგონა ჰყავს შენს რომს.

Nón satis ést pulchr(a) éssé || poémata, dúlcia sún-to
ét quocumque volent || anim(um) aúditóris agún-to

არ ემარა ლამაზი იყოს თბულებად, ტბალიც უნდა იყოს და მსმენელის სული
სადაც უნდა, იქითკენ წარმართოს.

Et disco quo parte fluat vincendus Araxes,
Quot sine aqua Parthus millia currat equus;
Cogor et e tabula pictos ediscere mundos,
Qualis ét haec docti sit positura dei.
Quae tellus sit lenta gelu, quae putris ab aestu.
Ventus in Italiam qui bene vela ferat

(Propertius, IV, 9)

ესწავლობ, რომელ მხარეში მიედინება დამორჩილებული არაქსი;
რამდენ მილს გარბის უწყლოდ პართული რაში;
იძულებული ვარ რუქიდან შევისწავლო დახატული ქვეყნები,
რა დაირგო იქ ბრძენი ლეთისაგან;
სად არს მიწა შეკრული ყინვით და სად არს ფაშარი სიციხისა გამო;
რომელი ქარი მიაქანებს კეთილად იალქნებს იტალიისკენ.

§ 91. რითმა შუასაუკუნეების ლათინურ პოეზიაში. ანტიკური სა-
ზომის მიბაძვით შექმნილ ჰექსამეტრულ კარედებში ადრე — შუასაუკუ-
ნებიდანვე დამკვიდრდა ე. წ. შინაგან-გარეგანი, თუ გარეგანი რითმე-
ბი. ასეთრიგად გამართულ რითმიან ჰექსამეტრებს ლეონურლექსს
(carmen Leoninum) უწოდებდნენ. ეს სახელწოდება რითმიანი ჰექსა-
მეტრისა, როგორც ვარაუდობენ, მომდინარეობს ან რამის პაპის —
ლეონ V (პაპობა მიიღო 847 წელს) სახელიდან, ანდა XII საუკუნის
ფრანგი პოეტისა და მეცნიერის ლეონ-გალის სახელისაგან.

მოგვაქვს რამდენიმე მაგალითი შუასაუკუნეებში შეთხზული სამე-
დიცინო-პოეტური თხზულებიდან, რომელსაც ეწოდება Regimen sani-
tatis Salernitanum („სალერნოს გზამკვლევი ჯანსაღობისათვის“) ³.

შინაგანი რითმები:

Contra vim mortis non est medicamen in hortis
(v. 189)

სიკვდილის ძალის წინააღმდეგ, წამალი არ არის ბაღში.

Salvia cum ruta faciunt tibi pocula tuta
(v. 60)

სალბი ტაგანთ მოგომზადებს შენ უსაფრთხო თასს (სასმელად).

შინაგან-გარეგანი რითმები:

Ac nutritivum plus omnibus est asininum
Plus nutritivum vaccinum, sic et ovinum

საკვებად ყველაზე კარგია ვირის (რძე), მეტად კარგია საკვებად ძროხისა, ასევე
ცხვრის (რძე).

გარეგანი რითმები:

Si vis incolumem, si vis te reddere sanum,
Curas tolle graves, irasci crede profanum,
Parce mero, coenato parum, non sit tibi vanum
Surgere post epulas, somnum fuge meridianum

თუ გსურს უვნებელი, თუ გსურს ჯანსაღი გახდე კვლავ,
მძიმე-მძიმე ზრუნვანი აღიკვეთე, გაწყრომა არაწმინდა საკმედ იწამე,
დაზოგვით სვი ღვინო, საღილი მცირედ მიირთვი, ნუ ჩათვლი
ფუჭად პურობის შემდეგ გასიერებას, გაექვეც შუადღეზე ძილს.

§ 92. ახალი წელთაღრიცხვის IV საუკუნიდან ბერძნულ-ბიზანტიურ პოეზიასა და ლათინურ ლექსთწყობაში კვანტიტატიურობას ენაცვლება მახვილისა და თანაბარმარცვლიანობის პრინციპი.

ბერძნულ-ბიზანტიურ ლექსთწყობაში ახალი კრიტიკურიუმების დამკვიდრება გამოიწვია ხმოვანთა თვისების, მათი სიგრძე-სიმოკლის დაკარგვამ. ლექსის რიტმულობა ამიერიდან ემყარება ხმოვანთა თანაბარმონაცვლეობას (იზოსილაბიზმს) და სიტყვის გრამატიკულ მახვილს (აქცენტუაციას).

VII — X საუკუნეთა ბერძნულ-ბიზანტიურ პოეზიაში დამკვიდრებულია ორგვარი ლექსი, სადაც ანტიკური ლექსთწყობისათვის დამახასიათებელ „მარცვლის ოდენობას“ (კვანტიტეტს) არაერთარი მნიშვნელობა აღარა აქვს. ესენია: 1. თხუთმეტმარცვლოვანი ლექსი (ე. წ. *versus politicus*) და 2. იამბური ტრიმეტრის საფუძველზე შექმნილი თორმეტმარცვლოვანი ლექსი.

ზემოთქმულის გარდა ბერძნულ-ბიზანტიური ლექსის დამახასიათებელი ელემენტებია: პაროქსიტონაცია (გრამატიკული მახვილი კარგდის ბოლოდან მეორე მარცვალზე) და რეფრენი (*refrain*)¹.

შუასაუკუნეების ლათინურ ენაშიც ძირეული ხასიათის ძვრები მოხდა: დაიკარგა განსხვავება გრძელსა და მოკლე ხმოვნებს შორის, ფეხი მოიკიდა ექსპირატორულმა მახვილმა და ამის გამო ლექსთწყობის სისტემაც შეიცვალა. შუასაუკუნეების ლათინური ლექსი სილაბურ-ტონური ლექსია, რომლის არსებითი ელემენტი, მახვილსა და თანაბარმარცვლიანობასთან ერთად, არის რითმა. ასეთი ლექსის ნიმუშებია, მაგალითად, ქვემოთ დამოწმებული ერთი პასტორალი (*pastorale* — მწყემსურ-სატრფიალო სიმღერა) და ერთი ძველი სტუდენტური ჰიმნი — „გაჭდეამუს-ი“.

§ 93.

1) პასტორალი:

1.	2.
<i>Exiit diliculo rustica puella cum grege, cum baculo, cum lana novella.</i>	<i>Sunt im grege parvulo ovis et asella, vitula cum vitulo, caper et capella.</i>

3.

*Conspexit in caespite
scolarem sedere:
„Quid tu facis, domine?
ven(i) mecum ludere!“*

(1) გამოვიდა ცისკარზე სოფლელი გოგონა — სამწყსოთი, კომბლითა და ახალთ-ახალი მატყლის ქურქით. (2) მცირე არეუში იყო: ცხივარი და ჩოჩბარი, მოცედი და ბოჩოლა, ვაცი და თიანის. (3) დაინახა კორდზე მოსწავლე ყმაწვილი იქდა: „რას აკეთებო, — ჰკითხა, — ბატონო? წამო ჩემთან ვითამაშოთო!

2) Gaudeamus

1.

Gaudeamus igitur, }
Iuvenes dum sumus! } (bis)
Post iucundam iuventutem,
Post molestam senectutem
Nos habebit humus. (bis)

2.

Ubi sunt, qui ante nos }
In mundo fuere? } (bis)
Vadite ad superos,
Transite ad inferos,
Quos si vis videre! (bis)

3.

Vita nostra brevis est, }
Brevi finietur: } (bis)
Venit mors velociter,
Rapit nos atrociter,
Nemini parcetur! (bis)

4.

Vivat academia, }
Vivant professores! } (bis)
Vivat membrum quodlibet,
Vivant membra quaelibet,
Semper sint in flore! (bis)

5.

Vivant omnes virgines, }
Graciles, formosae! } (bis)
Vivant et mulieres,
Tenerae, amabiles.
Bonae, laboriosae! (bis)

6.

Vivat et respublica }
 Et qui illam regunt! } (bis)
 Vivat nostra civitas,
 Maecenatum caritas,
 Qui nos hic protegent! (bis)

7.

Pereat tristitia, }
 Pereant osores! } (bis)
 Pereat diabolus,
 Quivis antiburchius
 Atque irrisores!³ (bis)

ვარაუდობენ, რომ ეს სტუდენტური ჰიმნი შექმნილია XIII საუკუნეში სორბონას უნივერსიტეტში.

დამოწმებული პასტორალი სამსტროფიანი ლექსია. ყოველი სტროფი ოთხი კარედისაგან შედგება: პირველი და მესამე კარედები შვიდ-შვიდმარცვლიანია, მეორე და მეოთხე — ექვსმარცვლიანი. რითმა ჯვარედინია.

სტუდენტური ჰიმნი შვიდი ხუთ-ხუთკარედიანი სტროფის შემცველია. პირველ სტროფში I კარედი შვიდმარცვლიანია, II და V — ექვსმარცვლიანი, III და IV — რვა მარცვლიანი. დანარჩენ სტროფებში: I, III და IV კარედები შვიდ-შვიდმარცვლიანია, II და V — ექვსმარცვლიანი. სტროფთა II კარედი გარითმულია V-თან, III — IV-თან.

შპს 5050505050

შპრსნიშნიკატიის უმთავრესი ცნებები

1. „Основной стихотворной речи является эмоционально повышенный строй переживаний, подчеркивающий в речи все формы передачи тончайших оттенков мысли и чувства“ (Л. И. Тимофеев. Основы теории литературы. Москва, 1976, ст. 264).

2. მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში. გ. წერეთლის რედაქციით და გამოკვლევით. თბ., 1973, 93 — 95. ზოგიერთი პოეტიკური ტერმინის განმარტებისათვის იხ. დ. კობიძე, ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობანი. III. თბ., 1978, 94 შმდგ.

3. მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში..., 86 — 89; В. Е. Холшевников, Основы стиховедения. Ленинград, 1972; Lotz J., Mitric typology. Styl in language; N. Y., 1960.

4. Accent and Rhythm — Prosodic features of Latin and Greek; a Study in theory and reconstruction — W. Sidney Allen (Cambridge studies in linguistics 12) Cambridge, 1973.

5. ა. გაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, თბ., 1953. მისივე, ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის ზოგიერთი საკითხი. თბ., 1974.

6. ამ ცნების აღსანიშნავად ნაკლებ გამართლებული ჩანს ტერმინი იზომეტრია, რომელიც კვანტიტატიური ლექსთწყობისათვის უფროა დამახასიათებელი (იხ. აკ. ხინთიბიძე, ლექსმცოდნეობის საკითხები; თბილისი, 1965, 75).

7. პ. ბერაძე, ქართული იამბიკოს შესახებ (საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. IV, № 6, 1943, 586 — 587);

ა. ურუშაძე, ძველი ბერძნული ენა, თბილისი, 1969, 318;

ა. ხინთიბიძე, ქართული ლექსის ბუნებისათვის, თბილისი, 1976.

8. ტ. გუდავა, ქართული სალექსო სტრიქონის აგებულების ზოგიერთი საკითხი („ცისკარი“, 1974, № 7).

9. ტ. გუდავა, მახვილის როლისათვის ქართული ლექსის სტრუქტურაში („აღმოსავლური ფილოლოგია“, IV, თბილისი, 1976).

10. გ. წერეთელი, მეტრი და რიტმი ვეფხისტყაოსანში („საბჭოთა ხელოვნება“, 1972, № 2).

1. კონტრაქციის შედეგია — ქართულში: დედოფალი (<დედაუფალი), რუსულში: нет (<не есть)... იხ. გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის შესავალი; თბ., 1956, 179.

2. დაწვრ. იხ. ა. ურუშაძე, ძველი ბერძნული ენა, გვ. 15.

3. Quint., Inst. IX, 4,51: pedum et digitorum icti intervalla signant quibusdam notis (=σημείοις) atque aestimant quot breves illud spatium habeat, unde τετράσημοι, πεντάσημοι, deinceps longiores fiunt percursiones.

4. Bruno Gentili, La metrica dei Greci ristampa. Messina — Firenze, 1972. 180.

5. А. Денисов, Основания метрики у древних греков и римлян; Москва, 1888; 107.

6. Hephaestion, Enchiridion cum commentariis veteribus: Lipsiae, 1906.

იხ. პ. ბერაძე, ძველი ბერძნული და ქართული ლექსთწყობის საკითხები; თბილისი, 1969; 17.

7. Athenaei Deipnosophistae ed. Keibel I—III Lips. 1923—1927 (XIV, 632).

8. H. Mette, Die Struktur der ältesten daktylischen Hexameters; Glotta XXXIV, 1955.

Bruno Gentili, o. c., 227—230.

9. Albin Lesky, Geschichte der griechischen Literatur; Franke Verlag, Bern und München, 1963, 78.

10. K. Witte, Homeros (Sprache); RE VIII, 2213—2247;

Greek grammar by Herbert Weir Smyth; Revised by Gordon M. Messing. Cambridge, 1963, 155: In epic and dramatic poetry —μεσθ is often used for —μεθ for metrical reasons (βουλόμεσθ, ἐπιστάμεσθ).

11. P. Kretschmer. იხ. Glotta VI (1915), 281.

იხ. Р. В. Гордеев, Проблемы гомеровского эпоса. Тб., 1978, 270—290.

12. ს. ყაუხჩიშვილი, ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია; თბილისი, 1973, 128—129.

13. Aristotelis Poetica IV.

14. არისტოტელე, პოეტიკა; თარგმანი ს. დანელიასი; თბილისი, 1944, 11. იხ. აგრეთვე, თარგმანი ბ. ბრეგვაძისა: „საბჭოთა ხელოვნება“, № 12, 1976.

15. Aristotelis Rhetorica III, 8 p. 1408 b.

16. Th. Bergk, Über das älteste Versmass der Griechen. Freiburg, 1854: Kleine philolog. Schriften, II, 392 — 408.

ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბილისი, 1950, 86.

17. K. Meister, Die homerische Kunstsprache. L., 1921; A. Meillet, Les origines indo-européennes des mètres grecs. Paris, 1923.

18. პ. ბერაძე, ი. ც., რ. გორდეზიანის შესავალი წერილი წიგნში: პ. ბერაძე, ძველი ბერძნული და ქართული ლექსთწყობის საკითხები, თბ., 1969.

19. A. Lesky, ი. ც., 77; K. Marót, „Der Hexameter“. Acta ant. Acad. Scient. Hungar. VI fasc. 1/2, 1958; Idem, Die Anfänge der griechischen Literatur. Budapest, 1960, გვ. 212.

20. Р. В. Гордезиани, Проблема единства и формирования гомеровского эпоса: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филолог. наук, Тбилиси, 1974, 33 — 34 სს. მისივე, Проблемы гомеровского эпоса; Тб., 1978, 228—242.

21. История греческой литературы, т. I, М. — Л., 1946, 143 — 152.

22. А. Н. Егупов, Гомер в русских переводах XVIII—XIX, веков, М. — Л., 1964.

ჟოზეფოსი და ღამთილური ჰემსაფებიის გადმოცემა ქართულ მწერლობაში

1. კ. კეკელიძე, ანტიკის გადმონაშთები ძველ ქართულ ლიტერატურაში. ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, VIII; თბილისი, 1962, 132.

2. კ. კეკელიძე, ეტიუდები, VII, 1961, 4.

3. ს. ყაუხჩიშვილი, ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1973;

მ. კახაძე, ქართველები ბიზანტიის პოლიტიკურსა და კულტურულ ცხოვრებაში, თბილისი, 1954.

ე. ხინთიბიძე, ბიზანტიურ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობანი, თბილისი, 1969.

იხ. История греческой литературы, т. I. М. — Л., 1946, стр. 8.

4. ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I. თბილისი, 1950, 91;

3. ინგოროყვა, რუსთაველის ეპოქის სალიტერატურო მემკვიდრეობა: „რუსთაველის კრებული“, თბილისი, 1938, 56—58;

ს. ყაუხჩიშვილი, ორესტე-ფირესტე: „ლიტერატურული ძეგლები“, ტ. II, თბ., 1945.

5. ს. ყაუხჩიშვილი, შატბერდის კრებულის სასწავლო წიგნი: თსუ მოამბე, III (1923), გვ. 182—184; მისივე, ძველი ქართული წყაროები ბიზანტიის შესახებ. I, თბ., 1974. იხ. შატბერდის კრებული. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა. თბ., 1979, გვ. 195—196.

A. B. Урушадзе, Упоминания о Гомере и передача дактилического гексаметра в древнегрузинской литературе: თსუ შრომები 162: „არქეოლოგია, კლასიკური ფილოლოგია, ბიზანტინისტიკა“. 1975, გვ. 79—88.

6. პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრ.; მისივე, გიორგი მერჩულე. თბ., 1954, გვ. 554 და 561;

ს. ყაუხჩიშვილი, ეფრემ მცირე და ბერძნულ-ბიზანტიური ლექსთწყობის საკითხები, თსუ შრომები XXVII B, 1946, 71—74.

7. Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms als sichere Grundlage der neutestamentlichen Exegese bearbeitet von Dr. Georg Winer. Leipzig, 1836; S. 560—562; § 8: Verse in Neuen Testament.

8. პ. ინგოროყვა (იხ. შენ. 6) ამბობს: „მოციქულთა საქმის XVII თავის 28-ე მუხლში ჩვენ გვაქვს მოკლე ციტატი ამოღებული IV საუკუნის (ძვ. წ.) პოეტის არატე კილიკიელის თხზულებიდან „ომიროსის შესახებ“. როგორც აღვნიშნეთ, არატეს თხზულებაა „ციური მოვლენები“ და არა თხზულება „ომიროსის შესახებ“. იხ. Die Schriften des Neuen Testaments neu übersetzt und für die Gegenwart erklärt... Herausgegeben von Johannes Weiss, Göttingen, 1907.

იხ. Arati Phaenomena. ed. E. Maas, Berlin, 1955.

იხ. „საქმე მოციქულთაჲ“, ძველი ხელნაწერების მიხედვით გამოსცა ილია აბულაძემ ა. შანიძის რედაქციით. თბ., 1950; გვ. 133. იქვე შენიშვნა: „აშიაზე EFGHI-ში იკითხება „არატუ და უმირუ (არატო და ომირო HI, არასტო და უმირო G) გამომთქუმელთაჲ. (|| სიტყვს — მოქმედთაჲ).

9. H. Diels. Die Fragmente der Vorsokratiker, I—III, Berlin, 1922. ეპიმენიდზე იხ. ა. ურუშაძე, ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში. თბ., 1964, 25—26.

10. პავლენი. გამოსაცემად მოამზადეს ქ. ძოწენიძემ და კ. დანელიამ, ა. შანიძის რედაქციით; თბ., 1974; გვ. 450. იქვე შენიშვნა; „აშიაზე განმარტებაა ეპიმენიდისი კრეტელისა მისნისა ზმნაჲ ზ; [ეპიმენიდო კრეტელთა... მისნისა... მისნობაჲ ჴԷԻԴ-ԴԶ“.

11. პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 574.

12. კათოლიკე ეპისტოლეთა ქართული ვერსიები. გამოსცა ქეთევან ლორთქიფანიძემ აკაკი შანიძის რედაქციით. თბ., 1956.

13. პავლენი, გვ. 398.

14. Migne, Patrologia graeca, t. XX, col. 1457, 1567; Analecta Bollandiana, t. XVI, 1897.

15. Н. Я. Марр, Описание рукописей синайского монастыря, М. — Л.; 1940; 120 — 121;

ქიმენი, ტ. II; გამოსცა კ. ქეკელიძემ, თბ., 1946, გვ. 112—114.

16. იხ. შენ. 4; შენ. 6.

17. ა. შანიძე, ფისტიკაურის ისტორიისათვის: „ლიტერატურული ძიებანი“, II, 1944, 5.

18. ი. აბულაძე, ელინთა ზღაპრობანი. ენიმკის მოამბე, X, 1941, 1 — 53. ნონეს კომენტარები XIII ს-ში სომხურადაც უთარგმნიათ. Nonnos, Die Scholien zu fünf Reden des Gregor von Nazianz, herausgegeben von Agop Manandjan. Marburg (Hessen), 1903.

19. ილია აბულაძე, ი. ც., 28.

20. ს. ყაუხჩიშვილი, ეფრემ მცირე..., გვ. 72.

21. ს. ყაუხჩიშვილი, ი. ც., 73; მისივე, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია. I, 91; ა. შანიძე, ი. ც., 6.

22. ა. შანიძე, ი. ც., 6. ს. ყაუხჩიშვილი, ეფრემ მცირე..., 73.

23. Migne, Patrologia graeca- Gregorii Theologi opera, tomus secundus. Parisiis, 1858: Nonni collectio et expositio historiarum... 1063 — 1064.

24. PG, 420 B.

25. ს. ყაუხჩიშვილი, ეფრემ მცირე..., 71.

26. ს. ყაუხჩიშვილი, ი. ც., 73.

27. ილია აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 34. კომენტარის ბერძ. თრიგინალი იხ. PG, II, 995 — 996.

შენიშვნა: ა) ქართულ ტექსტში თრიგინალის Σελσι გადმოცემულია ფორმით სიელლოჲ, სადაც ი-ს ზედმეტობა სრულიად აშკარა არის.

ელლოჲ — სელები (of Σελσις) გადმოცემით იყვნენ პელასგ-
თა სამკვიდრებელი თესალიის დოდანეს მთის მკვიდრნი. მათგან ირჩე-
ვნენ ე. წ. „მუხის ქურუმებს“ („მღელნი ფილოქსნი“). ამ მუხაში
გამოკვეთილი იყო ზევსის სამისნო („მუხა ღუდენაჲსი“ — „საგრძნებე-
ლი დიოქსი“). ზევსისადმი შეწირული სელები არ იბანებოდნენ, ლო-
გინის ნაცვლად შიშველ, ხმელ მიწაზე წვებოდნენ, ვითომცდა უმან-
კობის შესანარჩუნებლად. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია
მოსაზრება, რომ ქურუმთა Σελσις სახელის ინდოევროპული წარმო-
მავლობა საეჭვოა. ამ სახელში დასაწყისი სიგმა უცხოური ლინგვისტუ-
რი გარემოს საკრალური არქაიზმი უნდა იყოს. Σελსი ეთნონიმური
სახელია. მისი ვარიანტებია Έλσις — Έλσι, რომლებიც ეტიმოლოგიუ-
რად უკავშირდებიან თესალიის მკვიდრი ტომის „ელინების“ Έλληνες
სახელს. იხ. И. М. Тронский, Вопросы языкового развития в
античном обществе, Ленинград, 1973, გვ. 5 და გვ. 167, შენ. 10.

28. ილია აბულაძე, ო. ს., 36 — 37.

29. P. G. — ო. ს., 1003 — 1004.

30. Homeri Carmina ot Cycli epici reliquiae; Graece et
atine; Parisiis, MDCCCLXXVII, 580.

31. კ. კეკელიძე, მთარგმნელობითი მეთოდი ძველ ქართულ
ლიტერატურაში და მისი ხასიათი. ეტიუდები, ტ. I, 1956, 183—197.

32. ტ. რუხაძე, ქართული ეპოსი გარდამავალი ხანის ქართულ
ლიტერატურაში; თბილისი, 1939, 240.

33. ტ. რუხაძე, ხსენ. ნაშრ., 242 — 443.

34. Г. В. Микадзе, Грузинские писатели и переводная ху-
дожественная литература второй половины XVIII и первой по-
ловины XIX веков: Автореферат докт. диссертации. Тбилиси,
1974, 26 — 26.

35. А. Н. Егупов, ო. ს., 64.

სხვათა შორის, ი. გარსევანიშვილს ეკუთვნის პლუტარქეს „პარა-
ლელური ბიოგრაფიების“ ქართული თარგმანიც, რომელიც სპირიდონ
დესტუნისის რუსული თარგმანიდან არის შესრულებული. ქართული
თარგმანი დაცულია ხელნაწერებში: S 256 — 289 და H 1422: „პლუ-
ტარხოსისნი შეთანასწორვითნი ცხოვრება — აღწერანი ღიდებულთა მა-
მაკაცთანი“. იხ. პლუტარქე, რჩეული პარალელური ბიოგრაფიები,
თბილისი, 1975, გვ. 17 — 18.

36. კრებული „ცდა“, 1890. II; იხ აგრეთვე: თხზულებანი მამია
გურიელისა; ქუთაისი, 1897, 265.

37. Aristotelis Ethica Nicomachea, Recognovit Francis-
cus Susemihl. BT, Lipsiae, 1887, 131;

Clementi Alexandrini Opera omnia ed. Dindorf., Oxonii 1869 (I, p 281).

38. დამოწმებული თარგმანები იხ. წიგნში: გ რ ი გ ო ლ წ ე რ ე თ ე ლ ი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია; ტომი I: ეპოსი, ლირიკა; თბილისი, 1927: 79, 81, 82, 116, 134.

39. ა. გ ა წ ი რ ე ლ ი ა, ქართული კლასიკური ლექსი; გ. 280.

40. იხ. ტ. გუდავა, ი. ც. (I, შენ. 8).

41. ჰომეროსი, „ოდისეა“, მე-9 ქეზიდან; თარგმნა კონსტანტინე გამსახურდიამ: „ლიტერატურული საქართველო“ № 2, 1966. აქ მითითება „მე-9 ქეზიდან“, არ არის სწორი! უნდა იყოს „მე-11 ქეზიდან“ („ქება“ სიტყვით კ. გამსახურდია აღნიშნავს „სიმღერას“, „ქარს...“).

42. აპოლონიოს როდოსელი, არგონავტიკა. ბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და კომენტარები დაურთო აკაკი ურუშაძემ. თბილისი, 1948.

აპოლონიოს როდოსელი, არგონავტიკა. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა, შესავალი, შენიშვნები და კომენტარებული საძიებელი დაურთო აკაკი ურუშაძემ. თბილისი, 1970.

43. Аполлоний Родосский, Аргонавтика. Перевод, введение и примечания Григория Филимоновича Церетели. Тбилиси, 1964.

44. „მნათობი“, 1972 — №№ 10 — 12; 1973 — № 1 — 3;

აპოლონიოს როდოსელი, არგონავტიკა. თარგმანი და შესავალი წერილი აკაკი გელოვანისა; რედაქცია, ნარკვევი, შენიშვნები და კომენტარებული საძიებელი აკაკი ურუშაძისა, თბილისი, 1975.

45. თბილისის უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესიის თეზისები. 1951, 153.

46. ლუკრეციუსი, საგანთა ბუნებისათვის. თარგმანი ლათინურიდან პანტელეიმონ ბერაძისა, თბილისი, 1958.

ჰომეროსი, ოდისეა. ბერძნულიდან თარგმნა პანტელეიმონ ბერაძემ. თბ., 1979.

47. ვერგილიუსი, ენეიდა. ლათინურიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და საძიებელი დაურთო რომან მიმინოშვილმა, თბილისი, 1976.

ჰომეროსი, ილიადა. ძველბერძნულიდან თარგმნა რომან მიმინოშვილმა. „საუნჯე“ № 4, 1976 (ქება პირველი); № 5, 1976 (ქება მეოთხე); „ცისკარი“ № 3, 1976 (ქება მესამე).

48. უნდა იყოს: გეას (მიწის) და ვარსკვლავიანი ურანოსის (ზეცის) ძეს [ჰიპერიონს] უშვა...

49. ანტიკური საგალობლები, ძეგლებრძულიდან თარგმნა ლიანა ასლამაზიშვილ-კვირიკაშვილმა: „საუნჯე“, 1974, № 2, გვ. 289—293.

50. აკაკი ურუშაძე, ძველი ბერძნული ენა, 319—321.

51. Johann Wolfgang Goethe, Dichtung und Wahrheit. Dritter Teil. Elftes Buch: Ich ehre den Rhythmus wie den Reim, wodurch Poesie erst zur Poesie wird, aber das eigentlich tief und gründlich Wirksame, das wahrhaft Ausbildende und Fördernde ist dasjenige, was vom Dichter übrig bleibt, wenn er im Prose übersetzt wird. Dann bleibt der reine vollkommene Gehalt, den uns ein blendendes Äußere oft, wenn er fehlt, vorzuspiegeln weiß und, wenn er gegenwärtig ist verdeckt. Ich halte daher, zum Anfang jugendlicher Bildung, prosaische Übersetzungen für vorteilhafter als die poetischen; denn es läßt sich bemerken, daß Knaben, denen ja doch alles zum Scherze dienen muß, sich am Schall der Worte, am Fall der Silben ergetzen und durch eine Art von parodistischen Mutwillen den tiefen Gehalt des edelsten Werks zerstören. Deshalb gebe ich zu bedenken, ob nicht zunächst eine prosaische Übersetzung des Homer zu unternehmen wäre; aber freilich wüßte sie der Stufe würdig sein, auf der sich die deutsche Literatur gegenwärtig befindet.

52. ჰომეროსი, ოდისეა, ძეგლებრძულიდან თარგმნეს ზურაბ კიკნაძემ და თამაზ ჩხენკელმა, თბილისი, 1975.

ლირიკული საზომები

1. Anthologia lyrica Graeca; edidit E. Diehl. I—III. Lipsiae 1954—1955.

2. Г. Ф. Церетели. История греческой литературы. Том Iа: Образцы эпической и лирической поэзии. Тифлис, 1927.

3. G. Winer, Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms... S. 560—562.

4. პავლენი... გვ. 401.

5. ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია. გამოსცა აკაკი შანიძემ. თბ., 1945, გვ. 101; გვ. 282.

ქართული ოთხთავის ორი ბოლო რედაქცია. ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო ივანე იმნაიშვილმა. თბ., 1979. გვ. 357; გვ. 532.

6. ქართული ოთხთავის ორი ბოლო რედაქცია... გვ. 127.

7. იქვე, გვ. 128.

8. იქვე, გვ. 127.

9. ს. ყაუხჩიშვილი, ეფრემ მცირე და ბერძნულ-ბიზანტიური ლექსთწყობის საკითხები. თსუ შრომები, ტ. XXVII B. 1946; 68 — 71.

იხ. პეტრე იბერიელი (ფსევდო-დიონისე არეოპაგელი), შრომები. გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო სამსონ ენუქაშვილმა; თბ., 1961; 261 — 263.

10. ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, 138; 156.

11. ა. ურუშაძე, ძველი ბერძნული ენა, გვ. 390.

12. გრ. წერეთელი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 155, 160.

13. „ელადის მუზა“ — ბერძენი პოეტები. თბ., 1963.

14. История греческой литературы. Т. I, 212, 219.

15. Plutarchi Moralia; Vol. VI, fasc. 3. Iterum recensuit K. Ziegler. Lipsiae, BT, 1959: Περὶ μουσικῆς 28.

16. ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია..., გვ. 308.

17. პავლენი, გვ. 106.

18. Die Schriften des Neuen Testaments. Herausgegeben von J. Weiss. Göttingen, 1907, S. 610.

19. პავლენი, გვ. 157; Ἡ Νῦν ἔστιν ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκκλησίας, რომელიც არის „მენანდრესი სიმღერით მწერლისა“ (v. l. „მენანდროს ზრახებაჲ თაიღს“. იხ. აგრეთვე, შესავალი, გვ. 029, I კორ. 33-ის იკითხვისისათვის).

20. პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 575.

21. იამბიკოს თაობაზე იხ. პ. ბერაძე, ქართული იამბიკო (საქსრა მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. IV, № 6. 1943). ბერძნულ-ბიზანტიურ-ქართული წყობილისტყუაობის (ძლისპირთა რიტმული თანაფარდობის) შესახებ იხ. ძლისპირნი და ღმრთისმშობლისანი — ორი ძველი რედაქცია X — XI სს. ხელნაწერების მიხედვით. გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო ელენე მეტრეველმა, თბილისი, 1971; ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნულ-ბიზანტიური ლექსთწყობის საკითხები; პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 553 შმდგ.

22. Г. Ф. Церетели, *Образцы...*, 39 — 40; მისივე, *Мимамбы Герода*. Перевод с греческого с введением и примечаниями. Тифлис, 1929.

23. „ელაღის მუზა“, 96 — 97.

24. Г. Ф. Церетели, *Образцы...* 31, 37.

25. ს. გორგაძე, *ქართული ლექსი*, თბილისი, 1930, 24;

ა. გაწერელია, *ო. ც.*, 248.

26. გრიგოლ წერეთელი, *ბერძნული ლიტერატურის ისტორია I*, 230 — 231. აქ ციტირებული მეორე ნიმუშის თარგმანი დამოწმებული აქვს ს. ყაუხჩიშვილს ბერძნული ლიტერატურის ისტორიის I ტომში (გვ. 145) შემდეგი შენიშვნით: „ამ ნაწყვეტის თარგმანი ეკუთვნის გობრონ აგარელს... 5 და 7. ტაეპები ჩვენ შევასწორეთ ბერძნულ დედანთან შედარებისა შემდეგ“. მე-7 კარედის თარგმანი ჩვენ უცვლელად მოგვუქვს, ვინაიდან ორიგინალის აზრს ადეკვატურად გადმოსცემს.

27. პლუტარქე, *ჩრეული პარალელური ბიოგრაფიები*, ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტებები დაურთო აკაკი ურუშაძემ. თბილისი, 1957, გვ. 50; 1975², გვ. 151.

28. ანტიკური ლირიკის საზომებში გამყოლი ტერფის არსებობის საკითხი მწვავე საკამათო საკითხად იქცა ქართველ მკვლევართა შორის. ამ მხრივ განსაკუთრებული ყურადღება მიიპყრო ალმანახ „განთიადში“ (1976 წ. № 5 და № 6) გამოქვეყნებულმა წერილმა „რითმისა და მეტაფორის სწორი გაგებისათვის“, პროფესორ აკაკი გაწერელიას ამ საკამოდ ვრცელ და თავისდათავად საინტერესო გამოკვლევას თან ახლავს „პოსტსკრიპტუმი“ („განთიადი“, 1976 წ. № 6, გვ. 109—110: P. S.), რომლის მე-2 პუნქტი სწორედ ხსენებულ საკითხს ეხება. ამასთან დაკავშირებით უნდა ითქვას შემდეგი:

1. პატივცემული მკვლევარი ეკამათება ა. ხინთიბიძეს (იხ. მისი „ქართული ლექსის ბუნებისათვის“, თბ., 1976, გვ. 8—14) და ფაქტიურად უარყოფს დებულებას ძველბერძნულ ლირიკულ საზომებში ერთი გამყოლი ტერფის არსებობის თაობაზე. მისი აზრით, „ერთადერთი გამონაკლისია ე. წ. იამბური ტრიმეტრი“. ეს აზრი უფრო მკვეთრად აქვს გამოთქმული მკვლევარს წიგნში „ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის ზოგიერთი საკითხი“ (თბილისი, 1974 წ., გვ. 212): „რა ვუყოთ უმდიდრეს ბერძნულ ლირიკას, თუ მასში „ერთი გამყოლი ტერფი“ თითქმის სულ არ გვხვდება ერთი ტაეპის ფარგლებშიც კი“. სინამდვილეში ანტიკური — ბერძნული ლირიკის საზომები არა მარტო ნაირგვარი ტერფების, არა-

მედ ერთი გამყოლი ტერფის შემცველი ტაეპებიტაც ხასიათდებიან.

ანტიკური მეტრიკიდან კარგადაა ცნობილი, რომ კვანტიტატიურ პოეზიაში სალექსო საზომები აგებული იყო ორი პრინციპით:

ა) ერთი გამყოლი ტერფის ან სხვადასხვა ტერფების შემცველი ერთგვაროვანი კარედების პრინციპით (αααα σσ(χσν) და

ბ) ნარევეტერფებიანი მუხლებისაგან შემდგარ კარედებზე აგებული სტროფული სისტემით (αααα σσσσμμμ).

ძველი ბერძნული ლირიკის ორი ადრინდელი და დიდი ჟანრი — ელეგია და იამბური პოეზია ერთ გამყოლ ტერფს ეყრდნობოდა: ელეგიაში ეს იყო დაქტილური ტერფი (— —), ხოლო იამბურ პოეზიაში იამბი (— —) და ქორე ანუ ტროქე (— —).

ერთი გამყოლი ტერფით ხასიათდება ბერძნულსა და რომაულ ლირიკაში ფართოდ გავრცელებული ელეგიური დისტიქი, რომელსაც მხოლოდ პირობით შეიძლება ვუწოდოთ ორკარედიანი სტროფი (სტროფული სისტემა აქ ჯერ კიდევ ჩანასახშია). ის ვითარება, რომ დისტიქის მეორე კარედში ორი დაქტილური ტერფი შეკვეცილია, დისტიქის გამყოლტერფიან ხასიათს ვერ ცვლის. ასევე ვერ ცვლის ელეგიისა და იამბური პოეზიის გამყოლტერფიანობას დაქტილური, იამბური და ქორეული ტერფების შენაცვლება ზოგჯერ სხვა, ასეთ შემთხვევებში ე. წ. ირაციონალური ტერფებით (სპონდეებით, ანაპესტებით, ტრიბრაქებით და სხვ.).

ანტიკურ სალექსო კარედში ბოლო მარცვლის ცნობილი მოკვეცა (კატალექსისი) კარედის გამყოლტერფიანობის პრინციპს ვერ არეებს. ამას რომ არ ვერწმუნოთ, მაშინ უნდა უარყოთ უდავოდ გამყოლტერფიანი ბუნება დაქტილური ჰექსამეტრისა, რომელიც, როგორც წესი, კატალექტიკურია.

„პოსტ სკრიპტუმში“ დამოწმებულია ანტიკური მეტრიკის ერთი ძველი, მაგრამ დღემდე სასარგებლო და საყურადღებო გერმანული სახელმძღვანელო, რომლის ავტორია ლ. მიულერი, ხოლო წიგნის სათაურია „ბერძენთა და რომაელთა მეტრიკა“ (Metrik der Griechen und Römer. Für die obersten Klassen der Gymnasien .. bearbeitet von Lucian Müller, Leipzig, 1880. მითითებულია ამ წიგნის 21-ე გვერდი, სადაც თითქოს ეწეროს: „ჰორაციუსის ე. წ. versus senarius მთლიანად ნარევი“. ასეთი რამ ვერც ხსენებულ და ვერც სხვა რომელიმე გვერდზე ჩვენ ვერ ვიპოვეთ. წიგნის ავტორი ლ. მიულერი ამას არც იტყოდა, ვინაიდან ჰორაციუსის პოეზიაში არის ლექსი, რომელიც გამყოლტერფიანი სენარიუსითაა დაწყებული.

გამყოლტერფიანობის საკითხთან დაკავშირებით მეტად საყურადღებოა ანტიკური სალექსო საზომების შესწავლის საფუძველზე მიღებული და ლ. მიულერის დამოწმებულ წიგნში წარმოდგენილი შემდეგი დასკვნები:

a) Ein Vers ist eine metrische Reihe, bestehend aus gleichen oder verschiedenen Füßsen...

„სალექსო სტრიქონი (კარელი) ის მეტრული წყობაა, რომელიც ერთნაირი ან ნაირგვარი ტერფებისაგან შედგება (ხსენ. წიგნი, გვ. 3);

b) Ein Vers heisst ein einfacher wenn er aus gleichen Füßsen, ein zusammengesetzter, wenn er aus verschiedenen besteht.

„სალექსო სტრიქონს (კარელს) ეწოდება მარტივი, თუ იგი მსგავსი ტერფებისაგან შედგება და — რთული, თუ ნაირგვარი ტერფების შემცველია“ (ხსენ. წიგნი, გვ. 4).

გამყოლი ტერფის თაობაზე ნათქვამი „ჰაერში გამოკიდებული“ რომ არ დარჩეს (იხ. „ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის ზოგიერთი საკითხი“, გვ. 211), მკითხველს შეეახსენებთ, რომ ძველი ბერძნული ლირიკის ნებისმიერ ანთოლოგიაში მოთავსებული ელინთა დიდი პოეტების (კალინოსი, ტირტეოსისი, არქილოქესი, სოლონისი, სემონიდესი, მიმნერმესი, თეოგნიდე მეგარელისა და სხვათა) ელეგიური დისტიქებით, იამბური ტრიმეტრებით და ტროქეუსული ტეტრამეტრებით გამართული ლექსების საზომთა საფუძველი ერთი გამყოლი ტერფია. ხსენებულ პოეტთა ლირიკაში საკმაოდ ხშირად გვხვდება სრულიად შეურეველი, წმინდა დისტიქები, ტრიმეტრები, ტეტრამეტრები (მაგალითები იხილეთ ამ წიგნის სათანადო პარაგრაფებში).

2. „პოსტ სკრიპტუმში“ ნათქვამია: „ელეგიური დისტიქი იყენებს დაქტილურ ჰეგზამეტრს (სპონდეთი ბოლოში), რომელიც ეპოსისათვის იყო დამახასიათებელი, ხოლო საკუთრივ დისტიქი მისდევს დაქტილურ ჰეგზამეტრს, სადაც (დისტიქში) ორი მარცვლით შეკვეცილი დაქტილი გვხვდება“. ბუნდოვნადაა ნათქვამი. დაწოწმებულია ს. ყაუხჩიშვილის „ბერძნული ლიტერატურის ისტორიის“ I ტომი, გვ. 138. ს. ყაუხჩიშვილი ამდაგვარად არაფერს ამბობს. ხსენებულ ნათქვამში დეფინიცია — „ელეგიური დისტიქი იყენებს დაქტილურ ჰეგზამეტრს (სპონდეთი ბოლოში)“, თუ აქ დისტიქის პირველი კარელი იგულისხმება, ზუსტი არ არის. ელეგიური დისტიქის პირველ კარელში, მართალია, დაქტილური ჰექსამეტრია გამოყენებული, მაგრამ არა მარტო ისეთი, რომელსაც „ბოლოში“ სპონდე აქვს, არამედ ისეთიც,

რომელიც ქორეული ტერფით სრულდება. შემდეგ: რას ნიშნავს „საკუთრივ დისტიქი“? ისე გამოდის, თითქოს ელევგიურ დისტიქთან ერთად ბერძნულ ლირიკაში არსებობდა კიდევ რაღაც „საკუთრივ დისტიქი“. არა, რა თქმა უნდა. არავითარი „საკუთრივ დისტიქი“ ელევგიური დისტიქის გვერდით არ არსებობდა. თუ „დისტიქში“ ავტორი გულისხმობს პენტამეტრულ სალექსო სტრიქონს, სადაც ორი დაქტილური ტერფის ორ-ორი მოკლე მარცვალი იკვეცება, მაინც უზუსტობას უშვებს, რადგან დისტიქი „წყვილ კარედს“, „წყვილ სალექსო სტრიქონს“ აღნიშნავს (δυστιχον = двустышие — ჰექსამეტრი + პენტამეტრი).

3. „პოსტ სკრიპტუმში“ კვლავ დამოწმებულია ს. ყაუხჩიშვილი (ხსენ. ნაშრ. გვ. 143) და გამეორებულია: „ტრიმეტრი არსებითად არის იამბური ჰეგზამეტრი“. ს. ყაუხჩიშვილი აქ იმას კი არ ამტკიცებს, რომ იამბური ტრიმეტრი დაქტილური ჰექსამეტრის სახეცვლილებაა, არამედ იმას ამბობს, რომ ტრიმეტრი შეიცავს სამ წყვილ (ე. ი. ექვს) ტერფს, რომ ისიც ჰექსამეტრივით „ექვსტერფიანია“ (էფ. 'ექვსი'). ამიტომ დასკვნა, თითქოს იამბური ტრიმეტრი „ეპოსის ჰეგზამეტრის მოდიფიცირებული სახეობა“ იყოს, შეუწყნარებელია.

*

პატივცემული მკვლევარი თავის წერილში მსჯელობს ბერძნული ეპოსის სალექსო საზომის დაქტილური ჰექსამეტრის წარმომავლობისა და მნიშვნელობის თაობაზე („განთიადი“, 1976 წ. № 5, გვ. 141) და ამბობს: „ისიც გამორკვეულია... რომ დაქტილური ჰეგზამეტრი არაა ბერძნული წარმოშობის საზომი, რომლითაც „ილიადა“ და „ოდისეა“ არის დაწერილი, ლათინურად კი (ბერძნულის გავლენით) „ენეიდა“. სიტყვებთან „ისიც გამორკვეულია“, დასაზღვრებულია ორი მკვლევარი, მაგრამ არ არის მოხსენიებული პანტელეიმონ ბერაძე. აქ, ჩანს, გათვალისწინებულია ცნობილი გამოთქმა de mortuis aut bene aut nihil. პ. ბერაძე იყო აღიარებული მცოდნე ზოგადად ვერსიფიკაციისა და, კერძოდ, ქართული ლექსთწყობისა. მრავალი წლის მანძილზე მისთვის ჩვეული მგზნებარებით და სიბეჯითით იკვლევდა იგი ბერძნულ-ქართული მეტრიკის საკითხებს. სამეცნიერო საზოგადოების განსაკუთრებული ყურადღება მიიპყრო პ. ბერაძის სადოქტორო დისერტაციამ — „დაქტილური ჰეგზამეტრის საწყისები“, რომელშიც უაღრესად მნიშვნელოვანი პრობლემის — ექვსტერფიანი პეროდიული საზომის წარმომავლობის საკითხის გადასაწყვეტად, მართალია, სადავო, მაგრამ მეტად ორიგინალური დასკვნებია წარმოდგენილი. დაქტილური

ჰექსამეტრის წარმოშობისა და სტრუქტურის საკითხებია სწორედ განხილული იმ წიგნში, რომელიც ავტორის გარდაცვალების შემდეგ გამოიტა (პ. ბერაძე, ძველი ბერძნული და ქართული ლექსთწყობის საკითხები: თბილისი, 1969).

29. *Anthologia Lyrica Graeca* edidit Ernestus Diehl, BT, Lipsiae, 1954;

Poetarnum Lesbiorum fragmenta edd. E. Lobel—D. Page, Oxford, 1955; M. Treu, *Alkaios*, Münch. 1952.

30. ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია I, 176.

31. Г. Ф. Петерс, *Образцы...* 53.

32. S. M. Bowra, *Greek Lyric Poetry*; 1961 (The popular origins of Aeolic metres);

W. Schadewaldt, *Sappho* Potsd. 1950;

D. L. Page, *Sappho and Alcaeus*. Oxf. 1955;

B. Marzullo, *Studi di poesia eolica*; Firenze 1958.

ძველი სამეცნიერო ლიტერატურიდან დღესაც მნიშვნელოვანი წიგნებია:

Sappho und Simonides, Untersuchungen über griechische Lyriker von Ulrich von Wilamowitz—Moellendorff, Berlin, 1913.

Ulrich v. Wilamowitz-Moellendorff—*Griechische Verskunst*, 1921;

Masqueray, *Traité de métrique grecque*, Paris, 1898, § 275.

33. ეს კარგი იხმარებოდა აფროდიტეს სატრფო აღონისისადმი მიძღვნილ ჰიმნებში (ა ტბν Ἄδωνις!).

⏟ ⏟ ⏟ ⏟ ⏟

34. იხ. ზეგ. 29.

35. საფო, ლირიკა, თბილისი, 1977.

36. Эллиянские поэты, в переводах В. В. Вересаева, М., 1963, 233.

37. *Anthologia Lyrica Graeca* (იხ. ზეგ. 29);

Bruno Gentili, *Anacreonte. Introd., testo critico, trad., studio sui fram.* pap. Roma, 1958.

Poetae Melici Graeci edd. D. L. Page. Oxf. 1962.

Lyra Graeca... Newly edited and translated by J. M. Edmonds... Volume II including Stesichorus Ibycus Anacreon and Simonides. London, 1958.

38. იხ. J. Irigoin, Recherches sur les mètres de la lyrique chorale grecque. Paris, 1953.

39. Pindari carmina ed. Schroeder. Lipsiae, 1930.

40. ძველი ქართული ჰიმნოგრაფიული პოეზიის სალექსო ფორმის ტიპოლოგიურ კავშირს ბერძნული ლირიკის სალექსო ფორმასთან სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა პ. ინგოროყვამ. მისი აზრით: „ქორულ ლირიაში ჩვენ გვაქვს ისეთი მონაცვლეობა სტროფებისა და ანტისტროფებისა, როგორიც ქართული ჰიმნოგრაფიის ლექსში“. იხ. პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 596 — 598. იხ. აგრეთვე, ძლიშპირნი, გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო ელენე მეტრეველმა.

41. W. Kraus, Strophengestaltung in der griechischen Tragödie [Bd] 1, Wien, 1957.

ქლასიკური ლათინური (რომაული) ლექსთმცოდნეობა

1. ლათინური ენის ხმოვნის ბუნებისა და მხვილის თაობაზე იხილეთ:

М. Нидерман. Историческая фонетика латинского языка, Москва, 1949.

В. М. Ливдсей, Краткая историческая грамматика латинского языка. Москва, 1948.

И. М. Тронский, Очерки из истории латинского языка. М. — Л., 1953; Глава IV, 154 — 179; Фонетическое развитие архаической латыни; Глава V, 180 — 222: Становление литературного языка.

2. Fr. Vollmer, Römische Metrik (A. Gerke, Ed. Norden, Einleitung in die Altertumswissenschaft. I, 8. Leipzig, 1923).

Fr. Crusius, Römische Metrik. Eine Einführung. Münch., 1929.

L. Müller, De re metrica poetarum Latinorum praeter Plantum et Terentium libri septem; 1894.

L. Müller, Metrik der Griechen und Römer. Leipzig, 1880.

T. P. Postgate, Prosodia Latina. An introduction to Latin verse. Oxf., 1923.

А. А. Дерюгин, Основы римского стихосложения. Изд. Саратовского университета, 1968.

3. Г. Э. Зенгер, К вопросу о т. н. „зиянии“ у римских поэтов. С.-Петербург, 1909.

4. А. Денисов, о. с., 193 — 194:

ს. ყაუხჩიშვილი, ანტიკური ლიტერატურის ისტორია, 1971, 355;

Bergfeld, De versu Saturnio. Gotha, 1909.

5. ლუკრეციუსი, საგანთა ბუნებისათვის, თარგმანი ლათინურიდან პანტელეიმონ ბერაძისა; თბილისი, 1959. ამ წიგნის წინასიტყვაობაში მთარგმნელი წერს: „პოემის თარგმანის სალექსო ზომად ავირჩიე ძველთაგანვე შემოღებული თოთხმეტმარცვლიანი ლექსი; იგი მეტად ეგუება იმ საზომს, ლათინური ორიგინალის პოეტურ ფორმას რომ ახასიათებს“.

6. ვერგილიუსი, ენეიდა; ლათინურიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და საძიებელი დაურთო რომან მიმინოშვილმა, თბილისი, 1976.

7. პუბლიუს ოვიდიუს ნაზონი. მეტამორფოზები. ლათინურიდან თარგმნეს ნ. მელაშვილმა, ნ. ტონიამ, ი. გარაყანიძემ, რედაქცია, შესავალი წერილი და კომენტარები აკაკი ურუშაძისა, თბ., 1980.

8. ელევგიური დისტიქი ოც- და თხუთმეტმარცვლიანი კარედებით აქვს გადმოტანილი პ. ქავთარაძეს ოვიდიუსის ერთი ლექსის თარგმანში (პ. ქავთარაძე, თარგმანი: ბერძენი და რომაელი ავტორები, თბილისი, 1962, გვ. 193 — 196: ოვიდიუსი, ჰეროიდები, უსტარი პირველი: პენელოპე ულისეს

ამას ულისე, დახანებულსა შენ პენელოპე გიგზავნის შენი:
მე ნულარაფერს ნუ მიპასუხებ, თვით შენ დაბრუნდი).

9. Катулл, Книга лирики. Academia. М., 1924.

10. Валерий Катулл, Албий Тибулл, Секст Проперций, Перевод с латинского. Москва, 1963.

11. ს. ყაუხჩიშვილი, ანტიკური ლიტერატურის ისტორია; თბილისი, 1961, გვ. 396.

12. ა. გაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, 261 — 267.

13. იხ. გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1969, № 5.

14. გ. გაჩეჩილაძე, მხატვრული თარგმანის თეორიის საკითხები, თბ., 1959, გვ. 316. მისივე, უცხოელი და რუსი პოეტები, თბილისი. 1937, გვ. 89.

15. Валерий Катулл... 74.

16. ს. ყაუხჩიშვილი, დასახ. ნაშრ., 396.

17. გ. გაჩეჩილაძე, მხატვრული თარგმანის თეორიის საკითხები; 317.

18. იხ. ჟურნ. „კავკასიონი“, 1924, № 1 — 2; 261.

19. ამ ლექსის თავისუფალი თარგმანი ეკუთვნის ა. პუშკინს (II, 7 [К Помпею Вару]: „Кто из богов мне возвратил...“).

აღკვეთილი სტროფი რუსულ ორიგინალურ პოეზიაშიც გვხვდება. ამ საზომითაა დაწერილი ვ. ბრიუსოვის „Ода в духе Горациа“.

იხ. А. А. Дерюгин, о. с., стр. 18.

20. L. Mueller, De metris Horatianis: Horati Flacci Carmina; Lipsiae MCMIV.

რითმის საკითხი და ინსტრუმენტობა ანტიკურ ლექსთწარმოებაში

1. Л. И. Тимофеев, Основы теории литературы; Москва, 1976; Глава VI: Системы стихосложения, стр. 309 — 312;

В. М. Жирмунский, Рифма, её история и теория. Пб., 1923.

ქართულად რითმის თაობაზე იხილე:

მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში—გიორგი წერეთლის რედაქციითა და გამოკვლევით. თბ., 1973.

ს. გორგაძე, ქართული ლექსი; თბილისი, 1930; თავი VIII: რითმა;

ა. გ'წერელია, ქართული კლასიკური ლექსი; თბილისი, 1953; თავი III: რითმა;

მისივე, რითმისა და მეტაფორის სწორი გაგებისათვის: „განთიადი“, 1976; № 5 (131 — 148); № 6 (89 — 110);

ა. ჭილაია, ლიტერატურისმცოდნეობის ძირითადი ცნებები; თბილისი, 1971 (383 — 386);

აკ. ხინთიბიძე, ლექსმცოდნეობის საკითხები; თბილისი; 1965.

მისივე, ქართული ლექსის ბუნებისათვის, თბილისი, 1976.

2. С. Я. Лурье, Parallelismus membrorum у Демокрита и вопрос о восточном влиянии: I. Языковедческая филология, выпуск 4: Питання класичної філології. Вид. Львівського університету, 1965, 13 — 21.

3. Ю. Ф. Шульц, Медицинская дидактическая поэзия на латинском языке (Валафрид Страбон, Одо из Мена, Арнольд из Виллановы), I — II: докторская диссертация (машинопись), Москва, 1972.

**კვანტიტატიურობის შემავალი მახვილისა და
თანაბარმარცვლიანობის პრინციპით შუასაუკუნეების
გამძნულ-ლათინურ პოეზიაში**

1. სიმონ ყაუხჩიშვილი, ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1973, 38.

Lucian Müller, *Metrik der Griechen und Römer*, 78—80.

2. *Mittellateinisches Lesebuch: Proben lateinischen Schrifttums von der Zeit der Merowinger bis zum Ausgang des Mittelalters; ausgewählt und erläutert von Dr. Heinrich Watenphul*. Bielefeld und Leipzig. 1929, 117.

3. ქართული შესატყვისი თარგმანი:

1.

ვიხაროთ ჭაბუკებო,
გული ვიდრე გვიცემს!
ყრმობის სიტკბო მალე წავა,
მძიმე სიბერეც გადავა,
ჩვენ მიგვიღებს მიწა.

2.

კაცო მოდგმა წინანდელი
აქ რომ იყო ძველად,
ვერ იხილოთ ზესკნელში,
ვერც ქვესკნელ — გარესკნელში,
გაცამტვერდა ყველა!

3.

სიცოცხლე ხანმოკლეა,
წამიერად ჭკნება:
დაგვესმის სიყვდილი თავს,
წარგვიტყუებს კარგს და ავს,
ვინ გაღაურჩება!

4.

ვაშა აკადემიას,
ვაშა პროფესორებს!
ვაშა ჩვენს სტუდენტობას,
ვაშა ახალგაზრდობას,
ჰევადღეს ვით ფლორა!

5.

გაუმარჯოს ქალწულებს,
კობტებს, ლამაზმანებს!
ვაშა ჩვენს მანდილოსნებს,
ნაზებს და პატიოსნებს,
ოჯახზე ზრუნავენ!

6.

ვაშა ჩვენს რესპუბლიკას,
ვაშა, ვინც მას მართავს!
გაუმარჯოს ჩვენს მიწას,
ვაშა იმას, ვინც გვიცავს,
ვინც გვაფარებს ფრთათა!

7.

შორს ჩვენგან მწუხარება,
კაცთმოძულეს — რისხვა!
შეირისხოს თვალთმაქცი,
ყოველი არაკაცი,
ვინც ჭაბუკებს ჭირდავს!

შენ. შუასაუკუნეთა ლათინური ვერსიფიკაციის საკითხებისათვის იხ.:

D. Norberg. *Introduction à l'étude de la versification latine médiévale*. Stockholm, 1958.

მისივე: *La poésie latine rythmique du haut moyen âge*. Stockholm, 1954.

ზ ი ნ ა ა რ ს ი

პერსიზიკაციის უმთავრესი ცნებები

§ 1. ვერსიფიკაცია (3). § 2. სალექსო სტრიქონი ანუ კარელი (4). § 3. კარელის შედგენილობა (4). § 4. კარელების გაერთიანება (4).

ლექსთწყობის სისტემები

§ 5. ლექსთწყობის ძირითადი სისტემები (4). § 6. თანამედროვე კლასიფიკაციები (5). § 7. ანტიკური ლექსთწყობა (5). § 8. ქართული ლექსთწყობა (6).

ნ ა წ ი ლ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

ბერძნული მებრძოლი

§ 9. ძველი ბერძნული ლექსთწყობის რაობა (7). § 10. პ რ ო ს ო ლ ი ა (8). § 11. ხმოვნის ოდენობა (8). § 12. მარცვლის ოდენობა (9). § 13. სიტყვის დამარცვლა (10). § 14. ღროის მონაკვეთი (11). § 15. ტ ე რ ფ ი (11). § 16. ქრონოს პროტოსის ანუ მორათა ურთიერთობა ძირითად ტერმებში (13). § 17. დიპოლია (14). § 18. ლოგადური კარელი (14). § 19. ანაკრუსისი (14). § 20. კატალექსისი (14). § 21. ცეზურა (15). § 22. დიერესისი (15). § 23. ჰიატუსი (15). § 24. კონტრაქცია (15). § 25. ელიზია (16). § 26. კრასისი (16). § 27. გრძელი ხმოვნის დამოკლება (16). § 28. აფერესისი (16). § 29. სინიძესისი (16). § 30. სინალეფე (16). § 31. კარელის ბოლო მარცვალის (17). § 32. ანტიკური ლექსის აგების ორი მთავარი პრინციპი (17). § 33. „ლექსის სკანდირება“ (17).

ლატინური ჰექსამეტრი

§ 34. ჰექსამეტრის რაობა (17). § 35. ჰექსამეტრული კარელის სქემა (19). § 36. ჰექსამეტრული კარელები (19). § 37. ცეზურა ჰექსამეტრში (21). § 38. ტმესისი (23). § 39. ჰომეროსის ლექსის ენობრივი თავისებურებანი (24). § 40. ჰექსამეტრი ელინისტურ და ბიზანტიურ პერიოდებში (26). § 41. ლატინური ჰექსამეტრის გენეზისის საკითხი (27). § 42. ლატინური ჰექსამეტრი და ჰომეროსის ეპოსის მსოფლიო მწერლობაში (29).

ჰომეროსი და ლატინური ჰექსამეტრის გადმოცემა ქართულ მწერლობაში

§ 43. ანტიკური სამყარო ძველ ქართულ მწერლობაში (32). § 44. ჰექსამეტრული კარელები ძველ ქართულ მწერლობაში (35). § 45. ჰექსამეტრული პომეების ქართულად თარგმნის ცდები XIX — XX საუკუნეებში (47).

ლირიკული საზომები

§ 46. ე ლ ე გ ი უ რ ი დ ი ს ტ ი ქ ი (56). § 47. ელეგიური დისტიქის გადმოცემისათვის (58). § 48. ი ა მ ბ უ რ ი ტ რ ი მ ე ტ რ ი (64). § 49. ტრიმეტრული

კარედები (66). § 50. ანეამბეზი და ანტილაბე ტრიმეტრში (70). § 51. ქოლი-
ამბი (72). § 52. იამბური ტრიმეტრის გადმოცემისათვის (73). § 53. ტ რ ა ქ ე უ-
ლი ტ ე ტ რ ა მ ე ტ რ ი (76). § 54. ტეტრაამეტრები (77). § 55. ანეამბეზი და
ანტილაბე ტეტრაამეტრში (78). § 56. ტროქეული ტეტრაამეტრის გადმოცემისათვის
(78). § 57. მელოსი (80). § 58. მელოსის სტროფული სისტემა (81). § 59.
მელიკური საზომები (81). § 60. ა ლ კ ე ო ს ი ს ე უ ლ ი ს ტ რ ო ფ ი (82). § 61.
ს ა ფ ო უ რ ი ს ტ რ ო ფ ი (83). § 62. ლ ი რ ი კ უ ლ ი ს ა ზ ო მ ე ბ ი: 1. ასკლე-
პიადური, 2. ფალეკოსური, 3. გლიკონური (84). § 63. ფერეკრატესული საზო-
მი (85). § 64. ა ნ ა კ რ ე ო ნ ტ ი ს ე უ ლ ი ს ა ზ ო მ ე ბ ი (85). § 65. ქორიკის მეტ-
რული კომპოზიცია (89). § 66. პინდარეს ოლიმპური I ოდის მეტრული სქემა
(89). § 67. პინდარეს პითიური I ოდის სქემა (90). § 68. ატიკური დრამის მეტ-
რული კომპოზიცია (91). § 69. დიალოგები და მონოლოგები (91). § 70. სა-
გუნდო პარტიები (91). § 71. ლოგაედები (92). § 72. დოქმიონი (92).

ნ ა წ ი ლ ი მ ე ო რ ე

კლასიკური ლათინური (რომაული) ლექსთწყობა

§ 73. კლასიკური ლათინური ლექსთწყობის რაობა (93).

პროსოდიკა:

§ 74. მარცვლის ოდენობა (93). § 75. გრძელი და მოკლე ხმოვნები (93). § 76.
„სკანდირებისათვის“ საჭირო ცნობები (ჰიატუსი, ელიზია, აფერესისი, სინიძისი,
სინერესისი...) (94). § 77. ს ა ტ უ რ ნ უ ლ ი ლ ე ქ ს ი (95). § 78. დ ა ქ ტ ი ლ უ რ ი
ჰ ე ქ ს ა მ ე ტ რ ი (96). § 79. ჰექსამეტრული კარედები (96). § 80. ცეზურა ჰექ-
სამეტრულ კარედში (97). § 81. დ ი ე რ ე ს ი ს ი (98). § 82. ლათინური ჰექსა-
მეტრის გადმოცემა ქართულ პოეზიაში (98). ლირიკული საზომები. § 83.
ე ლ ე გ ი უ რ ი დ ი ს ტ ი კ ი (99). § 84. ი ა მ ბ უ რ ი ს ა ზ ო მ ე ბ ი: 1. იამბუ-
რი ტრიმეტრი; 2. იამბური სენარიუსი; 3. იამბური დისტიქი; 4. ქოლიამბი ანუ
კოკლი იამბი (101). § 85. ნ ა რ ე ვ ე ტ ე რ ფ ი ა ნ ი ა ნ უ ლ ო გ ა ე დ უ რ ი ს ა ზ ო-
მ ე ბ ი: 1. ფალეკოსური თერთმეტმარცვლოვანა (103); 2. საფოური სტროფი I
(105); 3. საფოური სტროფი II (106); 4. ალკეოსისეული სტროფი (106); 5. ას-
კლეპიადური მცირე I (107); 6. ასკლეპიადური დიდი (108); 7. ასკლეპიადური
სტროფი II (109); 8. ასკლეპიადური სტროფი III (109); 9. ასკლეპიადური სტრო-
ფი IV (110); 10. არქილოქესეული სტროფი I (110); 11. არქილოქესეული სტრო-
ფი II (111); 12. არქილოქესეული სტროფი III (111); 13. ჰიპონაქტესეული
სტროფი (112); 14. იონიკური დეკამეტრი (112). § 86. ე პ ო დ უ რ ი ს ი ს ტ ე-
მ ი ს ს ა ზ ო მ ე ბ ი: 1. იამბური ორკარედია სტროფი (113); 2. არქილოქესეუ-
ლი I სისტემა (113); 3. არქილოქესეული II სისტემა (113); 4. პითიამბური სის-
ტემა I (114); 5. პითიამბური სისტემა II (114). § 87. რ ი თ მ ი ს ს ა კ ი თ ხ ი და
ი ნ ს ტ რ უ მ ე ნ ტ ი რ ე ბ ა ა ნ ტ ი კ უ რ ლ ე ქ ს თ წ ყ ო ბ ა შ ი (114). § 88. პო-
მოლოტელევები და ალიტერაცია (115). § 89. „წვერთა პარალელიზმი“ (115).
§ 90. შინაგანი გამეორებები (რითმები) და პომოლოტელევები კლასიკურ ლათი-
ნურ პოეზიაში (116). § 91. რითმა შუასაუკუნეების ლათინურ პოეზიაში (117).
§ 92. კვანტიტატიურობის შეცვლა მახვილისა და თანაბარმარცვლიანობის პრინ-
ციპით შუასაუკუნეების ბერძნულსა და ლათინურ პოეზიაში (118). § 93. ნიმუშე-
ბი (118).

შ ე ნ ი შ ე ნ ე ბ ი (122 — 140).

გამომცემლობის რედაქტორი ც. ზეთერელი
ტექრედაქტორი ი. ზუციშვილი
კორექტორი ც. მოლოდინი

სბ 471

გადაეცა წარმოებას 18.03.79 ხელმოწერილია დასაბეჭდად 25.03.80
ქაღალდის ფორმატი $60 \times 90^{1/16}$ ნაბეჭდი⁷თაბახი 9.
საალრიცხო-საგამომცემლო თაბახი 7,3

შეკვეთა 104 უე 07288 ტირაჟი 2000

ფასი 85 კაპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14.
Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси 380028, пр. И. Чавчавадзе, 14.

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა,
თბილისი 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 1.
Типография Тбилисского университета,
Тбилиси 380028, пр. И. Чавчавадзе, 1.

Акакий Владимирович Урушадзе

**ВОПРОСЫ ГРЕКО-РИМСКОЙ И
ГРУЗИНСКОЙ МЕТРИКИ**

(на грузинском языке)

**Издательство Тбилисского университета
Тбилиси 1980**